

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2024 48(2)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Fuat Ően

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Emel Memiş Parmaksız

Editör Yardımcıları

Ekin Değirmenci- Gülçin Özge Tan- Nuray Şahin

Alan Editörleri

Aslı Yılmaz Uçar- Dinçer Demirkent- Ünsal Doğan Başkır- Umut Can Adisönmez

Türkçe Dil Editörü

Nuray Şahin

İngilizce Dil Editörü

Ekin Değirmenci

Teknik Editör

Orhan Ürünçan Yücel

Yazı İŞleri Müdürü

Fuat Ően

Koordinasyon

Elif Karakurt

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederghi.info e-posta: mulkiyederghi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Őafak Dikmen

Dizgi

Orhan Ürünçan Yücel

Web Sayfası Sorumlusu

Erkan Muniroğlu

Baskı

Eğiten Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Süzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:

15 Haziran 2024

Yaz 2024 48(2)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Mehmet Ali Ağaogulları (AÜ SBF Emekli)
Sina Akşin (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF Emekli)
Kerem Altıparmak (İnsan Hakları Okulu)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi)
Ahmet Murat Aytaç (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen Edebiyat Fakültesi)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ İLEF Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi, SBMYO, Dış Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF Emekli)
Bülent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı Iğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haşim Köse (AÜ SBF Emekli)

Bilsay Kuruç (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF Emekli)
Şebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi İİBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Şennur Özdemir (AÜ SBF Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ SBF Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi İşletme Fakültesi)
Belkıs Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Gülây Toksöz (AÜ SBF Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ SBF Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF Emekli)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Ali Somel (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Alper Yağcı (Boğaziçi Üniversitesi)
Aslı Yılmaz Uçar (Altınbaş Üniversitesi)
Bülent Özçelik (Kapadokya Üniversitesi)
Boran Ali Mercan (Ankara Üniversitesi)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Çağrı Kaderoğlu Bulut (Ankara Üniversitesi)
Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi)
Dinçer Demirkent (Ankara Üniversitesi)
Ece Kocabiçak (The Open University)
Emel Memiş (Ankara Üniversitesi)
Erdem Çolak (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Esra Sarioğlu (Max Planck Institute)
Ferda Dönmez (Ankara Üniversitesi)

Funda Hülâgü (Margburg Philipps Universität)
Hasan Hüseyin Aksoy (Ankara Üniversitesi)
Meltem Kayıran (Ankara Üniversitesi)
Nazan Bedirhanoğlu (Xavier University)
Pınar Dönmez (De Montfort University)
Recep Aydın (Hitit Üniversitesi)
Selman Saç (Dumlupınar Üniversitesi)
Umut Can Adısönmez (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Ünsal Doğan Başkır (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Vedat Ulvi Aslan (Ankara Üniversitesi)
Yasemin Dildar (California State University)

İçindekiler

Yeni Sayıda.....VII

Makale

2000’li Yıllarda Konut Sektörünün Ekonomi Politikası ve Devletin Dönüşümü.....313

Havva Ezgi Doğru

Castells ile Kent Siyasetini Post-Temelci Siyaset Açısından Yeniden Düşünmek.....343

Hatice Pehlevan

DP Lideri Adnan Menderes’in Söyleminde Hürriyet: Hürriyet Mücadelesinden Hürriyet Nizamına.....369

Lemi Atalay

Bir Siyasi Davanın Anatomisi: Barış için Akademisyenler Vakası Egemenlik Gösterisi Olarak Dava ve Hakikatin Tersine Yüzü..... 403

Hülya Dinçer

Çin Dış Politikasında Devamlılık ve Değişim: Mao Zedong’dan Xi Jinping’e.....435

Ferhat Durmaz

Kitap İncelemesi

“Çetelerin” Siyaseti Egemen Sınıfların Pratiği.....471

Damla Topbaş

Yorum

Tasarruf Tedbirleri mi? Kemer Sıkma mı?.....479

Erkan Muniroğlu

Çağrı Metni.....489

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları..490

Yeni Sayıda...

Mülkiye Dergisinin sevgili okurları,

2024 yılının ikinci sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğu içindeyiz. Öncelikle başta yayın kurulu üyelerimiz olmak üzere hakemlerimize, alan editörlerimize, yazarlarımıza bu sayıyı hazırlarken sunmuş oldukları katkılardan dolayı teşekkür etmek isteriz. Eleştirel düşünmenin ve yazmanın öneminin gittikçe arttığı hakikat sonrası bugünlerde, gerçeğe ve bilime olan inancımızla alandaki nadide eleştirel sosyal bilimler dergilerinden birisi olarak siz değerli okuyucularımızı bu sayıda, yedi yeni yazıyla bir araya getiriyoruz.

Sayıda yer alan araştırma makalelerinden ilki, uzunca süredir gündemden düşmeyen, 2024 yerel seçim arifesinde basın dünyası tarafından “TOKİ Mağdurları” olarak adlandırılan, seçim dahil birçok politik gündeme etki eden ve konut sektörü krizine akademik bir perspektiften bakışa imkân tanıyan “2000’li Yıllarda Konut Sektörünün Ekonomi Politliği ve Devletin Dönüşümü” isimli makale. İlgili yazıda Havva Ezgi Doğru, siyasal rejimin ekonomi politliği üstünden tarihsel bir seyir içinde konut sektörünü ele alıyor. Hatice Pehlevan tarafından kaleme alınan ikinci makale, odağını önce Manuel Castells’in siyasi, ekonomik ve ideolojik bir birim olarak ele aldığı kent kavramsallaştırmasına kaydırıyor. Pehlevan, akabinde eleştirel bir irdeleme ile söz konusu ettiği Castells sınıflandırmasını sorguluyor ve ilgili sınıflandırmaya post-temelci siyaset anlayışı içinden alternatifler geliştirmeye çalışıyor.

Sayının üçüncü makalesi, aradan geçen zamana ve üzerine yapılan onca araştırmaya rağmen güncelliğini yitirmeyen ve Türk siyasal hayatı çalışmalarının köşe taşlarından biri haline gelen Demokrat Parti lideri Adnan Menderes’in özgürlük fikrini merkeze alıyor. Lemi Atalay’a ait olan makale, Menderes’in özgürlük olgusunu iktidara gelmeden önce ve iktidara geldikten sonraki başkalaşımın üzerinden irdeliyor. Atalay’ın iktidarın özgürlükle kurduğu ikircikli ilişkiyi anlamaya yönelik çabası, siyasi tarih çalışmalarının örneklemeden nasıl azade olabileceğini de bizlere gösteriyor.

Hülya Dinçer’e ait olan dördüncü makale, “Bir Siyasi Davanın Anatomisi: Barış için Akademisyenler Vakası Egemenlik Gösterisi olarak Dava ve Hakikatin Tersi Yüzü” başlığını taşıyor. Dinçer, yazısında Barış Bildirisi imzacılarına karşı başlatılan ceza kovuşturmasını, siyasi rejimin hukuki

yöntem ve taktiklerle inşa ettiği otoriter rejimin baskı aygıtı olarak ele alıyor.

Sayının son araştırma makalesi olan, “Çin Dış Politikasında Devamlılık ve Değişim: Mao Zedong’dan Xi Jinping’e” isimli yazıda Ferhat Durmaz, Çin Halk Cumhuriyeti’nin dış politikasının kuruluşundan bugüne ne tür süreklilikleri ve kopuşları içerdiğini ele alıyor. Araştırma makalelerinin ardından Damla Topbaş’ın kaleme aldığı, Kai Lindemann’a ait olan “Çetelerin Siyaseti: Egemen Sınıfların Pratiği” kitabının incelemesine yer veriliyor. Topbaş, seçkinler arasındaki güç ilişkilerini popüler bir terim haline gelen “çeteleşme” kavramı üzerinden ele alan Lindemann’ın eserini titizlikle inceliyor.

Sayı, Erkan Muniroğlu'nun kamuda tasarruf tedbirleri ile ilgili yorum yazısıyla sona eriyor.

Eylül’de görüşmek üzere...

Editör ve Yayın Kurulu Adına

Emel Memiş, Ekin Değirmenci, Gülçin Özge Tan, Nuray Şahin

2000'li Yıllarda Konut Sektörünün Ekonomi Politikği ve Devletin Dönüşümü¹

Havva Ezgi Doğru, Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-4393-8061

E-Posta: havvaezgidogru@anadolu.edu.tr

Özet

Konut sektörünün uygulanan siyasalar ile biçimlendirilmesi ve dönüşümünün analizini yapmak yalnızca konut sektörünü değil, Türkiye’de değişen siyasal rejiminin ekonomi politikğini bütünsel olarak anlamamız için önemli bir fırsat sunuyor. Bu çalışma konut siyasalarının örgütsel aracı olarak Toplu Konut İdaresi (TOKİ)’ni analizin odağına yerleştirerek hem 1980 sonrası devletin değişen biçimindeki süreklilik ve kırılmaları hem de devlet ve piyasa ilişkisinin farklı birikim dönemlerinde geçirdiği dönüşümleri kavramsallaştırıyor. 2001 sonrası başlayan ‘düzenleyici neoliberal’ kurumsal yeniden inşanın ivme kazandığı süreçte dahi ayrıksı bir yere sahip olan, hayli merkezileşmiş ve siyasal alana gömülü olan (embedded) TOKİ, hem piyasa aktörlerinin hem de politika yapıcılarının eleştiri oklarını üzerine çekmiş ancak arzulanan şekilde siyaset üstü bir kuruluşa dönüşmemiştir. Aksine, Türkiye’nin son 15 yılında devletin birçok bağımsız düzenleyici kuruluşu başta planlananına aksine adım adım TOKİ’ye yakınsayan bir biçim almıştır. *Neden TOKİ ve konut sektöründe yansıma bulan düzenlemeler ve uygulamalar neoliberal düzenleyici paradigmanın beklentisinin aksine kalıcılışmış ve kurumsallaşmıştır?* Araştırma, konut sektöründe cisimleşmiş devlet formunu tarihsel bir perspektiften ele alarak TOKİ’nin sektör içindeki çatışmalı pozisyonunu ve yönetim kapasitesindeki artışı mercek altına alıyor. Bunu yaparken de piyasa kurucu bir role sahip olduğunu iddia eden, inşaat proje yöneticisi olarak tanımlanan, özel sektör gibi çalışan, kurumsal gücünü yürütmeden alan, özel bir bütçeye sahip ve geleneksel devlet bürokrasisi içinde daha en başından ayrıksı bir pozisyona sahip olan kuruluşun öyküsünü Türkiye’nin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte gelen rejim değişikliğinin ve politik ekonomisinin içine yerleştiriyor. TOKİ’yi merkeze alan makale iktidar bloğu içindeki çatışmaları, faiz tartışmalarındaki farklı kampları, yeni siyasal rejimin kendi sermayedarlarını nasıl yarattığını ve bu sermayedarlarla girilen çatışmalı/çok katmanlı ilişkileri konut sektörünün ekonomi politikği üzerinden inceliyor. Çalışmanın temel savı devletin konut sektöründeki kurumsal müdahalesinin önceden belirlenmiş uzun vadeli planlardan ziyade sektörün aktörleri arasındaki çıkar ilişkileri ve devletin mali krizleriyle belirlendiğidir.

Anahtar Kelimeler: Konut Sektörü, TOKİ, Devlet, Kentsel Politika, Neoliberal Düzenleyici Paradigma.

The Political Economy of the Housing Sector in the 2000s and Restructuring of the State

Summary

Analyzing the implementation and transformation of the housing sector policies not only provides insights into the housing sector but also presents a significant opportunity to comprehensively understand the political economy of the evolving political regime in Turkey. This study places the focus on analyzing the Housing Development Administration of Turkey (TOKI) as an organizational instrument of housing policies, aiming to conceptualize both the continuities and ruptures in the changing form of the state post-1980, as well as the transformations in the relationship between the state and the market during different accumulation periods. Post-2001, despite being highly centralized and politically embedded, TOKI has not evolved into a politically neutral entity, drawing criticism from both market actors and policymakers during the intensified regulatory neoliberal institutional reconstruction period. On the contrary, over the past 15 years in Turkey, many independent regulatory bodies of the state have gradually taken a form increasingly resembling TOKI, contrary to what was initially planned. *Why have the regulations and practices reflected in TOKI and the housing sector deviated from the expectations of the neoliberal regulatory paradigm and become institutionalized and entrenched instead in other institutions of the state?* The research examines the embodied form of the state in the housing sector from a historical perspective, shedding light on TOKI's conflicted position within the sector and its increased institutional capacity. The article situates the history of TOKI, which claims a market-maker role and is defined as a construction project manager operating like the private sector, with a distinct position within the traditional state bureaucracy from the outset, possessing its own budget and exercising institutional power, within the framework of Turkey's Presidential Government System along with the regime change and ensuing political economy. The article centered on TOKI examines the conflicts within the power bloc, the different camps in the interest rate debates, how the new political regime creates its own capitalists, and the contentious/multi-layered relationships entered into with these capitalists through the political economy of the housing sector. The main argument of the study is that the state's institutional intervention in the housing sector is determined not by predetermined long-term plans but by the interest relations among sector actors and the state's financial crises.

Keywords: Housing Sector, TOKI, State, Urban Politics, Neoliberal Regulatory Paradigm.

Toplu Konut İdaresi (TOKİ) Türkiye'deki Rejim Değişiminin Neresinde?

Devlet ve piyasa ilişkisinin nasıl kurulması gerektiği, devletin piyasanın inşasında ve işleyişindeki rolünün ağırlığı ve görevi, devletin piyasanın ihtiyaçlarına göre alması gerektiği kurumsal biçimler geç kapitalistleşmiş ülkelerin ana gündemlerinden biri olageldi². Özellikle 1990'ların sonunda gelişmekte olan ülkelerin arka arkaya girdikleri ekonomik krizler, 1980'lere damgasını vuran Washington Uzlaşısı'nın dayattığı minimal devlet anlayışını sarstı. Devlet müdahalesine savaş açmış olan yapısal uyum paketleri, bizatihi bu paketlerin hazırlayıcıları olan IMF ve Dünya Bankası tarafından eleştirildi (World Bank, 1997; Stiglitz, 1998; 2008). Literatüre Post-Washington Uzlaşısı olarak geçen yeni ekonomik paradigmanın önceliği piyasaların işler hale gelmesi için düzenleyici devlet kurumlarının inşa edilmesiydi. Yeterli kurumsal altyapısı olmayan gelişmekte olan ülkelerin sermaye piyasalarına savunmasız ve hızlı entegrasyonu ekonomik büyümeden ziyade istikrarsızlık getirmişti (Öniş ve Şenses, 2005). Düzenleyici neoliberal paradigmanın temel gündemi piyasanın işlerliği için inşa edilecek kurumlara nasıl ulaşılabileceği ve optimum bir devlet-piyasa dengesinin nasıl sağlanabileceğiyle ilgiliydi (Stiglitz, 2008: 50).

Düzenleyici neoliberal paradigmaya göre piyasanın işlerliğini sağlayacak kurumların inşası ve optimum bir devlet-piyasa dengesinin sağlanması ancak etkin bir devletin varlığı ile mümkündür. Dünya Bankası'nın *Değişen Dünyada Devlet* isimli raporunun tanımladığı etkin devlet her şeyden önce devletin yeniden yapılandırılmasının önündeki tüm engellerin kaldırılması ve bunun için halktan siyasi desteğin alınmasını öneriyordu (World Bank, 1997: 20-27). Kitle desteğini almış bir hükümet köklü reformların gerçekleştirilmesini ve toplumda kabul görmesini sağlayabilirdi (Rodrik, 2007: 113; Acemoğlu ve Robinson, 2008: 10-11). 2001 yılında Kemal Derviş'in önderliğinde hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ancak 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesiyle tam olarak hayata geçirilebildi. Derviş'in IMF'yle imzalanacak yapısal uyum programı için 15 günde çıkartılmasını talep ettiği 15 yasanın kurumsal alt yapısını oluşturmak ancak AKP iktidarıyla mümkün oldu. Kurumsal altyapıyı oluşturacak yasaların hızlı bir şekilde yürürlüğe girmesi yürütmenin kendini siyaset üstü bir konuma yerleştirerek yasama karşısında güçlenmesinin ve merkezileşmesinin sonucuydu.

Türkiye'de düzenleyici neoliberal paradigmanın omurgasını oluşturan bağımsız düzenleyici kurumlar, kitlesel bir desteğe sahip bir hükümet sayesinde siyaset üstü konumlarını perçinledi. Bu doğrultuda bankacılık,

kamu ihalesi, enerji, telekomünikasyon ve kamu maliyesi gibi alanlarda bir dizi düzenleme hızlı bir şekilde gerçekleşti. Öyle ki Türkiye bu 'başarısından' ötürü gelişmekte olan ülkelere örnek gösterilir duruma geldi. Ne var ki, bu başarı hikayesi on yıl gibi kısa bir sürede adım adım siyasi olarak içerildi ve dramatik bir başarısızlığa doğru evrildi. 2011 Genel Seçimleri sonucunda üçüncü defa iktidara gelen AKP hükümetinin hayata geçirdiği dönüşümlerle başlayan süreç, Türkiye'deki devlet ve piyasa tartışmalarında bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. 2001 sonrası kurulan bağımsız düzenleyici kuruluşların adım adım siyasi olarak içermeye başlanması, kamu ihalelerinin AKP'ye yakın sermaye gruplarına verilmesi, vergilendirme yoluyla bir takım sermaye grupları cezalandırılırken diğerlerine vergi affı sağlanması, evrensel hukuk normlarının kişiselleştirilmesi ve yargıya siyasi müdahaleyle biçimlenen bu yeni yönetim biçimi birçok akademik tartışmayı da beraberinde getirdi (Oğuz, 2016; Cengiz, 2020; Esen ve Gümüşçü, 2018; Esen ve Gümüşçü, 2021; Öniş, 2019; Kutlay, 2020).

ABD'de patlak veren ve hızla gelişmiş Avrupa ülkelerini de içine alarak genişleyen 2008 emlak kriziyle birlikte hem Washington kuruluşlarının (IMF, Dünya Bankası gibi Washington konsensüsünün öncüsü olan) kalkınma paradigmaları sorgulanmaya başlandı hem de Küresel Güney'deki güçlü ülkelerin -özellikle Çin ve Rusya- dünya piyasası ve sistemi içinde yükselen konumları yeni bir hegemonya mı doğuyor tartışmalarını beraberinde getirdi (Breslin, 2011; Yağcı, 2016; Öniş, 2019; Öniş ve Kutlay, 2013). Uluslararası ilişkilerde tek kutuplu bir dünyadan çok kutuplu bir dünya düzenine geçiş olarak tanımlanan bu süreç, gelişmekte olan ülkelerde, özellikle Çin'deki devlet kapitalizminden esinlenen alternatif bir kalkınma paradigması tartışmalarına ve arayışlarına yol açmıştır. Bu bağlamda 2011 sonrası Türkiye'nin Batı bloğundan ve 'düzenleyici neoliberal paradigmadan' uzaklaşması Türkiye'deki rejim tartışmalarına yeni bir boyut kazandırdı. Devlet şirketlerinin piyasadaki ağırlığı, devletin piyasa ilişkilerini ve aktörlerini yakından kontrol etmesi, bağımsız düzenleyici kurumlar ve merkez bankası gibi kurumlar üzerindeki siyasi kontrol ve kişiselleştirilmiş birikim rejim stratejilerinin varlığı Çin üzerinden açıklanan devlet kapitalizminin temel belirleyenleridir (Kutlay, 2020: 686; Tuğal, 2022: 5). 'Depolitize' olmuş piyasa ilişkilerinden çok farklı olarak bu tip kalkınma paradigmaları güçlü siyasi önder ve çevresindeki yönetici sınıfın seçtiği sermayedarları destekler ve siyasi önderi desteklemeyenleri cezalandırır (Kutlay, 2020: 688). Bu argümanla örtüşen rekabetçi otoriterlik yaklaşımı AKP'nin siyasi alandaki herhangi bir rekabetin önüne geçmek için piyasa aktörleriyle kurduğu koalisyonlarda devlet kurumlarını/ihalelerini/yaptırımları/yargıyı sopa ve ödül olarak kullanmasına odaklanır (Esen ve Gümüşçü, 2018; 2021).

Rejim değişikliği tartişmalarının merkezinde ise AKP'yle simbiyotik ilişki kurmuş, son 20 yılda palazlanmış ve devlet ihalelerinde en büyük payı alan inşaat şirketleri, medya ve enerji sektörleri özel bir yere sahiptir. Rekabetçi otoriterlik (Esen ve Gümüşçü, 2018), yeni kapitalizm (Buğra ve Savaşkan, 2014), kayırma ekonomisi (eviker-Gürakar, 2016) ya da devlet kapitalizmi (Öniş, 2019; Kutlay, 2020) kavramsallaştırmalarında ise TOKİ'nin özel bir yer işgal ettiğini görüyoruz. Örneğin Ziya Öniş (2019) Türkiye'nin Avrupa Birliği ve Washington kurumlarının yörüngesinden çıkıp Çin ve Rusya tipi bir devlet kapitalizmine evrildiğini açıklamak için TOKİ'yi önemli bir kırılma noktası olarak ele alıyor. Tartışmanın temel dayanağı kamu özel işbirliğiyle gerçekleştirilen büyük ölçekli konut projelerinde devletin işveren olması ve ihalelerin akibetine politik motivasyonlarla karar vermesidir (Öniş, 2019: 7). Kutlay (2020: 699) ise, Türkiye'deki rejim tipinin devlet kapitalizmine dönüşmesinin arkasındaki nedenin ekonominin ağırlığının kamu ihaleleri marifetiyle arazi ve inşaat piyasalarına kayması olarak tanımlanıyor. Bu iddianın ampirik dayanağı olarak AKP döneminde verilen inşaat ruhsatlarının 143 milyon metrekareye ulaşarak, 1984-2002 döneminde ruhsatların ikiye katlanması gösteriliyor. niş'e benzer bir Şekilde, Esen ve Gümüşçü (2021) rekabetçi otoriterlik kavramını açıklamak için özellikle TOKİ'ye vurgu yapıyorlar. TOKİ'nin hem arazi piyasası üzerindeki hakimiyetinin kuruma sağlamış olduğu avantaj hem de Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'nun dışında olması, bu bürokratik kuruluşu rekabetçi otoriter rejimin motor gücü haline getiriyor (Esen ve Gümüşçü, 2018: 7). 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nda 2003 yılında yapılan bir değişiklikle "kamulaştırma, mülkiyet, arsa temini, imar işlemleri ve uygulama projesine ilişkin Şartlar aranmaksızın ihaleye çıkabilme" yetkisine sahip olan TOKİ'nin konut piyasasında başka hiçbir aktörün sahip olmadığı özel bir gcle donatılması özellikle ihalelerin Őeffaflıęı bağlamında yukarıda tartışılan argümanları destekler niteliktedir³ (eviker-Gürakar, 2016; Yağcı, 2021). Ancak bu bölümün izleyen kısımlarında tartışıldığı gibi TOKİ 2011 sonrası Türkiye'deki rejim değişimindeki 'kırılmayı' açıklamak için kullanılabilecek bir aktör değil, aksine 2011 sonrası konsolide olmaya başlayan yeni rejimin alt yapısının hazırlanmasındaki işlevi sebebiyle srekliiliği yansıtan bir kuruluştur.

TOKİ'yi referans alan rejim tartışmalarının bir diğer önemli kurucu ayağı ise patronaj ilişkilerinin yalnızca sermayedarlarla değil, toplumun yoksul kesimleriyle de kurulma biçimidir. Yoksul sınıfların AKP'ye olan sadakatini 'yatay eksen' olarak tanımlayan Öniş (2019: 11), zellikle TOKİ'nin bu bağlamda alt ve orta gelirli vatandaşları TOKİ üzerinden ev sahibi yaparak devlet kapitalizminin meşruluğunun sağlandığını iddia etmektedir. Benzer bir

şekilde Gümüşçü ve Esen (2021: 6) AKP'nin inşa ettiği rekabetçi otoriterliği tanımlamak için kullandıkları 'üçgenel bağımlılık' yaklaşımında önemli bir kenarı oluşturan kent yoksullarının AKP'ye desteğinin partinin sağladığı 'seçici' sosyal politika dağıtımıyla mümkün kılındığını ifade ediyor. Makalenin ilerleyen bölümlerinde tartışıldığı gibi burada yoksullar yalnızca bir oy deposu olarak görülmemekte, yoksulların uzun vadeli konut kredileriyle TOKİ müşterisi olmaları hedeflenmektedir. Burada karşımıza çıkan durum partinin kendi seçmenlerine kaynak dağıtmasının yanı sıra yoksulların finansal olarak içerildiği bir konut kredi mekanizmasının oluşturulmasıdır. TOKİ projelerinin yoğun olduğu mahalleler ve buradaki oy verme davranışları üzerinden yapılan akademik çalışmalar, AKP'nin kazandığı belediyeler ve toplu konut projeleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Marschall vd., 2015). Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, patronaj ilişkilerinin ötesinde hanehalkı borçluluğunun geniş bir toplumsal tabana yayılmasının ve yoksul sınıfların finansal olarak içerilmesinin AKP ile birlikte yeni bir momentum kazanmasıdır (Karaçimen, 2014). TOKİ'nin konut kredisine piyasa şartlarında ulaşamayacak yoksul sınıfları devlet bankalarıyla uzun erimli borç ilişkisine sokması seçmenlere kaynak dağıtılmasının ötesinde toplumsal yeniden üretim ilişkilerinin finansal olarak içerildiği niteliksel bir dönüşümü ifade ediyor (Güngen, 2021).

TOKİ'nin geleneksel devlet hiyerarşisi içindeki işleyişi kurulduğu tarihten itibaren (1984) en tepedeki yürütme organına bağlıydı. Örgütsel olarak sosyal politikanın yürütüldüğü bir kuruluş olan TOKİ'nin ülkedeki en büyük konut üreticisine dönüşmesi devletin mali krizine karşı ortaya konulan yerel bir çözümdür. 'Kâr amacı gütmeyen' ve son derece kârlı bu devlet şirketinin gücü doğrudan yürütmeden gelmektedir. TOKİ Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle aynı tarihte ve 703 sayılı kanun hükmünde kararnameyle Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'na bağlanmıştır. Cumhurbaşkanı hem kurumun başkanını atama hem de bütçesini onaylama yetkisine sahiptir. 2018'de kurumsallaşmaya başlayan başkanlık sisteminin en temel özelliği 2002'den itibaren belirgin bir şekilde izlenen yürütmenin yasama ve yargı karşısında artan gücünün en yüksek noktaya ulaşarak yönetim sisteminin güçlü lider ekseninde merkezîleşmesidir. Yürütmenin tek elde toplanarak güçlendiği, hükümetin, meclisin ve kamu bürokrasisinin cumhurbaşkanının kişisel tercih ve kararlarının 'başkanlaşan' kamu aktörleri tarafından sadakat ve kararlılıkla uygulanmasının norm haline dönüştüğü bir kurumsal çerçevede siyasa tasarımı ve uygulamaları bu çerçeveye uygun olarak biçimlendi (Bakır, 2020). Karar alma süreçlerinden vatandaşların dışlandığı bu tür bir devlet biçimi tanımlı gereği otoriterdir (Poulantzas,

2014). Gerçekten de 2011 sonrası Türkiye'deki rejimin otoriterliği, yalnızca yürütmenin daha da güçlenmesinin sürekliliğiyle açıklanamayacak bir noktaya ulaşmış durumdadır (Oğuz, 2016).

Her ne kadar Türkiye'nin değişen rejimini adlandırmak bu makalenin amacını aşsa da TOKİ ve konut sektörü ilişkisi üzerinden iki temel eğilimi saptamak mümkün görünüyor. İlki TOKİ modeli konut sektöründeki kapitalist ilişkilerin hem ölçeğini büyütmüş hem de çalışan sınıfları kredi mekanizmalarına dahil etmiştir. Bu bağlamda bir devlet şirketi olan kuruluş, piyasa ilişkilerini kurarak konutun metalaşmasını üst bir seviyeye taşımıştır. Neoliberalizmi piyasa ilişkilerinin derinleşmesi olarak kavramsallaştırdığımız takdirde burada bir süreklilik görmekteyiz. İkinci temel eğilim ise özellikle 2011'den sonra Türkiye siyasal iktisadına damgasını vuran devletin sermayedarlardan giderek özerkleşmesi ve kendi hegemonyasını konsolide edecek şekilde bu ilişkiyi yönetmesidir. TOKİ bu bağlamda 2003'ten beri bahsi geçen simbiyotik ilişkiyi kuran ve devam ettiren bir kuruluştur. Tam da bu nedenle 'düzenleyici neoliberalizmin' en başarılı olduğu kabul edilen 2003-2011 arasındaki süreçte dahi şeffaf olmadığı ve siyasi olduğu için eleştirilen TOKİ devletin yeniden yapılandırılmasında ayrıksı bir örnek olarak ele alındı (Meyersson ve Rodrik, 2014; Atiyas, 2012; Acemoğlu ve Uçer, 2015). Eleştirilere rağmen TOKİ'nin sermayedarlarla kurduğu ilişki süreç içinde şeffaflaşmamış, aksine Türkiye'nin siyasal iktisadınının tümüne sirayet edecek şekilde AKP'nin kendi sermaye gruplarını oluşturduğu sürecin alt yapısını oluşturmuştur. Makalenin temel sorusu da tam olarak bu noktada açığa çıkmaktadır: *Neden TOKİ ve konut sektöründe yansıma bulan düzenlemeler ve uygulamalar neoliberal düzenleyici paradigmanın beklentisinin aksine kalıcılaşmış ve kurumsallaşmıştır?* Türkiye'nin mevcut devlet biçiminin otoriter olduğu konusunda değişen kavramsallaştırmalarla farklı akademik geleneklerden gelen birçok araştırmacı uzlaşmış ve kapsamlı tartışmalar yürütmüştür (Öniş, 2019; Öniş ve Kutlay, 2013; Tuğal, 2022; Oğuz, 2017; Esen ve Gümüşçü, 2021; Cengiz, 2020). Burada araştırılmaya muhtaç olan soru, devletin neden otoriterleştiği ve bu otoriterleşmenin işleyiş biçimidir. Makale, TOKİ'ye ve konut piyasasına odaklanarak bu otoriter devlet yapısındaki dönüşümün altındaki rasyonaliteye şu uğraklardan geçerek bakacaktır: Kuruluşun örgütsel dönüşümü AKP iktidarı süresince nasıl bir gelişim göstermiştir? Kamusal-bürokratik bir kuruluş nasıl bir şirket haline dönüşmüştür? Bu durum piyasada ne tarz çelişkiler yaratmıştır? TOKİ alt sınıfları nasıl kendi müşterisine dönüştürmüştür?

Konut Sektöründe Devletin Değişen Rolü

Ne AKP'nin üçüncü defa iktidara geldiği 2011 senesi ne de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin hayata geçtiği 2018 yılı TOKİ için dönüm noktasıdır. Aksine TOKİ 2001'den sonra başlayan devletin dönüşümü öyküsünü süreklilik içinde kavramaya olanak verecek ve hatta başarı olarak tanımlanan 2002-2011 arası dönemin, bugün yaşadığımız süreci nasıl içinde barındırdığını anlamayı sağlayacak bir aktördür. TOKİ sermayedarlarla kurulan patronaj ilişkileri ve yoksul sınıfların siyasi desteğini devşirme bağlamında hükümetin popülist biçimde kullandığı bir devlet aygıtı olmanın ötesinde bir işleve sahiptir. TOKİ Türkiye'de görece geç 'modernleşmiş' konut sektörünün kurumsallaşmasında uzun zamandır planlanan 'siyaset üstü' bir projeyi hayata geçirmektedir. Bahsi geçen 'siyaset üstü' proje arazi piyasası gelişmemiş, üretim ölçeği büyümemiş ve standartlaşmamış, tüketicinin finansal piyasalara bağlanmadığı bir konut sektörünün modernleşmesidir. Ancak aynı zamanda sektörün kendine özgü dinamikleri konut sektörünü diğer sektörlerden daha fazla politik ilişkilere açık hale getirir. Kamu ihale kanunundan muaf olması ve Anadolu'daki orta-küçük ölçekli müteahhitlerle iş yapabilmesi; imarlı arsa stoğunun birçok yasal düzenlemeyle TOKİ'ye devri ve sınırlı sayıda üretilen 'sosyal' konutların kura usulü yoksul vatandaşlara satılması kuruluşun siyasi ilişkilere gömülmesini kolaylaştırır. Diğer bir ifadeyle TOKİ modeliyle gerçekleştirilen sosyal konut sunumu 'siyaset üstü' bir proje olmasının yanında -konut sektörünün kurumsallaşması ve çalışan sınıfların banka kredilerine eklemlenmesi- konut alıcısı yoksul vatandaşların siyasi olarak içerildiği mekanizmaları da daha en başından bünyesinde taşır.

TOKİ'nin geçirmiş olduğu dönüşümler genel olarak devletin 1980 sonrası yeniden yapılandırılmasındaki sürekliliği, özel olarak ise 2001 sonrası düzenleyici neoliberalizmin açmış olduğu yolun nasıl otoriter ve hatta olağanüstü bir devlet biçimine dönüştüğünü açıklıyor. 1984 yılında başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş olan TOKİ, daha başından itibaren geleneksel devlet hiyerarşisinin dışında bir bürokratik örgüt olarak tasarlanmıştı. Dönemin başbakanı Turgut Özal, TOKİ'yi meclisin kontrolü dışında oluşturulmuş bütçe dışı bir fona bağlayarak konut üretim ölçeğini genişletecek bir kuruluşu, 'prensleriyle' tasarladı. Temel olarak toplu konut projelerine fon sağlayan kuruluşun ana hedefi kitlesel bir talep örgütlenmesiyle (konut kooperatifleri eliyle) kent dışında büyük ölçekli uydu kentler inşa etmektir. Kurumun bütçesinin %80'i kooperatiflere uzun erimli kredi vermek için kullanılıyordu. 1984-1999 yılları arasında kooperatiflerin TOKİ'den aldığı krediyle inşa ettikleri konut sayısı 947.526 idi (TOKİ, 1999: 4). TOKİ burada basitçe kredi sağlayan bir kurum değil, aksine projenin yerini,

ölçeğini, yüklenicisini ve hatta tekniğini belirleyen bir kurumdu. Toplu konut üretimi, 1960-1980 arası hibrit konut üretim biçimlerini (gecekondu ve yap-satçılık) ölçek büyütürken dönüştürme ve üretimi modernleştirme amacıyla hareket etmekteydi. Konut sektörünü toplu konut idaresinin öncülüğünde kurumsallaştırma çabaları toplumsal talebi örgütleyerek 'yasal' yollarla vatandaşları mülk sahibi yapmayı amaçlıyordu. Burada hem ekonomik hem de siyasi bir tercihin birbirini desteklediği bir tabloyla karşılaşılıyor. Bir taraftan 1980'lerin ortasında ilk defa konut yatırımları kaynak israfı olarak değil, ekonomik büyüme için önemli bir sermaye birikim alanı olarak tanımlandı (DPT, 1996). TOKİ'ye düşen görev ise konut sektörünü özellikle alt sınıflar için düzenlemek ve arazi geliştirmekti. Diğer taraftan ise doğrudan başbakanlığa bağlı bir kurum olarak TOKİ, mülk sahipliği üzerinden vatandaşların siyasi rızasını yeniden üretiyordu. Öyle ki, ne zaman yeni bir hükümet kurulsun dönemin Başbakan'ı TOKİ'nin kaç tane anahtar teslimi yapacağı ile ilgili vaatlerde bulunuyordu (Doğru, 2021a: 118).

Bütçe dışı bir fona dahil olan ve kendi finansal kaynak havuzunu yaratamayan TOKİ, 1990'ların sonunda devletin mali krizlerine paralel olarak derinleşen bütçe krizleri yaşamaya başladı. Kendi kendini finanse edebilecek bir toplu konut fonu oluşturabilmek için 1990'lar boyunca çeşitli yasal düzenlemelerle konut sertifika sistemleri ve yapı tasarruf fonları kurma girişimleri oldu. Hatta, Federal Ulusal İpotek Kurumu olarak bilinen Fannie Mae ile birlikte bir konut bankası kurulması için fizibilite çalışmaları yapıldı. Bu kurumsal adımların enflasyonist baskılar neticesinde baştan ölü doğmasıyla çare uluslararası finansman kaynakları bulmakta görüldü. 1990'ların sonunda peş peşe Avrupa İskân Fonu, Suudi fonları, Japon bankaları ve Dünya Bankası'na kredi başvurusunda bulunan kurum sürekli olarak Hazine engeline takıldı. Öyle ki, 2003 sonrası Türkiye gündemine oturan hasılat paylaşım modeli⁴ sosyal konut yapımına fon oluşturmak gerekçesiyle 1999 yılında ilk defa Ataköy'de uygulandı. Birçok eleştiri okunun kuruma yöneltilmesi neticesinde dönemin TOKİ başkanı asıl işlerinin müteahhitlik olmadığını ve bunun geçici bir çözüm olarak bir defaya mahsus uygulandığını kamuoyuna açıklamak durumunda kaldı.

TOKİ'nin bütçe krizleri kuruluşun örgütsel krizlerini de beraberinde getirdi. Sekizinci beş yıllık kalkınma planı kapsamında hazırlanan Özel Komisyon Raporu'nda (2001) TOKİ'nin içine düştüğü kurumsal belirsizlik açıkça görülmektedir. Sektörün temsilcilerinin de parçası olduğu komisyonun en dikkat çekici önerisi, TOKİ'nin temel görevinin yeni bir konut finansman modeli oluşturmakta öncü kurum haline gelmesidir (2001: 65). 2000'lerin

başında kurumsal akıbeti belli olmayan kurum 2001 yılında 4698 sayılı kanunla kurulan Konut Müsteşarlığı'na bağlanmış ve 2002 yılında kurumun rolü dramatik bir şekilde değişmiştir. 3888 sayılı Yönetmelik'in Resmî Gazete'de yayınlanmasıyla TOKİ bir konut kredi bankasına dönüştürülmüştür. Bankanın görevi ticari bankaların konut kredilerini devralmak ve karşılığında menkul kıymet ihracı yaparak uzun vadeli konut kredi mekanizmalarını kurmak olarak tanımlanmıştır. Burada karşımıza çıkan soru şudur: Ne oldu da TOKİ 2002 yılında konut kredi bankasına dönüştürülmüşken 2003 yılında konut üretimi yapan bir devlet kurumuna dönüştü? 1990'ların sonundaki müteahhitlik girişimleri kamuoyundan ciddi bir şekilde tepki aldığında, sadece bütçe krizini çözmek için müteahhitlik yaptığını ifade eden kuruluştaki neden bu politika kurumun omurgası haline geldi?

Bu soruya cevap vermek için düzenleyici neoliberalizmin tanımladığı yeni (post) Washington Uzlaşısının ihtiyaç duyduğu kurumların, artık Washington Uzlaşısı'nda olduğu gibi tek bir reçeteyi izleyerek değil aksine buldukları toplumsal ilişkilere gömülü bir şekilde oluşturulduğunun altını çizmek gerekiyor (Rodrik, 2007). Konut sektöründe etkinleşen devlet konut sektörünü kapitalistleştirmek/'modernleştirmek' için birbiriyle yakından ilişkisi olan dört temel sorunu çözmek zorundaydı: Arazi piyasasını oluşturmak (De Soto, 2001); konut üretim ölçeğini büyütmek (World Bank, 1993); konut üretiminden bağımsız konut satışı için uzmanlaşmış aktörlerin oluşması -gayrimenkul yatırım ortakları- (DPT, 1996, 2001); konut piyasasına erişimi olmayan alt sınıfların konut kredi mekanizmasına dahil edilmesi (Buckley ve Kalarickal, 2004; 2005). Konut sektörünün oluşması için çözülmek zorunda olan bu sorunlar 1980'lerden itibaren devletin gündeminde olmasına rağmen, Washington Uzlaşısı'nın dayattığı evrensel politikalarla çözülemeyecek kadar yerel ilişkilere gömülmüştür (Hammam, 2013). Bu noktada politika yapıcılar yerel piyasa dinamiklerini merkeze alarak yeni kurumsal müdahaleler geliştirmelidir (2013: 26). Burada devlete düşen rol 1980'lerde uygulandığı biçimiyle basitçe gecekondu imar affıyla yasallaştırmak ve dolayısıyla ticarileştirmek değil, modern bir konut piyasasını yaratmak olarak tanımlanır. Bir önceki kalkınma paradigmasının tam aksine, piyasanın kurumsallaşması için devletler şirket kurabilir ve hatta rekabetçi bir baskı ortamında özel şirketler kadar verimli olabilir (Öniş ve Şenses, 2005: 276). Düzenleyici neoliberal kalkınma paradigması devlet şirketlerinin şeffaf ve rekabete açık olduğu sürece piyasayı kurucu etkisi olduğunu ifade etmektedir.

2002 sonrası konut sektörünü modernleştirmek için kapasitesi artırılan kurum, bir devlet şirketine dönüştürülerek konut üretim ihalelerindeki

ana yüklenici, en büyük arazi geliştirici ve müşteri segmenti en geniş olan konut satıcısı haline gelmiştir. Kontrolsüz bir yetkiye ve güce sahip olan TOKİ, şeffaf ve rekabete açık olmaktan son derece uzak olmasına rağmen konut sektöründe piyasanın kurumsallaşması bağlamında örnek gösterilen bir kurum olmayı da başarmıştır (World Bank, 2015). Piyasa ilişkilerini hızla kuran kurum, Türkiye'nin 'kâr amacı gütmeyen' ancak en kârlı devlet şirketine dönüşmüştür.

Konut Sektöründe TOKİ'nin Yeri

TOKİ'nin bugün aldığı biçim birbiriyle ilişkili iki temel nokta üzerinden anlaşılabilir. Bunlardan ilki görece geç modernleşmiş bir konut sektörünü kurmak için devletin nasıl *etkinleştirildiği*dir. Etkin devlet siyaset üstü bir hızla piyasa ihtiyaçlarını saptayan ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda kurumsal rasyonelitesini geliştiren bir devlettir. İkinci önemli nokta ise devletin sosyal politika kurumu olan TOKİ'nin mali krizlerini nasıl çözdüğünün anlaşılmasıdır. 1990'ların sonunda TOKİ'nin yaşadığı bütçe krizleri, kurumu devraldığı araziler üzerinden yeni bir aşamaya taşımıştır. Bu aşama basitçe 1990'ların sonunda bir kereye mahsus uygulanan hasılat paylaşım modelinin 2000'ler sonrası süreklilik kazanması değil, aksine alt sınıflar için müteahhitlik yapabilecek bir kurum olarak kapasitesinin geliştirilmesidir⁵. Bölümün ilerleyen kısımlarında açıklandığı gibi TOKİ'nin 'kendi yağında kavranan' bir kurum haline gelmesinin alameti farikası Emlak Konut Gayri Menkul Yatırım Ortaklığı (GYO) ile gerçekleştirdiği hasılat paylaşımı projelerinden ziyade, alt sınıfları konut kredi mekanizmasına çekebilme kabiliyetinden geliyor. TOKİ başkanı Ömer Bulut, 2021 ve 2022 KİT komisyon toplantılarında gelen "TOKİ neden rant projeleri yapıyor?" eleştirilere cevaben sosyal konut dışında bir konut üretmediklerini, 2017 yılından beri sadece 1 adet ve 200 konut kapasiteli bir gelir paylaşım projesi yaptıklarını açıklamıştır (KİT, 2021: 49; 2022: 11). TOKİ'nin 2003 sonrası konut üretimindeki payı %10,5 (%1,5 Emlak Konut GYO) iken (Sayıştay, 2018: 7), 2021 yılında ilk el konut satışlarında TOKİ'nin payı %13,8'dir (KİT, 2022: 4). 2022 yılı itibarıyla TOKİ yılda 70000 konut üretmektedir (4). Rakamlardan anlaşılacağı üzere TOKİ konut sektöründe tekelleşmiş bir devlet şirkettir. Bir önceki TOKİ başkanı Ergun Turan, 2016 yılında gerçekleşen KİT komisyonu toplantısında açıkça şunu söylemektedir: "TOKİ'nin birinci işi kendi ürettiği konutlar, yani bunun başlangıcı ve sonu bizi ilgilendiriyor, biz konutu planlıyoruz ve üretiyoruz" (KİT, 2016: 17). Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi TOKİ konutun üretiminden tüketimine kadar aktif bir şekilde sektörde olan dev bir inşaat şirkettir. Bir devlet aygıtının inşaat şirketine dönüşümü ancak kurumsal mimarisindeki dramatik değişikliklerle mümkün olmuştur.

2002 yılında konut kredi bankasına dönüştürülen TOKİ, 2003 yılında tekrardan başbakanlığa bağlanarak konut üreticisine dönüştü. 2002 yılında AKP hükümeti tarafından duyurulan 2003'te yürürlüğe giren 'Planlı Kentleşme ve Konut Seferberliği' acil eylem planı TOKİ'nin bugünkü yapısına dönüşmesindeki temel adımdı. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta DPT'nin ve sonrasında değişen ismiyle Kalkınma Bakanlığı'nın hem Dokuzuncu (2007-2013) hem de Onuncu (2014-2018) Beş Yıllık Kalkınma Planlarında TOKİ'yi kent politikalarında önemli bir kurum olarak zikretmemesi hem de hâlihazırda konut üreticisine dönüşmüş olan kurumu hala konut kredi bankasına dönüştürmek istemesidir. Açıktır ki TOKİ'nin aldığı form, üzerinde önceden mutabakat sağlanmış bir yol haritasının sonucu değildir. TOKİ'nin konut üreticisine dönüşmesi bürokrasiye karşı hükümetin tercihlerinin sonucunda açığa çıkmıştır. Farklı dönemlerde defalarca vurgulandığı gibi TOKİ gücünü doğrudan yürütmeden almaktadır. Yürütmenin tek parti iktidarında güçlenmesi, ardından da Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte merkezileşmesiyle TOKİ projeleri baş döndüren bir hızla hayata geçiriliyor.⁶ Bu sürecin alt yapısını hazırlayan ve TOKİ'yi sektörün tekeli haline getiren 30'a yakın kanun ve kanun hükmünde kararname 2003 sonrasında jet hızıyla meclisten geçti. Bu yasalarla TOKİ mülkiyeti devlette olan arazileri imara açıp satmaktan, gecekondu bölgelerinde kentsel dönüşüm projeleri yapmaya, yurt içinde ve yurt dışında şirketler kurmaktan hasılat paylaşım projeleri gerçekleştirmeye kadar birçok yetkiyle donatılmıştır (Balaban, 2008; Kahraman, 2013; Perouse, 2013).

TOKİ'nin artan yetkileri kuruluşun teşkilat yapısında 2003 sonrası önemli değişiklikler yarattı. TOKİ başkanları tarafından 'butik bir kurum' olarak tanımlanan kuruluş (KİT, 2016; 2018), başından beri küçük ancak etkin bir kadroyla çalışıyor. 1984 yılından kalan bir kurumsal mirasla birlikte TOKİ'de çalışan bürokratlar sektörle yakın ilişki kurabilecek kadrolar olarak tanımlanıyor. 2003 sonrası TOKİ'yi güçlendiren her bir yasanın kuruma yeni bir daire başkanlığı eklediğini ya da var olanların yeniden yapılandırıldığını görüyoruz. İdare'nin teşkilat şemasının yeniden yapılandırılmasının arkasındaki temel neden artık dev bir 'inşaat proje yöneticisi' olarak tanımlanması ve arazi temininden proje hazırlanmasına, ihale sürecinden uygulamanın gerçekleşmesine kadar hâkim olarak kurumsal kapasitesini arttırmasıdır (Sayıştay, 2018: 17).

2003 sonrası kurulan Kentsel Yenileme Dairesi Başkanlığı (2004 yılında çıkan 5162 sayılı Kanun), Emlak Dairesi Başkanlığı (2004'te Arsa Ofisi'nin yetkilerinin TOKİ'ye devri), İmar ve Planlama Dairesi, İhale Dairesi Başkanlığı

(Kamu İhale Kanunu'ndan muaf tutulması ve kendi ihale biçimini belirlemesi sebebiyle) ve 4 farklı Uygulama Dairesi Başkanlığı (üretim ölçeğinin büyümesiyle birlikte) kurumun konutun üretiminden tüketimine kadar aktif bir rol oynadığını gösteriyor. 2014 yılında TOKİ'nin merkezi İstanbul'a kaymaya başlamış ve İstanbul'da ek hizmet binası açılmıştır. Dönemin TOKİ Başkanı 2016 yılında KİT Komisyon Toplantısı'nda İstanbul'un önemini şu şekilde açıkladı: "Gayrimenkul konusu özellikle İstanbul [...] Toplu Konut İdaresi'nin gelirlerinin -bu da samimiyetle bilmeniz gereken bir şeydir- büyük bir kısmı oluşturduğu yer İstanbul'dur. Yani ister hasılat paylaşım projeleriyle, isterse iştirak şirketlerden gelen gelirlerle" (2016: 17). Sayıştay raporunda ise bu kurumsal dönüşümün sebebi faaliyetlerin aksamadan ve süratle yönetilmesi olarak belirtiliyor (Sayıştay, 2014: 4-5). Bu kapsamda TOKİ Ankara'da 10 ve İstanbul'da 8 adet Daire Başkanlığına sahip olmuştur. En temel daire başkanlıkları olan 3 nolu Uygulama Dairesi Başkanlığı, Toplu Konut Projeleri ve Araştırma Dairesi Başkanlığı, İhale Dairesi Başkanlığı İstanbul'a taşınmış ve dahası İstanbul Emlak Dairesi ve İstanbul Kentsel Yenileme Dairesi Başkanlıkları gibi yeni başkanlıklar kurulmuştur (Sayıştay, 2018: 4-5). Bu kurumsal dönüşümün sebebi İstanbul'un konut piyasasının merkezi haline dönüşmesi ve devlet şirketi olan TOKİ'nin de bu pazardaki payını büyütme istemesidir. Dönemin TOKİ başkanı 2015 yılında projelerinin %40'ının kentsel dönüşüm olacağını ifade etmiştir (TOKİ, 2015: 24-25). 2022 itibarıyla 179 bin konutun kentsel dönüşümü sağlanmış ve 73 bin konutun da plan, proje ve inşaat süreçleri devam etmektedir (KİT, 2022: 6).

TOKİ kurumsal yapısını 'şirket gibi çalışan' ancak kâr amacı gütmeyen bir sosyal politika kurumu olarak tanımlıyor. Özellikle arazi satışları ve gelir paylaşım modelleri sebebiyle kuruma yöneltilen eleştirilere cevaben TOKİ başkanları farklı dönemlerde TOKİ'nin asla kâr etmediğini ifade ettiler (KİT, 2018; KİT, 2021; KİT, 2022). TOKİ, Sayıştay raporlarında görüleceği gibi her yıl bütçe fazlası veren bir kurumdur ancak bu meblağ ne 'kâr' olarak tanımlanıyor ne de genel bütçeye aktarılıyor. TOKİ'nin mali durumunu analiz etmek oldukça zor, çünkü TOKİ 2005 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi dışına çıkartıldı. Bu nedenle kuruluşun ne bir iç mali kontrol ve denetim birimi ne de stratejik plan ve faaliyet raporu hazırlamak gibi bir zorunluluğu var (Sayıştay, 2020: 10). İdarenin kendi bünyesinde hazırladığı yıllık ayrıntılı faaliyet raporlarının olduğu biliniyor ancak bunlar kamuoyuna açıklanmıyor. Sayıştay ise şeffaflık ilkesi gereği TOKİ'nin mali tablolarını da içeren yıllık faaliyet raporunun idarenin web sitesinde yayınlanması gerektiğini belirtiyor (2021: 27). TOKİ bütçesinin Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanması gerektiği halde TOKİ kuruluşun 2015 yılı mali bütçesini yıl sonunda, 2017 yılında ise mali yıl

başladıktan 1 ay sonra göndermiştir (Sayıştay, 2017: 19; 2018: 10). Sayıştay raporları mali bütçe onayının sadece yalnızca şekil şartını yerine getirme amacına hizmet ettiğini ve bunun sebebinin idarenin hızlı ve etkili bir şekilde karar almayı sağlayacak bir başkanlık şeklinde örgütlenmesi olduğunu ifade ediyor. Diğer bir ifadeyle Sayıştay'a göre, TOKİ'nin kamu bürokrasisi içindeki özel yeri idarenin bütçe sistemi içinde yer almasını engelliyor (2017: 10). Keza 2018 yılında 2018/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesiyle TOKİ'nin bütçesini onaylama yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir (Sayıştay, 2020: 4). TOKİ'nin bütçesinin devlet bürokrasisi içinde denetlenememesi kurumun piyasada hızla manevra yapmak için doğrudan yürütmeye bağlanmasıyla yakından ilişkilidir.

TOKİ'nin devlet şirketine dönüşmesini sağlayan en temel sebep kuruluşun 2003'ten sonra adım adım Türkiye'deki en güçlü arazi geliştiricisi olmasıdır. Bahsi geçen süreç, 2004 sonrası arka arkaya çıkan yasal dönüşümlerden önce başlamıştır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (2001-2005) Özel İhtisas Komisyon Raporu 1960'ların ortasından beri çıkan gecekonduların neticesinde arsa piyasasının sakatlandığını ve burada devletin aktif ve merkezileşmiş bir müdahalesi olması gerektiğini açıkça ifade eder (DPT, 2001). Bu bağlamda TOKİ'ye kamulaştırma yetkisi verilmesi ve kurumun bireylere, kooperatiflere, GYO'lara ve konut yatırımcılarına alt yapı arsa sağlaması önerilir (DPT, 2002: 164). Benzer bir vurgu 2003 yılında TOKİ'de çalışan bürokratların görüşlerinin derlendiği *Toplu Konut İdare'sinde Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri* isimli raporda da vardır. Arsa üretiminin merkezileşememesi neticesinde TOKİ'nin arazi temini çok uzun bürokratik süreçler içinde sürüncemede kalmaktadır ve bürokratlar Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nün TOKİ'ye ücretsiz arazi tesis etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (TOKİ, 2003: 31-34). Arazi piyasasının düzenlenmesi için merkezi bir devlet aygıtına duyulan ihtiyaç hem DPT hem de TOKİ bürokratları tarafından net bir şekilde ortaya konmuştur.

TOKİ'nin imarlı arazi üretimindeki merkezi rolü 2004 yılında Arsa Ofisi'nin yetki ve sorumluluklarının -64,5 milyon metrekare imarlı araziyle birlikte TOKİ'ye devredilmesiyle başlamıştır. Aynı yıl, 5162 sayılı kuruluş kanununda yapılan değişikliklerle TOKİ gecekondular bölgesinde farklı ölçülerde imar planı yapmak, gecekondular bölgelerindeki gayrimenkulün değerlemesini yaparak hak sahiplerine teklifte bulunmak ve ihtilaf çıkması durumunda kamulaştırmak gibi yetkilerle donatılmıştır. 2005 yılında 5366 sayılı kanunla şehir merkezlerindeki tarihi ve kültürel alanlarda ivedilikle kentsel proje geliştirmeye başlamıştır (Sulukule, Tarlaabaşı, Fener-Balat-Ayvansaray,

Süleymaniye örnekleri). 2008 yılında Gecekondu Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle mülkiyet yapısı kilitlenmiş olan birçok gecekondu bölgesinde belediyeleri ekarte ederek imar ve parselasyon planları yapma gücüne erişmiştir. 2010 yılında çıkan 6009 sayılı kanunla yerinde kentsel dönüşüm uygulamalarında TOKİ'nin arazi devir talebi belediyelerin talebine nazaran öncelik kazanmıştır. 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun TOKİ'ye afet riski altındaki alanlar üzerinde kontrolsüz imar ve kentsel dönüşüm yetkisi vermiştir. Aynı yıl çıkan 6292 sayılı Kanunla TOKİ orman vasfını kaybetmiş 2B arazileri üzerinde kentsel dönüşüm projeleri uygulayabilecek yegâne kurum olmuştur. Özellikle kentsel dönüşüm projelerinde TOKİ ve belediyeler arasındaki yetki çatışmasının TOKİ lehine çözülmesi için son adım ise 2020 yılında çıkan 7221 sayılı Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'dur. Bu kanunla birlikte gecekondu kanununda da değişiklik yapılmış ve kentsel dönüşüm uygulamalarındaki tüm yetki büyükşehir belediyelerinden alınarak TOKİ'ye verilmiştir. Dahası TOKİ'nin mülkiyetinde olan herhangi bir arsanın işgali durumunda, kurum bahsi geçen arsa için ecrimisil tahsil etme ve elde ettiği meblağın %50'sini kendi bütçesine aktarma hakkı kazanmıştır.

2004'ten günümüze kadar TOKİ'nin arazi piyasasında kademeli olarak artan yetkisi basitçe kamu arazilerinin el değiştirerek özelleştirilmesi değildir. Burada bahsi geçen bir servet transferi ya da kamu kaynaklarının özelleştirilmesi gibi statik bir süreç değil, aksine konut sektörüne girdi oluşturulan dinamik bir süreçtir. Konut sektörünün temel girdisi olan arazi TOKİ vasıtasıyla sermaye birikim çevrimlerine olabildiğince hızlı ve 'pürüzsüz' entegre olmaktadır, ancak bu durum TOKİ'nin sermayedarlarla girdiği çok katmanlı ve girifti ilişkinin en temel belirleyenlerinden biridir.

İşveren Olarak TOKİ: Piyasa Aktörleriyle Çatışmalı İlişkiler

AKP dönemine damgasını vuran en temel argümanlardan biri AKP'nin kendi sermayedar grubunu oluşturmak için kendi müteahhitlerini yarattığıdır (Sönmez, 2012b; Gürek, 2008). Bu argümanın gerçekliği 2018 Dünya Bankası Raporu'nda da açığa çıkıyor; keza 1990-2018 yılları verilerine bakıldığında dünyada alt yapı yatırımları kapsamında en çok kamu ihalesi alan şirketten beş tanesi (Limak, Cengiz, Kolin, Kalyon ve MNG) Türkiye'dendir⁷. Dahası bu şirketler (Kolin, Limak, Cengiz) AKP'nin son derece belirleyici olduğu enerji sektöründeki elektrik dağıtım ihalelerinde de en üst sıraya yerleştiler (Esen ve Gümüşçü, 2018: 9). Açıktır ki AKP bir önceki iktidar bloğundan kopmasını sağlayan imkânı inşaat sektöründe kendi sermayedar gruplarını oluşturarak

kurmuştur. Ancak bu durumu konut sektörünü merkeze alarak incelersek hem sermayedarların kendi arasındaki hem de devlet ve sermayedarlar arasındaki ilişkinin çatışmalı alanlar da barındırdığını fark ederiz.

Konut sektörü görece geç kapitalistleşmiş bir yapıya sahip olduğu için sektördeki uzmanlaşmanın ancak 2000'lerde başladığını söylemek mümkün. Türkiye Müteahhitler Birliği (TMB) ve İstanbul İnşaatçılar Derneği (İnder) konut üreticiliği alanında 1960'lardan beri uzmanlaşmış olsalar da konut ticaretinde özelleşen Gayrimenkul ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği (GYODER) ve Konut Geliştiricileri ve Yatırımcıları Derneği (Konutder) gibi konut geliştiriciler ancak 2000'lerden sonra piyasada varlık göstermeye başlamıştır. Konut sektörünün yapısı küçük sabit sermaye yatırımıyla hareket edilebilecek bir alan yarattığı için, üretimin %87'sini 5-10 dairelik apartmanlar yapan küçük müteahhitler oluşturmaktadır. 2013 yılında kurulan İnşaat Müteahhitleri Konfederasyonu (İmkon) 120.000 küçük ve orta ölçekli müteahhiti temsil etmekte ve TOKİ'nin ihalelerinde aktif olan müteahhitlerden oluşmaktadır. İmkon'un çıkarları sektördeki büyük oyuncularla yer yer çatışmaktadır çünkü büyük oyuncuların en temel gündemlerinden biri sektördeki merkezileşme eğiliminin devlet tarafından desteklenmesidir (Konutder, 2013).

Sektörün farklı alanlarında özelleşmiş ve farklı ölçeklerdeki fraksiyonların özellikle sektöre tanınan ayrıcalıkların devamlılığı ve faiz konularında birlikte hareket ettiklerini gözlemlemek mümkündür. İnşaat yatırımları üzerinden 2015 yılında kopan tartışma iktidarın kendi içindeki hegemonya mücadelesini de görünür kılmıştı. Dönemin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı Ali Babacan, 2015 seçimleri öncesinde istikrarlı ekonomik büyüme hedefine ulaşmak için kısa erimli 'usulsüz rant' sağlama aracı olan inşaat sektörü yerine uzun vadeli ve emek isteyen sektörlerin desteklenmesi gerektiğini söyledi (Kenarlı, 2014). TÜSİAD bu çıkışı destekledi ve inşaat sektörünün ortaya çıkardığı rantlar karşısında sanayi sektörünün son 15 yılda gerilediğini ifade etti. Uluslararası finans kurumlarını temsil eden bu bloğun karşısına dikilen dönemin Başbakanı Erdoğan ise sert bir çıkış yaparak "Biz inşaat sektörüne asla dur demedik. İnşaat sektörüne yürüyün dedik. Başı da TOKİ çektik. İnşaat sektörüne dur, sanayiye ilerle dersiniz çöküntü başlar" dedi (Hürriyet, 2014). Bu şekilde 2014 yılında açıklanan inşaat sektörünü frenleme planı (GYO'ların %20 oranında muaf tutuldukları kurumlar vergisindeki avantajlarını sona erdirmek, emlak vergisini artırmak ve imarlı araziler üzerinden rant vergisi uygulamasına geçilmesi) başlamadan bitmiş oldu.

2015 seçimleri öncesi Merkez Bankası ve hükümet arasında yaşanan faiz tartışmalarında inşaat sektörü temsilcileri hep birlikte faizin düşük kalması konusunda hükümetin yanında taraf tuttular. Konut sektörünün hem üreticiler hem de tüketiciler için borçlanma kapasitesiyle yakından ilişkili olduğu düşünülürse faizlerin düşük kalması sektör için hayati bir önem teşkil ediyor. 2015'teki faiz tartışmalarında Ekonomi Bakanı'yla görüşen inşaat sektörü temsilcileri toplantı çıkışında faizin yükselmesini deprem gibi bir doğal afete benzetmişlerdir: "Son iki yılda konut sektörü 15 milyon lira kaybetmiştir. Bu 250.000 konutun faiz afeti yüzünden yıkılması demektir" (Hürriyet, 2015). Benzer şekilde konut geliştiricileri temsilen Konutder satışların %75'inin konut kredisine dayanması sebebiyle Merkez Bankası'nı konut kredilerini ivedilikle düşürmeye çağırmıştır (Sabah, 2014). Özellikle 2015'ten sonra inşaat sektörü temsilcileri ve hükümet arasındaki temel ilişki faiz indirimi üzerinden şekillenmiştir. Temmuz 2018'de GYODER, İnder ve Konutder gayrimenkul sektörünün sorunlarını çözmek için önerilerini hükümete sundu⁸. Sektör temsilcilerinin önceliği konut kredilerinin %1'in altında tutulması için kamu bankalarının öncü olması ve bankaların sektöre kredi akışını yavaşlatmasına çözüm olarak şirketlerin ödedikleri KDV'lerin mükelleflere geri ödenmesi ve Kamu Garanti Fonu'ndan (KGF) yararlanmalarının önünün açılmasıydı. Her ne kadar KDV Kanun Değişikliği yasasında ve KGF uygulamasında istediklerini almasalar da Aralık 2018 itibarıyla konut kredi faizleri kısa süreliğine 2.99'lardan 0.98'e geriledi (Star, 2018).

İmkon, 9 Eylül 2021 tarihinde kendi bünyesindeki müteahhitlerle artan demir fiyatlarına ve girdi maliyetlerine çözüm aradıklarını duyurarak boykot ilan etti. Yaklaşık 15 gün süren boykotu Merkez Bankasının faiz indirim kararından sonra sona erdirdiklerini açıkladı. Faiz indirimleri ise sektörün derinleşen krizini aşması için yeterli görünmüyor. 2021 yılında diğer sektörler arasında 30 milyar 290 milyon Türk Lirası borcuyla en çok batık krediye sahip olan inşaat sektörü Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik krizi derinleştiriyor (Independent Türkçe, 2022a). Krizin içinden çıkılmaz boyutlara doğru sürüklendiği sektörde krizi çözmek için Cumhurbaşkanı 11 Mayıs 2022'de yeni bir paketle hem konut kredilerinin %1'in altına çekileceğini hem de konut üreticilerinin belli şartlar altında (inşaatın en az %40'ının tamamlanmış olması ve 1 yıl boyunca konut satış fiyatını sabit tutmak) ucuz krediden yararlanabileceklerini duyurdu (Independent Türkçe, 2022b). Bu paket enflasyonist bir ortamda konut fiyatlarının sabit tutulması beklentisinin gerçekçi olmaması ve %40 gibi bir tamamlanma şartının konulması sebebiyle sektör temsilcileri tarafından yetersiz bulunmuştur.

Bu stratejinin piyasaya yansması ise bir günde emlak fiyatlarının hızlı bir şekilde artması olmuştur.

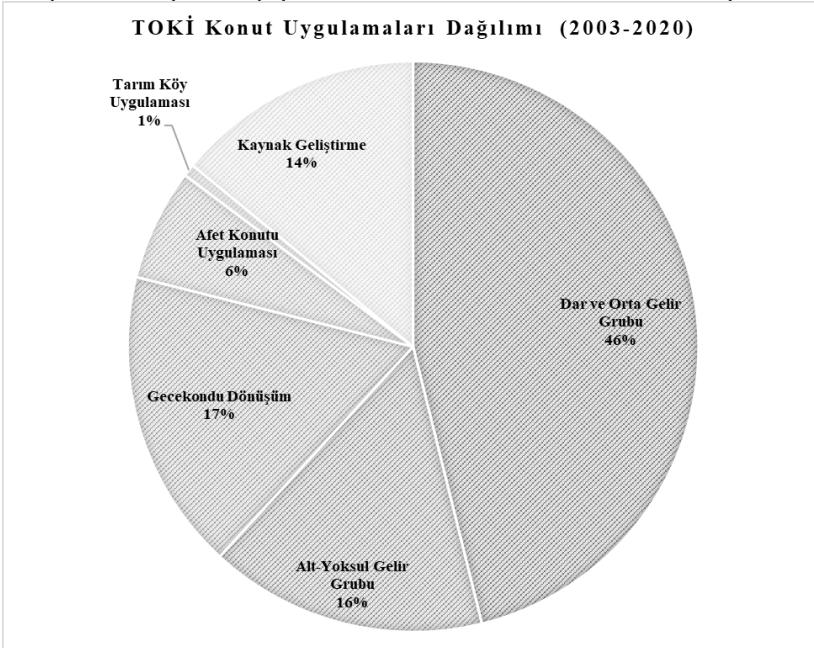
2015'ten itibaren konut sektöründeki sermaye temsilcileri hem sektöre teşviklerin artarak devam etmesi hem de faiz indirimi konusunda bir blok gibi hareket etmiş ve medyada sıklıkla duyduğumuz 'inşaat lobisine' dönüşmüşlerdir. Ancak TOKİ'nin de bu sektörde ayrıcalıklı bir oyuncu olduğu düşünülürse, sermayedarlar ve TOKİ arasındaki ilişki pasta küçüldükçe karmaşık bir hal almaya başlamıştır. TOKİ'nin kamusal ayrıcalıklara sahip bir kurum olarak konut üreticisi şeklinde yeniden yapılandırılması kurumu konut üretmeye ve satmaya devam etmek zorunda olan bir 'kamu şirketi' formuna sokmuştur. Konut sektöründeki yatırımcılar farklı dönemlerde TOKİ işbirliği Emlak Konut GYO'nun sahip oldukları ayrıcalıklardan onların da yararlanması durumunda serbest piyasada TOKİ kadar ucuz konut üretebileceklerini ifade etmişlerdir. MÜSİAD'ın 2009 İnşaat Sektörü Raporu TOKİ'nin piyasada haksız rekabet yarattığını ve piyasanın verimli çalışmasını engellediğini açıkça ifade etmektedir (MÜSİAD, 2009: 28). İNDER temsilcisi gerçekleştirdiğim mülakatta benzer bir vurguyu şu şekilde yapmıştır:

TOKİ'nin bu alanda yeri olmaması lazım. Liberalizmden yanasınız diyorsunuz, kapitalizmden yanasınız diyorsunuz, sonra sosyalist bir modelin ciddi savunuculuğunu yapıyorsunuz. Devlet yapısı TOKİ. Haksız rekabet asıl orada var. Arsa parası yok, planlama parası yok, harç yatırmıyor, bütün şeylerden muaf ve %38 ondan daha pahalı üretiyorum, vergilerden ötürü. Bu resmi rakam. Böyle bir şeye niye gireyim ben. Nasıl TOKİ ile rekabet edeyim?⁹

Büyük ölçekli konut üreticilerini temsil eden TMB, TOKİ'nin hazine arazisine ulaşabildiği için ucuza konut ürettiğini, benzer bir ayrıcalığın kurumsal firmalara sağlandığında onların da ucuza konut üretebileceğini açıklamıştır (*Türkiye Gazetesi*, 2022). Üyelerinin büyük bir kısmının TOKİ'yle çalıştığı bilinen İmkon da TOKİ'nin bu şekliyle piyasadaki etkinliğinin ortadan kalkmasını ve sahip olduğu ayrıcalıkların özel sektöre verilmesi gerektiğini açıklamıştır (*Cumhuriyet*, 2009). Öyle ki 2021 yılında İmkon, birlik üyelerinin ortaklaşa bir şirket kurarak yoksullar için konut üreteceklerini ve TOKİ'ye rakip olacaklarını açıklamıştır (*Emlak 365*, 2021). Sermaye temsilcileri bir blok olarak TOKİ'nin piyasa bozucu bir etki yarattığını ve özel sektörün önünü kapattığını açıkça ifade etmektedirler. Hatta Konutder başkanı TOKİ'yi eleştirerek kurumsal üreticilerin üst segment için ürettikleri konutta yaşanan krizi şu şekilde ifade etmektedir: 'Bu evleri kime satacağız?' (*Fortune*

Turkey, 2015). Konutder başkanı 2017 yılında artan arsa maliyetleri konut üreticilerini talebin sınırlı olduğu üst segment için üretim yapmaya itse de onlara en çok talep aşağıdan geldiği için ucuz konut üretimi yapacaklarını kamuoyuna duyurmuştur (*Emlak Sayfası*, 2017).

2014 yılında Konutder sosyal konut üretmek için Emlak Konut GYO'ya sağlanan ayrıcalıklarla arazi temini için TOKİ'ye başvurmuştur. TOKİ ise bu talebi reddetmiş ve Konutder üyelerinin diğer müteahhitler gibi ihale sürecine girmesi gerektiğini söylemiştir (*Hürriyet*, 29.01.2014). TOKİ'yi konut üreticisi formuna sokan eski Başkan Erdoğan Bayraktar TOKİ'nin sektörün 'halk ekmeği' olduğunu söyleyerek tüm bu eleştirilere sırtını dönmüştür. TOKİ'nin bütçe yapısı konut üretiminin sürekliliğine bağlıdır. Kurumun 2020 gelirlerine baktığımızda bunların %43'ünün konut projesi satışlarından, %33'ünün kurumlar için inşa ettiği binaların geri ödemelerinden, %21'inin ise arazi satışlarından geldiğini görmekteyiz (Sayıştay, 2021: 6). Daha önemlisi konut projelerine baktığımızda TOKİ'nin hedef kitlesi aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi alt-yoksul gelir grubundan ziyade dar-orta gelir grubudur. Bir sonraki bölümde detaylandırılacağı gibi TOKİ'nin özellikle son 10 yılda yoksul grup için ürettiği konutlar tüm üretiminin %2'si civarındadır. İdarenin konut sektöründe yaratmış olduğu rahatsızlık özellikle orta gelir grubuna hitap eden büyük bir piyasanın TOKİ tekelinde olmasından kaynaklanıyor.

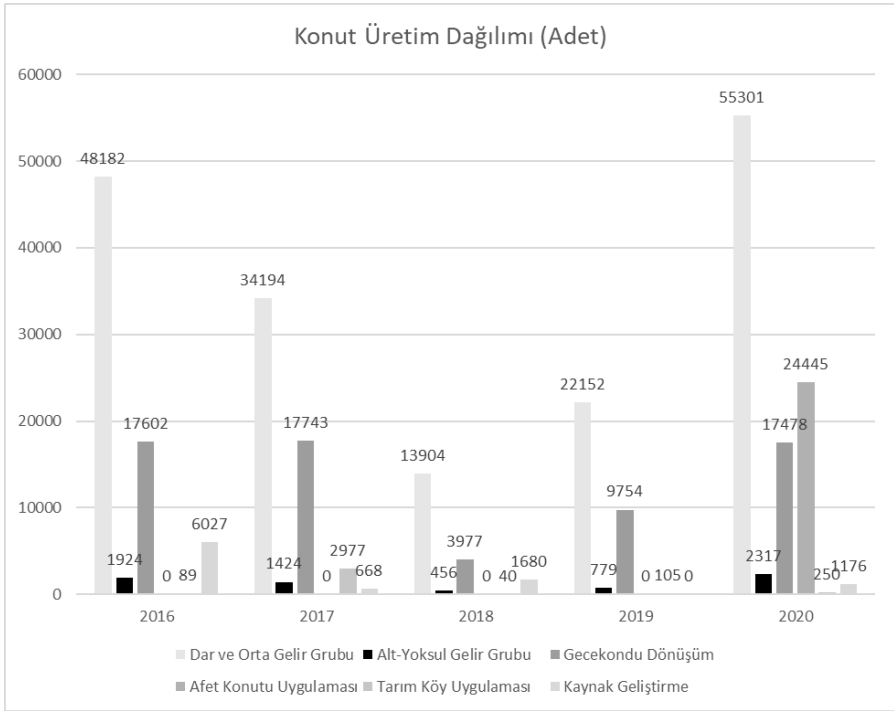
Şekil 1: TOKİ uygulama projelerinin konut tipine göre dağılımı¹⁰

Şekil 1'in gösterdiği TOKİ'nin ne konut üretiminden ne de satış yaptığı segmentten vazgeçmesi mümkündür. Kurumun teşkilat yapısı, mali bütçesi, meşruluğu büyük ölçekli ve ayrıcalıklı bir konut üreticisi olmasının doğrudan sonucudur. 1 milyona yakın konut üretimini gerçekleştiren TOKİ ondan ihale alan müteahhitlere yıllık ortalama 15 milyar TL ödeme yapıyor (KİT, 2018: 34). Ödemelerini gerçekleştirmesi ancak satış yapabilmesiyle mümkün olduğu için kurumun dar-orta gelirli segmentteki pazar payından vazgeçmesi mümkün değildir. Ek olarak TOKİ'nin uzun vadeli alacaklarının %93'ü konut ve işyeri satışından alacaklarından geliyor. TOKİ'nin konut üreticisine dönüşmesi kurumun sektörle kurduğu hiyerarşik ilişkinin devamlılığına bağlı olduğu için, sermayedarlarla çıkar çatışmalarının derinleştiği noktalarda onlardan adım adım özerkleştirmeyi gözlemlemek mümkündür.

Alt Sınıfları Borçlandırma Aygıtı Olarak TOKİ

TOKİ'nin konut piyasasındaki en büyük ölçekli konut üreticilerinden biri olmasının sebebi yalnızca konut üretiminde değil konut tüketiminde de üstlendiği rolle yakından ilgilidir. TOKİ kendi misyonunu "sağlıklı ve yaşanabilir kentsel alanlarda yeterli ve nitelikli sosyal konutlar üreterek özellikle konutu olmayan vatandaşlara az peşinat, düşük taksit ve uzun vadelerle kira öder gibi ev sahibi" yapmak olarak tanımlamaktadır (TOKİ, 2019: 10). 2022 yılında gerçekleşen KİT komisyon toplantısında, TOKİ Başkanı hedeflerinin "tek bir vatandaş kalmayana dek" projelerini aynı doğrultuda ve hızla üretmek olduğunu söylemiştir (31). TOKİ'nin lüks konut ürettiğine dair komisyonda gelen eleştirilere karşı, TOKİ Başkanı lüks konut ürettiklerini ancak vatandaş için ürettiklerini söylemiştir. TOKİ başkanının tanımladığı vatandaşları anlamak için TOKİ'nin sosyal konut kapsamında ürettiği konutların tipolojisine kısaca değinmekte fayda var.

TOKİ'nin tanımladığı alt-yoksul gelir grubu piyasa koşullarında ev sahibi olamayacak olan "en alt %20-%40 gelir dilimi" içinde olanları kapsıyor (TOKİ, 2019: 36). 2022 rakamlarına göre aylık hanehalkı gelirin (alınan sosyal yardımlarla birlikte) en fazla 10000 TL olması (İstanbul için 11.500 TL) ve hanelerin herhangi bir mülkünün olmaması gerekiyor. Bu grup %12 peşinat ve 15 yıl vadeyle TOKİ'den konut kredisi alabiliyor. Burada son derece çarpıcı olan gerçeklik son 5 yılda TOKİ'nin alt-yoksul gelir grubu için konut üretiminin toplam konut üretiminin %2,5'ünü geçmemiş olmasıdır. Aşağıdaki grafikten görüleceği üzere alt-yoksul kesim, TOKİ Başkan Yardımcısının ifadesiyle 'garip gureba', söylenenin aksine TOKİ'nin öncelikli hedef kitlesi gibi görünmüyor (KİT, 2018: 34).

Şekil 2: 2016-2020 arası konut üretim dağılımı¹¹

Şekil-2'deki grafikte görüldüğü gibi TOKİ'nin hedef kitlesini dar ve orta gelir grubu olarak tasnif ettiği grup oluşturmaktadır. Bu bağlamda konut sahibi olmayan tüm vatandaşlar TOKİ'nin potansiyel müşterileridir. Dar ve orta gelir grubu TOKİ'den ev almak için %10 veya %25 peşinat ödeyerek 8 ve 10 yıl vadeyle konut alabilmektedir. Alt-yoksul grup borçlarını bitirip tapuyu TOKİ'den almadan evlerini satamaz ya da kiraya veremezken, böyle bir koşul alt-orta gelir grubu için yoktur. TOKİ hedef kitlesi için ucuz kredi sağlayan bir müteahhit olarak hareket etmektedir. Burada kurumun bünyesinde uzun vadeli borca dayalı yeni bir sosyal politika anlayışının açığa çıktığını açıkça görmekteyiz. TOKİ'ye gücünü veren şey onun yakaladığı segmenti yakalayabilen ve bu kesimin tasarruflarına ulaşabilen başka bir bankanın olmamasıdır.¹²

TOKİ'nin üçüncü önemli borçlandırma mekanizması ise kentsel dönüşüm projeleridir ve bu projeler yukarıda anlatılan sistemden farklı olarak rıza dışında zor mekanizmalarının da kullanıldığı projeler olabilmektedir. TOKİ'nin toplam konut üretiminin %17'sini oluşturan ve yıllık üretiminin neredeyse %30'unu oluşturan kentsel dönüşüm projelerinde, TOKİ bir

bölgeyi depreme karşı riskli bir alan olarak ilan ederse orada ikamet eden mülk sahiplerine iki seçenek sunulmaktadır: başka bir bölgedeki konut bloklarından yer almak (başka alana taşıyarak dönüşüm) ya da aynı bölgede üretilen TOKİ bloklarından ev almak (yerinde dönüşüm). Her iki modelde de mülk sahibi kesimlerin -özellikle gecekondulu bölgelerinde- yeniden mülk edinebilmeleri için TOKİ'ye borçlanması gerekmektedir. Bu kişiler TOKİ'nin uygun gördüğü yeni evlerine 'bedeli mukabili' borçlanarak sahip olabilirler. Burada yalnızca mülksüzleştirme dinamiği değil aynı zamanda uzun vadeli borçlandırma ilişkisi de devreye girmektedir.

Hem konut üretimi hem de tüketimi bağlamında rakipsiz olan TOKİ'nin kurumsal meşruluğu ve mali yapısı alınan konutların taksitlerinin geri ödemesine bağlıdır. Türkiye'de bankaların aylık olarak sabitletiği geri ödeme miktarlarından çok farklı olarak, TOKİ'nin aylık konut kredisi taksitleri artmaktadır. Geri ödemelerin artış oranları memur maaş artış oranı, TÜFE ve YİÜFE oranları arasındaki en düşük olan seçilerek altı ayda bir gerçekleşmektedir. Türkiye'nin içine girdiği ve giderek derinleşen ekonomik kriz TOKİ'ye ödenen aylık taksit miktarlarının dramatik bir şekilde artmasına sebep olmaktadır. 2019 yılında kredi artış oranı %1,83 iken, bu rakam 2020 yılında %26,40 olmuştur.¹³ TOKİ artan taksit ödemelerinin yaratabileceği sorunların bir miktar önüne geçebilmek için bu oranı 2022 itibarıyla yıllık %16,55'e sabitlemiştir. Ancak bu durum TOKİ'nin geri ödemeler konusunda yaşadığı krizi çözmekten oldukça uzaktır.

TOKİ'nin bütçe yapısının detaylarına maalesef ulaşmak mümkün değil. Hem KİT komisyonunda hem de meclise verilen çeşitli soru önergeleriyle TOKİ'ye defalarca kredi alan alt-yoksul, dar ve orta gelir grubundan kaç kişinin borcunu ödeyemediği, kaç kişinin takibe düştüğü ve kaç kişinin evine el konulduğu sorulmuş ancak tatmin edici yanıt alınamamıştır. Sayıştay denetim raporları TOKİ'nin alacak tutarının takip edilemediğini, geçmiş dönemlerde idarenin 2-3 yıllık gecikmelerle tatbikat yaptığını ve özellikle bazı bölgelerde ödeyemeyen insan sayısının endişe verici boyutta boyutlara ulaştığını ifade etmektedir (Sayıştay, 2017: 107). 2020 Sayıştay Denetim Raporu geri ödeme sıkıntılarının ulaştığı boyutu ama onun da ötesinde TOKİ'nin borcunu ödeyemeyen birçok vatandaş hakkında fesih ve dava sürecini başlatmadığını görmek bağlamında oldukça çarpıcı veriler sunuyor.

Ödenmeyen Taksit Sayısı	10 taksit >	15 taksit >	20 taksit >	25 taksit >	30 taksit >	Toplam
Tespit edilen taşınmaz adet	12777	8884	6898	5525	4431	31617
Fesih ve dava süreci başlamış olanlar	1645	1603	1554	1524	1482	6284

Şekil 3: TOKİ'ye borcu ödenmemiş taşınmazların ve fesih/dava süreci başlamışların sayısı¹⁴

Her ne kadar tam rakamlara hala ulaşmak mümkün olmasa da son Sayıştay raporuna referansla hazırlanan Şekil-3'te de görülebileceği gibi son 10 yılda geri ödenemeyen konut sayısı dramatik bir şekilde artmaktadır. Toplamda 31.607'e ulaşan taşınmaz rakamının kaç tanesi yoksul-alt gelir grubuna, kaç tanesi dar-orta alt gelir grubuna aittir bunu bilmek mümkün değil ancak en azından bu hanehalklarının borç sarmalında olduklarını tahmin etmek zor değil. Şekil-3'ün gösterdiği bir diğer önemli tespit ise TOKİ'nin borçlarını ödeyemediğini tespit ettiği hanelerin yalnızca 1/5'i hakkında fesih ve dava süreci başlatmış olmasıdır. Bu durum muhtemelen devlet ve borçlu vatandaşlar arasında pazarlık gibi gri alanların olduğunu ve TOKİ'nin geri ödeyememe krizini ötelediğini göstermektedir. Dahası, vatandaşlar borçlarını aldıktan sonra büyük olasılıkla yalnızca kamu bankalarıyla muhatap olmakta ve büyük bir borç ve belirsizlik sarmalına yuvarlanmaktadır. Burada gözlemlediğimiz şey bir sosyal konut politikasından ziyade devlet-destekli bir uzun vadeli konut kredisine ulaşım mekanizmasının yaratılmasıdır.

TOKİ'nin hanehalklarını içine soktuğu süreç makro verilerle anlaşılması mümkün olmayan bir etnografik çalışmayı gerekli kılmaktadır. TOKİ'nin satmış olduğu konutların özellikle alt-yoksul gelir grubunun barınma ihtiyacını karşılayıp karşılayamadığı araştırılması gereken önemli bir alan olarak karşımıza çıkıyor. Az sayıda yapılmış ve küçük ölçekli sosyolojik çalışmalar hem konutların geri ödemelerinde ciddi problemler yaşandığını hem de satış izni olmamasına rağmen yüksek oranlarda el-değiştirme olduğunu gözler önüne seriyor. Hem memur maaş zammına endekslili kredi artışları hem de taksitlerin uzun vadeye yayılması konutların geri ödemelerinde ciddi sorunlar yaratıyor ve borçlarını ödeyemeyenlerin evlerini TOKİ'ye iade etmektense sattıkları anlaşılıyor (Erman, 2012; Karaağaç, 2022). Her

ne kadar bu verilerin tamamına ulaşmak mümkün olmasa da TOKİ'nin geri ödeme krizini ötelemek için çeşitli mekanizmalar uyguladığını ve TOKİ konutları üzerinden ikincil bir piyasa oluşturulmasına doğrudan müdahale etmediğini söylemek mümkün.

Sonuç Yerine: TOKİ Modelinin Sınırları

TOKİ'nin günümüzde aldığı biçim birçok yapısal ve yerel koşulların sonucudur. Makro ölçekten bakıldığında konut üretiminin ölçeğinin genişletmesi, çalışan sınıfları kredi mekanizmalarına entegre etmesi, konutun metalaşmasını hızlandırması bağlamlarında TOKİ modeli uluslararası olarak takdir ediliyor (World Bank, 2015). TOKİ'nin mali disiplin döneminde nasıl kendi bütçesini yaratan bir kuruluşa dönüştüğü ve nasıl sektörde tekelleşen bir devlet şirketi formuna büründüğü soruları ise ancak yerel dinamiklerin analiziyle anlaşılabilir. En başından geleneksel denetim mekanizmaların dışında tutulan ve yürütmeye bağlanan kurum bürokraside bulunduğu yerin bizatihi sonucu olarak şeffaf değildir. Kent arazisinde şirket hızıyla uygulama projeleri geliştirebilmek herhangi bir demokratik müdahaleyi başından zaman kaybı olarak nitelendirmeyi gerektiriyor. Bölüm boyunca tartışıldığı üzere TOKİ bizlere günümüz Türkiye'sinde 2002 sonrası adım adım artan otoriterleşme eğilimlerinin bir kırılmanın ötesinde bir süreklilik içinde gerçekleştiğini anlatıyor. 2011 sonrası Türkiye'nin siyasal rejiminin bir kırılma yaşadığı ve bu durumun 2018 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle kurumsallaştığı su götürmez bir gerçek. Bu bağlamda TOKİ bir kırılma noktasından ziyade 2002'den bugüne gelen yolların taşlarının nasıl döşendiğini anlatabilir. TOKİ modeli, AKP'nin kendi sermayedarlarını oluşturarak kendini piyasanın üstünde konumlandırması ve TÜSİAD'da cisimleşen bloktan özerkleşecek manevra alanını kazanması bağlamında önemli bir örnek vakadır. Çalışmada detaylandırıldığı gibi TOKİ bizlere 2010'ların ortasından itibaren belirginleşen iktidar bloğu içindeki kırılmaları inşaat sektörü üzerinden belirgin bir şekilde gösteriyor. 2015 yılında iktidar bloğu içinde inşaat yatırımlarının kısıtlanması amacıyla atılacak herhangi bir adımın sert bir siyasi müdahaleyle engellendiğini görüyoruz. Faizlerin arttırılması tehdidine karşı farklı ölçeklerdeki sermayedar ortak bir kamp oluşturarak hükümeti desteklediklerini defalarca kamuoyuna duyurdular. Diğer taraftan ise bu bölümde açıkça ifade edildiği gibi konut piyasası krize girdikçe TOKİ'nin piyasadaki tekelleşmiş yapısı devlet ve sermayedarlar arasında son derece çatışmalı ilişkileri açığa çıkartıyor.

Bir 'sosyal politika' kurumu olan TOKİ'nin bütçesinin devamlılığı konut satışına bağlıdır ve bu durum kurumu aynı özel bir şirket gibi üretmeye devam

etmek zorunda bırakmaktadır. Tam da bu sebeple kurum faiz tartışmalarının göbeğinde ve inşaat lobisiyle ortak çıkarlara sahiptir. Ancak çalışmada açıklandığı gibi TOKİ'nin sermayedarlarla ilişkisinin pazar küçüldükçe daha da gergin bir düzleme taşınacağını öngörebiliriz. Devletin mali krizleri çözme yöntemleri uzun vadede oldukça çelişkili sonuçlar doğurmaktadır. Daha da önemlisi, TOKİ'nin borçlandığı hanehalklarının yaşadığı geri ödeme krizi Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz derinleştikçe daha da ciddi boyutlara taşınacaktır. Bir kredi genişletme aygıtı olarak işleyen TOKİ'nin hedef kitlesi halihazırda borçlu olan hanehalklarıdır. Toplumsal yeniden üretimin borç üzerinden gerçekleştirildiği yeni bir sosyal politika anlayışının öncüsü olan TOKİ, bu krizin patlak vereceği muhtemel kurum olacaktır. Son olarak, TOKİ'nin borçlarını geri ödeyemeyen hanehalklarının taşınmazlarına fesih ya da dava süreci başlatmıyor olması, devletin borcu yönetmek için farklı taktikler uyguladığı ve pazarlıklar yürüttüğüne dair şüpheler oluşturmaktadır ancak bu borca dayalı yönetim stratejinin günlük hayattaki tezahürleri ancak nitel alan araştırmalarıyla açığa çıkabilir.

Sonnotlar

1- Makale yazılırken *Çılgın Projelerin Ötesinde: TOKİ, Devlet ve Sermaye* (2021) kitabımda kullanılan ampirik verilerden ve teorik tartışmalardan yer yer yararlanılmıştır.

2- İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük bir ivme kazanan kalkınma iktisadi ve kalkınmacı devlet tartışmaları, 1980'den sonra özellikle Doğu Asya ülkelerini örnek vakalar olarak ele alan kurumsalcı literatürün oluşumuna zemin hazırlamıştır. Devletin kalkınmadaki rolünün ne olması gerektiğine dair kurumsalcı tartışmalar için bakınız: Skocpol, 1985; Evans, 1989; Wade, 1990; Johnson, 1982; Chang, 2006.

3- Örneğin 2016 yılında toplamda 530 adet, 2017 yılında toplamda 209 adet uygulamaya geçmiş projenin yapı ve iskân ruhsatı yoktur (Sayıştay, 2018: 43-44).

4- TOKİ'nin sahibi olduğu arazileri, lüks konut üretmek isteyen özel sektöre satması ve anlaşma uyarınca satıştan pay alması modelidir ve genellikle Emlak Konut GYO ile gerçekleştirilir.

5- 1990'lardaki KİPTAŞ örneği bu bağlamda oldukça önemlidir. Daha detaylı bir tartışma için bakınız: Doğru, 2021b.

6- 2022 yılında Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı sosyal konut projesi olarak duyurulan 'İlk Evim, İlk İş Yerim' projesinin istisnai bir hızla ve alt yapısı hazırlanmadan nasıl duyurulduğuna dair detaylı tartışma için bakınız: Doğru, 2023.

7- Bakınız ilgili rapor (ilgili rapor için bkz: <https://ppi.worldbank.org/en/snapshots/rankings>)

8- İlgili metin için bakınız: https://www.gyoder.org.tr/uploads/GAYRI__MENKUL_SEKTO__RU____Z__M__NER__LER____-____Bakanl____ve__Maliye__Bakanl____-__Temmuz_2018.pdf

9- 20.01.2015 tarihinde İstanbul'da doktora tez çalışmam için İNDER başkanıyla gerçekleştirdiğim mülakattan alıntıdır.

10- TOKİ 2020 Sayıştay Denetim Raporu verilerinden yararlanarak hazırlanmıştır.

11- 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 yıllarında yayınlanan TOKİ Sayıştay Denetim Raporlarından derlenmiştir.

12- 12.08.2014 tarihinde Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı ile yapılan mülakat.

13- [https://www.toki.gov.tr/AppResources/UserFiles/files/ENDEKSLER\(5\).pdf](https://www.toki.gov.tr/AppResources/UserFiles/files/ENDEKSLER(5).pdf)

14- 2020 yılı TOKİ Sayıştay Denetim Raporu'nun verilerinden derlenmiştir.

Kaynakça

Acemoğlu D ve Robinson J A (2008). *The Role of Institutions in Growth and Development*. Washington, DC: The World Bank.

Acemoğlu D ve Uçer M (2015). The Ups and Downs of Turkish Growth, 2002-2015: Political Dynamics, the European Union and the Institutional Slide. Working Paper 21608, National Bureau of Economic Research.

Atiyas İ (2012). Economic Institutions and Institutional Change in Turkey during the Neoliberal Era. *New Perspectives on Turkey*, 47, 57-81.

Balaban O (2008). Capital Accumulation, the State and the Production of Built Environment: The Case of Turkey. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Middle East Technical University.

Bakır C (2020). The Turkish state's responses to existential COVID-19 crisis. *Policy and Society*, 39(3), 424-441.

Breslin S (2011). The 'China model'and the global crisis: from Friedrich List to a Chinese mode of governance?. *International Affairs*, 87(6), 1323-1343.

Buğra A ve Savaşkan O (2014). *New capitalism in Turkey: The relationship between politics, religion and business*. Northampton: Edward Elgar Publishing.

Cengiz F Ç (2020). Proliferation of neopatrimonial domination in Turkey. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 47(4), 507-525.

Chang H (2001). *Joseph Stiglitz and the World Bank: The Rebel Within*. Londra: Anthem Pr.

Cumhuriyet (27/01/2009). İnşaat Mütahhitleri Konfederasyonu sosyal konut yapmaya talip. Son erişim tarihi: 27/01/2009.

De Soto H (2001). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York: Basic Books.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1996). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2001). *Konut: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) 2007. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Yerleşme-Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT.

Doğru H E (2021a). *Çılgın Projelerin Ötesinde: TOKİ, Devlet ve Sermaye*. İstanbul: İletişim.

Doğru H E (2021b). İstanbul'u Merkeze Alarak TOKİ Hikayesini Okumak. *İstanbul Kent Araştırmaları ve Düşünce Dergisi*, 3, 122-126.

Doğru H E (2023). Konut Krizi ve Devlet: Cumhuriyet Tarihinin En Büyük Sosyal Konut Projesi'ni Mega Proje gibi Duyurmak. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dosya 53*.

Emlak 365 (21/12/2021). Mütahhitlerden Örnek Davranış: TOKİ'ye Rakip Olacaklar, Yoksullar İçin Konut İnşa Edecekler!. Son erişim tarihi: 04/04/2024.

Emlak Sayfası (10/05/2017). "Alt gelir grubuna yönelik konut üretimi yapacak". Son erişim tarihi: 04/04/2024.

Erman T (2012). Yıkılan gecekondu, yapılan TOKİ toplu konut projeleri: Kent yoksulunun yeni yaşam çevresi olarak Karacaören-TOKİ Sitesi. *İdealkent*, 3(7), 38-63.

Esen B ve Gümüşçü Ş (2018). Building a competitive authoritarian regime: State–business relations in the AKP's Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20(4), 349-372.

Esen B ve Gümüşçü Ş (2021). Why did Turkish democracy collapse? A political economy account of AKP's authoritarianism. *Party Politics*, 27(6), 1075-1091.

Evans P (1989). Predatory, Developmental, and Other Apparatuses: A Comparative Political Economy Perspective on the Third World State. *Sociological Forum*, 4(4), 561-587.

Fortune Turkey (02/01/2015). 4 milyon evi kime satacağız?. Son erişim tarihi: 04/04/2024

Güngen A R (2018). Financial inclusion and policy-making: Strategy, campaigns and microcredit a la Turca. *New Political Economy*, 23(3), 331-347.

Doğru H E (2024). 2000'li Yıllarda Konut Sektörünün Ekonomi Politikası ve Devletin Dönüşümü. *Mülkiye Dergisi*, 48(2), 313-342.

Gürakar E Ç (2016). *Politics of favoritism in public procurement in Turkey: Reconfigurations of dependency networks in the AKP era*. New York: Springer.

Hammam S (2013). *Housing Matters*. Washington, DC: World Bank.

Hürriyet (15/12/2014). Erdoğan'dan inşaat sektörü açıklaması. Son erişim tarihi, 04/04/2024.

Hürriyet (14/02/2015). 250.000 konut faiz afeti yüzünden yıkıldı. Son erişim tarihi, 10/04/2021.

Johnson C (1982). *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Kahraman T (2013). Kent Hukukunun Yeni Yüzü: Düzenleyici Devletten Seçkinleştirici Devlete. İçinde: A Çavdar ve P Tan (der), *İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 17-48.

Karaağaç E A (2022). Everyday Negotiations of Finance and Debts in State-Led Mass Housing Estates for Low-Income Households in Istanbul. İçinde: B Ö Sarı, E A Khurami ve N Uzun (der), *Housing in Turkey: Policy, Planning, Practice*, London: Routledge, 125-142.

Karaçimen E (2014). Financialization in Turkey: The Case of Consumer Debt. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(2), 161-180.

Kenarlı G (2014). Hükümetin Zirvesinden İnşaat Uyarısı. Hürriyet, 17 Eylül. Son erişim tarihi, 04/04/2024.

Konutder (Konut Geliştiricileri ve Yatırımcıları Derneği) (2013). Konut Sektörü Değerlendirme Sunumu. Son erişim tarihi, 04/04/2024.

Kutlay M (2020). The Politics of State Capitalism in a Post-liberal International Order: The Case of Turkey. *Third World Quarterly*, 41(4), 683-706.

Independent Türkçe (11/01/2022). Batk kredilerde inşaat sektörü ilk sırada. Son erişim tarihi, 04/04/2024.

Independent Türkçe (10/05/2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıkladığı konut destek paketlerinin detayları belli oldu. Son erişim tarihi, 04/04/2024.

Marschall M, Aydoğan A ve Bulut A (2016). Does Housing Create Votes? Explaining the Electoral Success of the AKP in Turkey. *Electoral Studies*, 42, 201-212.

Meyersson E ve Rodrik D (2014). Erdogan's Coup. The true state of Turkish democracy. *Foreign Affairs*, 26, 8-11.

MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) (2009) İnşaat Sektör Raporu. İstanbul: Mavi Ofset.

Oğuz Ş (2016). Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi. İçinde: T Tören ve M Kutun (der), *Yeni Türkiye'de Kapitalizm, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: SAV, 81-127.

Öniş Z (2019). Turkey under the Challenge of State Capitalism: The Political Economy of the Late AKP Era. *Southeast European and Black Sea Studies*, 19(2), 201-225.

Öniş Z ve Kutlay M (2013). Rising Powers in a Changing Global Order: The Political Economy of Turkey in the Age of BRICS. *Third World Quarterly*, 34(8): 1409–1426.

Öniş Z ve Fikret Ş (2005). Rethinking the Emerging Post-Washington Consensus. *Development and Change*, 36(2): 263-290.

Perouse J (2013), Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Belirleyici Bir Rol Üstlenen Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) Belirsiz Kimliği Üzerinde Birkaç Saptama. İçinde: Ayşe Çavdar ve Pelin Tan (der), *İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 81-96.

Poulantzas N (2014). *State, Power, Socialism*. Londra, New York: Verso.

Rodrik D (2007). *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press.

Sabah (26/08/2014). Merkez bankası konut kredilerini düşürmeli. Son Erişim Tarihi: 10/04/2021.

Skocpol T (1985). Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research, İçinde: P B Evans, D Rueschemeyer ve T Skocpol (der), *Bringing the State Back In*, New York: Cambridge University Press, 3-37.

Star (20/12/2018). Konut kredi faizleri düştü. Son erişim tarihi: 04/04/2024.

Stiglitz J (1998). "More Instruments and Broader Goals: Moving Towards the Post-Washington Consensus", WIDER Yıllık Konferansı'nda sunulmuştur.

Stiglitz J (2008). Is There as Post-Washington Consensus?. İçinde: N Serra ve J E Stiglitz (der), *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global Governance*, New York: Oxford University Press, 41-57.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014). Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) İnşaat, Mühendislik-Mimarlık, Teknik Müşavirlik ve Müteahhitlik Hizmetleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara.

T.C. Sayıştay Başkanlığı (2014). "TOKİ 2014 Yılı Denetim Raporu", Ankara.

T.C. Sayıştay Başkanlığı (2017). "TOKİ 2016 Yılı Denetim Raporu", Ankara.

T.C. Sayıştay Başkanlığı (2018). "TOKİ 2017 Yılı Denetim Raporu", Ankara.

T.C. Sayıştay Başkanlığı (2019). "TOKİ 2018 Yılı Denetim Raporu", Ankara.

T.C. Sayıştay Başkanlığı (2020). "TOKİ 2019 Yılı Denetim Raporu", Ankara.

T.C. Sayıştay Başkanlığı (2021). "TOKİ 2020 Yılı Denetim Raporu", Ankara.

TOKİ (Toplu Konut İdaresi) (1999). Addressing New Perspectives in Housing Development through Millenium.

TOKİ (Toplu Konut İdaresi) (2003). Toplu Konut İdaresi'nde Yapısal Sorunlar İle Çözüm Önerileri, Ankara: İmaj.

TOKİ (Toplu Konut İdaresi) (2019). TOKİ Kurumsal Tanıtım Dökümanı <http://i.toki.gov.tr/content/entities/main-page-slider/20191011095737969524-pdf.pdf>, Son erişim tarihi: 04/04/2024.

Tuğal C (2022). Politicized megaprojects and public sector interventions: Mass consent under neoliberal statism. *Critical Sociology*, 49(3): 457-473.

Türkiye Gazetesi (13/05/2022). Türkiye Müteahhitler Birliği. Son erişim tarihi: 13/05/2022.

KİT (Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu Tutanağı) 2022. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=3005. Son erişim tarihi: 04/04/2024.

KİT (Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu Tutanağı) 2021. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=2772. Son erişim tarihi: 04/04/2024.

KİT (Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu Tutanağı) 2016. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=178. Son erişim tarihi: 04/04/2024.

Wade R (1990). *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

World Bank (1993). *Housing: Enabling Markets to Work/With Technical Supplements*. Washington, DC: World Bank.

World Bank (1997). World Development Report 1997: The State in a Changing World. Washington, DC: World Bank.

World Bank (2015). *Housing Finance*. DC: World Bank.

Yağcı M (2021). The Turkish Variety of State-permeated Capitalism and Mutually Dependent State-Business Relations. *Journal of Contemporary Asia*, 51(5), 759-781.

Yağcı M (2016). A Beijing consensus in the making: The rise of Chinese initiatives in the international political economy and implications for developing countries. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 21(2), 29-56.

Castells ile Kent Siyasetini Post-Temelci Siyaset Açısından Yeniden Düşünmek

Hatice Pehlevan, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ORCID: 0000-0003-0510-3095

E-Posta: haticepehlevan@gmail.com

Özet

Kent kavramı özü itibariyle farklı disiplinlerin konusu olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Üretim ve tüketimin meydana geldiği, toplumsal örgütlenme ve işbölümü ile kolektif değerlerin üretildiği mekânlar olarak kentler önemli bir araştırma nesnesi haline gelmişlerdir. Sadece fiziki değil sembolik anlamlarıyla da mekânın ve insanın karşılıklı bir etkileşim halinde olmaları nedeniyle sürekli gelişen dinamik süreçlerden etkilenirler. Sanayileşme gibi kentleşme sürecini tetikleyen ve kenti sosyolojik, ekonomik ve siyasi açıdan belirleyen dinamikler kentin anlaşılma biçimine ışık tutar. Gelişmiş kapitalist toplumlarda oluşan kent kavramsallaştırması Neo- Marksist kent kuramcısı ve sosyolog Manuel Castells tarafından tarihsel koşullar içerisinde kapitalizmin getirdiği unsurlarla ele alınmıştır. Castells gerek kendisinden önceki kent sosyolojisi kuramlarına karşı yönelttiği eleştirilerle gerekse kendisine karşı yöneltilen eleştirilerle kent konusunu çatışmanın merkezi olarak yorumlanmasını sağlamıştır. Bu makalede öncelikle Manuel Castells'in kent kavramsallaştırması bağlamında gelişen siyasi, ekonomik ve ideolojik bir birim olarak kent anlayışları açıklanmaktadır. Ekonomik olarak kent, kapitalist üretim ilişkilerinin üretim araçları ve emek gücü çelişkilerini kapsar. Siyasi olarak kent devletin müdahalesi ve kentsel toplumsal hareketler arasındaki çatışmayı ifade eder. İdeolojik olarak kent ise ekonomik ve siyasi birimleri olarak kentlerin içinde buldukları kentsel krizlerin düşünsel boyutudur. Daha sonra ise Castells'in kent düşüncelerine yönelik eleştirilerden post-temelci siyaset anlayışına değinilmektedir. Castells'in kente dair düşüncelerindeki kentsel siyaset, bu çalışma açısından geliştirilmeye muhtaç görülmektedir. Kapitalist kent biçiminde siyasetin sınıf, tüketim, toplumsal hareket, kurumsal düzen gibi belirli temellerle sınırlandırılması açısından farklı siyasal olanaklar baskılanmıştır. Post-temelci siyasi düşünürler arasında yer alan Mouffe, Ranciere ve Badiou'nun siyasete yönelik düşünceleri, temelciliğe karşı post-temelci siyasetin olanaklarına yeni bir boyut katarak bu sınırlılık için alternatif olabilir. Post-temelci siyasi düşünceye göre göre siyasal olarak adlandırılan olayın sabit ve değişmez temelleri yoktur. Siyaset ve siyasal sürekli oluşum halinde olan, ontolojik olarak zayıf temeller üzerinde hareket ederler. Kentsel toplumsal hareketler geçerli bir siyasal vakalar olarak görülse de kapitalist kent örgütlenmesinin bu hareketlerin temelleri olarak yorumlanması post-temelci açıdan eksiktir. Bu çalışmada, Castells'in oldukça kapsamlı ve aydınlatıcı kent düşünceleri üzerinden post-temelci siyasete dayanarak siyasal açıdan kentin nasıl yorumlanabileceği üzerinde durulmaktadır. Kent siyasetinde siyasal olanı zayıf temellerde yorumlayarak farklı olanakları düşünmeyi teşvik etmek çalışmanın amacıdır. Bunun için post-temelci siyasal teori ile kent siyasetinin daha geniş ve kapsamlı bir şekilde ele alınabileceği öne sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Castells, Ranciere, Mouffe-Badiou, Kent Siyaseti, Post-Temelci Siyasal Düşünce.

Reconsidering Urban Politics with Castells from the Aspect of Post-Foundational Political Thought

Summary

The concept of urban is widely used inherently as an issue of different disciplines. Cities as spaces in which production and consumption emerges and collective values are produced, have become important research objects. Not only with their physical meaning but also with their symbolic contents, they are affected by emerging constant dynamics because of interaction between space and human. The dynamics which stimulates urbanisation process like industrialisation and designates urban in terms of sociological, economical and political, light the way for how urban is understood. The way of conceptualisation of urban in advanced capitalist urban was handled by Manuel Castells, who is one of neo-Marxist urban theorist and sociologist, in historical conditions that was brought by capitalist urban components like reproduction of labour or collective consumption. Castells contributed considering urban as a center of conflict by either criticising the urban sociology theorists before him or being criticised by others. In this article, firstly urban is explained as units of economical, political and ideological contexts that are developed in Castells's urban conceptualisation. As an economic unit urban includes contrasts in means of production and labour of capitalist production relationships. As a political unit of urban points out the conflicts between state intervention and urban social movements. As for ideological urban unit, it is the ideational context that reflects urban crisis which cities are in it. Secondly, post-foundational political thought is addressed from the critique to Castells. From the point of this study, Castells's urban politics needs to be developed by different political viewpoints. In capitalist urban forms, political is limited with particular foundations like class, consumption, social movements and this forecloses the different possibilities of political. Political considerations of theorist like Mouffe, Ranciere and Badiou who are among the post-foundational political theorist, may be alternating this limitations by adding new dimensions from post-foundational thought against foundationalism. According to post-foundational political thinking what is called 'political' have not any constant or stable foundations. Politics and political are moving consistently on ontologically weak foundations. Viewing capitalist urban organizations as the foundations of urban social movements is shortfall from the perspective of post-foundational political thought. The study focuses on how urban can be interpreted from the political aspects of post-foundational political thought over the Castells's comprehensive and enlightening urban considerations. By accepting political on the weak foundations in urban politics, promoting thinking about different political scopes is the aim of the study.

Keywords: Castells, Ranciere, Mouffe-Badiou, Urban Politics, Post-Foundational Political Thought.

Giriş

Sanayileşmenin toplumsal sonuçlarından belki de en önemlisi olan kentleşme, bireylerin yaşam biçimlerinde tıpkı makinelerle birlikte gelen “hızlı üretim” gibi, “hızlı bir akışa” neden olmuştur. Bireylerin yaşam biçimlerindeki bu hızlı akış mekân anlamında karşılığını kent birimlerinde bulmuştur. Bu nedenle hızla değişen dinamikler ekseninde kenti anlama ve kent gerçekliğiyle yüzleşme çabaları toplumsal bir gereklilik haline gelmiştir. Kent, mekânsal değişimle birlikte siyasal kırılmaların ve çatışma alanlarının merkezi olarak dönüşüm süreçlerini yansıtmakta ve bu süreçlerden etkilenmektedir. Bu nedenle toplumsal, siyasal, ekonomik ve ideolojik dönüşümlerin analizleri için kent, geri bildirimli bir birikim sağlar. Tarihsel dönüşüme ek olarak yakın zamanlarda kentleri anlamaya dönük çabaların arkasında farklı disiplinlerin ve sıkça vurgulanan söylemlerin kentlere merkezi bir önem atfetmesi yatmaktadır. “Şehir-devletlerden oluşan dünya” veya “kent çağı” olarak yaşanan dönemi ve dünyayı betimleme türleri bu önemin bir ifadesidir (Genç vd., 2021: 27). Kentlerde yaşayan insan sayısı kadar büyük kentlerin sayısının da artması farklı disiplinleri besleyerek bu artıştan kaynaklanan değişimin temeline kentsel dinamiklerin toplumsal, ekonomik, sosyolojik ve siyasal anlamlarını yerleştirmiştir. Dolayısıyla kent birimini tanımlama girişimleri de kente yaklaşımları etkilemektedir. Pek çok farklı bağlam ve tanımların kapsamlılığı bir yana bu çalışmada incelenecek olan Castells’in görüşlerinde kent “bir çerçeveden çok, sürekli bir akış içinde bulunan bir toplumsal pratik” (Castells, 1997: 123) ifadesinde kendini bulur. Castells kenti bu akış içerisinde sorgularken öncelikli olarak yapısal koşulları dikkate alır. Kente karşı durum tespitinden ziyade eleştirel bir bakış açısı sergilemesindeki neden ise kenti öncelikli olarak ortak tüketim mekânı olarak görmesinden kaynaklanır. Kendisinden önceki kuramcılarının ve özellikle Chicago Okulu araştırmacılarının nüfusla ve nüfusun artışı ve azalışıyla ilgilendiklerini ama kentin büyümesini engelleyen asıl önemli öğeler olan sınıf savaşı ve çağdaş kapitalizmin çelişkilerini görmezden geldiklerini öne sürmüştür (Keleş, 2015: 140). Kentle ilgili önemli yapıtlarından biri olan *Urban Question* (1977: vii) adlı kitabında, amacının yeni araştırma araçları geliştirmek ve geleneksel kategorilerin kent sorunlarını ele alış biçimini eleştirmek olduğunu ifade eder. Chicago Okulu’nun temel yaklaşımlarından biri olan kentin kendi toplumsal örgütlenme yollarını ve davranış biçimlerini ürettiği fikrine karşı çıkmış, kentsel olanın nasıl üretildiğini düşüncelerinin temeline yerleştirmiştir. Kentsel ekolojistlerin ürettiği kentleşme kavramının aslında bir mit olduğunu savunmuştur. Ona göre bu mit, liberal kapitalizmin toplumsal biçimlerini belirleyen modernliğin ideolojisi üzerine kurulmuştur (Güllüpinar, 2012: 13). İşlevsellik kuramında

kent sorunsalını ele alan sosyologlar daha çok toplumsal bütünleşme ve göçmenlerin kapitalist kente entegre edilmesi gereği üzerinde dururken, demografik ve coğrafi kuramdakiler toplumsal olarak çok anlamlı olmayan istatistikler kullanılmaktadır. Kent sosyolojisine eleştirel yaklaşmasını etkileyen düşünceler bir diğer açıdan, hem dönemdeki gelişmelerden hem de kendisinden önceki kuramların eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Kent sosyolojisi çalışmalarının sınırlı bir ampirizm taşıması, disiplindeki temel konu ve tartışmalardan ayrılması ve eski ve çoğunlukla BD ile ilgili konuların hakimiyetini sürdürmesi aşmaya çalıştığı konular arasındadır (Elliot, 1980: 151). Bu noktada Castells, kent olgusunun açıklanmasındaki yetersizliğe değinmiş ve kenti toplum tabanından hâkim sınıflar düzeyine farklı katmanlarla incelemiştir. Castells (1997: 19)'a göre üzerinde durulması gereken, kentsel altyapı politikalarının üretimini etkileyen toplumsal gruplar arasındaki iktidar ilişkileridir. Bu doğrultuda, toplumu dinamik bir unsur olarak ele alırken değişen tarihsel süreç içerisinde sınıf çelişkilerinin kent yapısı üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceği ifade edilebilir. Kent bir yanıyla toplumu etkilerken bir diğer yanıyla toplumdan etkilenen sosyal bir birimdir. Çıkar ve değerlerin çatışması bu birimin merkezinde yer alarak sosyal yapıyı etkiler.

Althusserci yapısalci perspektiften ve Lefebvre'in görüşlerinden eleştirel bir biçimde etkilenecek daha çok gelişmiş kapitalist toplumunda mekânın ve doğanın örgütlenmesinden kaynaklanan sorunlar olduğunu düşünmüş ve 1968 sonrası gelişen toplumsal hareketlerle bu sorunların dönüşümünü analiz etmiştir (Castells, 1997: 23). Castells tarihsel değişimler nedeniyle yeni bir kuramsal çerçevenin gerekli olduğunu öne sürmüş ve siyasileşmiş bir kentsel sorun kuramıyla yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Öne sürdüğü kent kuramı kentsel siyasette Marksist kuramın etkisini incelemek adına önemli bir yer kaplar. Gottdiener, kentsel düşüncüyü daha etkin bir siyasal çizgiye (tam olarak Marksizm'in düşünce çizgisine) oturtmak için Lefebvre ve Castells'in görüşlerini karşılaştırmalı incelemektedir. 'Kentsel'in nasıl tanımlandığı konusunda yaşanan ayırım üzerinden kent siyaseti alanında farklı sonuçlara ulaşmayı amaçladığını söyleyen Gottdiener, farklı Marksist yorumlarla kentsel olanı geliştirerek, kentsel olanın nasıl anlaşılacağından hareketle tartışmaya katkı sağlar (Gottdiener, 2001). Bu çalışma ise kent siyaseti alanına 'siyasalın' nasıl tanımlanabileceği üzerinden bir katkı sunma dürtüsünden ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle öncelikle kent siyasetinde Castells'in yeri ve kenti anlamaya dönük düşünceleri ele alınacak ve Castells'a karşı geliştirilen eleştirilere yer verilecektir. Daha sonra post-temelci açıdan siyasal anlamaya dönük değerlendirmeler, siyasetin ifadesi ve kent siyasetindeki önemiyle

kentsel olanı ve siyasal olanı birleştirme gayesi sergilenecektir. Çalışma Castells'in görüşlerine karşıtlığa değil, paralelliklerden doğabilecek yeni bir bakış açısına yer ayırmaktadır. Post- temelci açıdan siyaset arayışının yeni bir boyut katabileceği varsayımından hareketle kent siyaseti post-temelci yaklaşımla geliştirilmiş olacaktır. Çalışmanın amacı kenti anlamaya dönük çabalara siyasal olanı dâhil etmek ve kent siyasetini post-temelci açıdan anlamaya, yorumlamaya ve geliştirmeye dair genel bir bakış açısı sunmaktır.

Castells'in Kent Sorunsalı

Castells'in kent sorunsalını anlamak, büyük oranda kentin sosyolojisinde bulunduğu konuma dayanır. Kendisinden önceki kent kuramlarının klasik esin kaynakları olan M. Weber ve G. Simmel'in sanayi devriminden sonraki kentsel dönüşüm düşüncelerinden ayrı düşmektedir. Benzer şekilde daha sonraki Chicago Okulu temsilcilerinden R. E. Park'ın kenti ekolojik bir mekanizma olarak ele almasından veya L. Wirth'in insan davranışlarında kentliliği incelemesinden farklı olarak Castells, Marksist ekol ve mekânın diyalektiği çizgisinde yer alır. Chicago Okulu, kentleri kırlardaki yaşam biçiminden ayıran, kente özgü örgütlenme ve yaşam biçimini vurgulayan bir yaklaşımla kentsel gelişmeyi doğal bir süreç olarak yorumlamıştır. Durum saptamaktan ibaret olan bu sınırlılık, kapitalizmin dışarıda bırakılmasından kaynaklanmıştır (Koç, 2009/2010: 43). Marksizm'in kentle ilgili yargılarının arkasında düşüncenin kendisi kadar geriye giden kentsel ilerleme tarihi vardır. Kentsel-mekân ile Marksizm'in tarihsel bağlantısı 1800'lü yıllarda sanayi kentlerinin gelişmesi ile ortaya çıkan hızlı bir kentleşme dalgasıyla açıklanmaktadır. Sanayi ve üretim odaklı büyük kentler ve bu kentlerin emek gücünü sağlayan çalışanlar arasındaki eşitsizlik ve adaletsizlikler kentsel sorunlara Marksist politik ekonomiden yaklaşılmaya yol açmıştır. Bir yandan kapitalist üretim çelişkileri diğer yandan artan kentsel sorunlar ile sınıfsal ilişkilerden doğan politik sorunlar kent alanına Marksist cepheden yaklaşmanın karmaşık nedenleri olarak görülmektedir. O dönemlerde Marx ve Engels ile sınırlı olan çalışmalar kapitalizmin kent ortamına etkileri ve sınıf bilinci konularıyla kent siyasetinin temellerini oluşturmuşlardır. Kentin diyalektiği içerisinde kente olumlu ve olumsuz yönleriyle yaklaşılması bir çelişki gibi görünse de kent mekânı değişim yaratmaya dönük potansiyelleri barındırır. Kente ilişkin Marksist okumaların başlamasına ışık tutan tarihsel arka plan içerisinde kentlerin kırla olan ilişkisi bakımından siyasaldır ve kapitalist üretim tarzının kentle ilişkisi sınıf mücadelesini etkilemektedir. Ancak Marksist kuramın bu düşünsel altyapısı 1960'lara gelinceye kadar kente Marksist açıdan yaklaşmayı olanaklı kılmamıştır. (Koç, 2009/2010: 43-45). Uzun yıllar süren sessizliğin sonunda 1960'lardaki politik hareketlenmeler

Marksizm'e yönelik sosyolojideki ilgiyi artırmış ve kentsel siyaseti açıklama düşünceleri bu gelişmelerden etkilenmiştir (Koyuncu, 2011: 44). Ekolün diğer önemli isimleri Henri Lefebvre ve David Harvey ile birlikte Marksist yaklaşımın kent teorisi temsilcileri olarak anılsalar da aralarında çeşitli anlaşmazlık ve farklılıklar ve birbirilerine karşı eleştiriler mevcuttur (Özdemir, 2019: 119-137). Castells ve Harvey'in ikisi de Lefebvre'in çalışmalarından etkilenmiş olsalar da farklı konular üzerinden bu etkiyi geliştirmişlerdir. Harvey, Lefebvre'in kapitalist kenti tamamen üretim biçimine bağımlı bir varlık olarak ele almasına karşı çıkarken Castells ise Lefebvre'in yeteri kadar güçlü bir Marksist bir kuram geliştiremediğini ve "mekânsal bir fetişizme" yöneldiğini öne sürer (Katznelson, 2019: 117). Castells'in alandaki en önemli katkısı, "yeniden üretim süreçlerinin yarattığı çelişkileri kentsel düzeyde sistematik ve ayrıntılı biçimde kavramsallaştırmasıdır." (Koç, 2009/2010: 46).

Castells'a göre mekânın inşa edilmiş biçimi kentleri anlamayı olanaklı kılar. Bu yorum aynı zamanda bizi kent siyasetinin açmazlarına ve siyasetin nasıl anlaşılması gerektiğine de götürmektedir. Genelde Marksist politik-ekonomik yaklaşımda, özelde ise Castells'in düşüncelerinde kentsel siyaseti arama girişiminde kent olgusu siyasal teorinin bir bileşeni olarak düşünülmektedir. Çünkü mekânı sadece fiziksel olarak verili, tarihsel olarak kurulmuş bir birim olarak değil, fiziksel, toplumsal, ekonomik ve siyasi süreçlerin karşılıklı etkileşim halinde olduğu bir organizma olarak ele almak düşünürün benimsediği temel noktalardan biridir. Marksist ekolün içinde ama ona karşı da eleştirel bir yaklaşım içinde olan Castells, kuramın yeni kentsel sorunları yeteri kadar ele alamadığını öne sürerek kendi kent anlayışını oluşturur. Toplumsal sınıflar, devrim, değişim, mücadele, çatışma ve siyaset gibi Marksist kavramları kentsel alana uyarlayarak kendi kent teorisinin temel unsurlarını açıklar: Kentler çatışan çıkarlar ve değerlerden toplumsal olarak üretilirler, hâkim çıkarların kurumsallaşması kentin anlamında, yapısında ve rolünde değişikliklere neden olur ki bu toplumsal hareketlenme ve taleplerin yükselmesini beraberinde getirir. Kentsel toplumsal hareketler olarak adlandırılan bu hareketlenmeler kentsel dönüşümü etkiler ve hâkim çıkarlarla sürekli çatışma halindedir. Sınıfsal ilişkiler ve sınıfsal mücadeleler kentsel çatışmaların merkezindedir ancak toplumsal değişimin tek kaynakları değildirler. Bunların dışında devletin rolü, toplumsal cinsiyet ilişkileri, etnik ve ulusal hareketler diğer toplumsal değişim kaynakları arasındadır (Castells, 1983: 291).

Kentsel toplumsal hareketlerin meydana geldiği bağlamda ekonomik faktörler ve teknolojik unsurların mekânın anlam ve biçimini oluşturmada

önemli olduğunu ifade eder. Deneysel yaklaştığı toplumsal hareketler ile kentleşme arasındaki ilişkiye dayanan araştırmasında pratikten yola çıkarak kent teorisini inşa eder. Bu yaklaşımda kent; fiziksel ve kültürel anlamlarıyla tarihi olarak inşa edilir ancak kentsel değişimin temel dayanağı kentin anlamı hakkında eski aktörler ve toplumsal sınıflar arasındaki çatışmadır. Kentsel anlam ise “belirli bir toplumda tarihsel aktörler arasındaki çatışmacı süreçlerle genel olarak kentlerdeki (ve işgücünün kentsel bölünmeleri arasındaki spesifik bir kente) bir amaç olarak atfedilen yapısal performanslar” olarak tanımlanır (Castells, 1983: 302-303). Kentlerdeki sosyal değişim anlamın da değişmesiyle sonuçlanır ve Paris, San Francisco, Latin Amerika ve Madrid şehirlerindeki kentsel toplumsal ayaklanmaları inceleyerek bu hareketlerin modern kentin anlamında nasıl kök saldığını gösterir (Katznelson, 2019: 155). Kentsel biçim; kentsel anlam ve kentsel işlevlerden oluşur. Kentsel işlevler ise “tarihsel olarak belirlenen kentsel anlam yoluyla her bir kente atfedilen amaçları yerine getirmede kurumsal anlamların açığa çıkarılan sistemleri” şeklinde ifade edilir. Nihayetinde zamanlara, toplumlara ve kültürlere göre önemleri değişebilecek olan somut materyaller ve soyut zihinsel algılardan meydana gelen kentsel biçim; “kentsel anlamın ve her zaman tarihsel aktörler arasındaki çatışmacı süreçlerle belirlenen kentsel anlamların (ve onların biçimlerinin) tarihsel üst üste gelişinin sembolik bir ifadesi” şeklindedir. Kentsel biçimler salt bir tekil bir anlamla değil, çatışmaya dayanan birbiriyle ilişkili anlamlardan oluşur. Kentsel anlam, kentsel işlevler ve kentsel biçim üzerindeki çatışmalar Castells’in teorisinin belkemiğini oluşturur (1983: 303). Bunun yanında kenti daha anlaşılır kılan unsurlar ise ekonomik, siyasal ve ideolojik yaklaşımlardır.

Ekonomik Birim Olarak Kent

Kentin ekonomik bir birim olarak ele alınması, Castells’in kenti anlama yaklaşımlarından biridir. Kente ekonomik yönden yaklaşımın temelinde, kapitalizmin kentler üzerindeki etkisi bulunmaktadır. Mekânın nasıl oluşturulduğu kenti anlamının bir yönü iken, diğer yönleri ideolojik, politik-yasal veya ekonomik olaylardır. Kent, bir bütün olarak ekonomik sistem düzeyinde, sistemi meydana getiren önemli bir parçadır. Üretim sektörleri ve mülkiyet ilişkilerinin karmaşık bir yapısını temsil eder. Kentin ekonomik bir birim olmasında üretim araçları ve emek gücü gibi iki önemli Marksist unsur bulunur. Üretim araçları, sermayenin akışı ve üretim kaynaklarını hesaba katarak üretimin farklı teknolojik düzenlemelerini ifade eder ki Castells’e göre bunlar “bölgesel sorunlardır.” Kentsel alanın doğrudan ilişkili olduğu emek gücü ise kentsel alanın iş piyasasıyla ve onun gündelik hayatı yeniden tek yapılı üretmesiyle açıklanır. Kent, iş gücünün yeniden

Üretim sürecinin ifadesidir ve kentsel alan bu süreçlerin açıkça gösteren birimlerin ifade edildiği bir araç olarak görülebilir (Castells, 1977: 235-236). Böylelikle ileri kapitalist toplumlarda kent baskın bir ekonomik ilevin etkisi altında, mekânsal bir birim olarak görülebilir. Ekonomik sürecin iki önemli bileşeni üretim araçları ve emek gücü teknolojik gelişmelerin merkezi olan kentlerde yoğunlamıtır. Dolayısıyla kapitalist krizin zmlenme noktasını kentler oluşturmaktadır. Bu durumda kentsel mekân sadece i piyasasıyla değil, ayrıca gündelik yaşam tarafından da sınırlandırılmış emek gücünün de meknıdır. Kapitalist toplumlarda kent mekânının ayırt edici niteliği ekonomik işlevlerinden kaynaklanmaktadır. Üretim ve dolaşımın alanı kent üstü bölgesel birimlerde düzenlenir ama birazdan değinilecek olan ortak tüketim kentsel mekânda belirleyicidir (engl, 2001). Devletin, ortak tüketim alanına müdahale etmesi ve sıkı bir kapitalist disiplin, gelimi kapitalist kentlerin ekonomik açıdan düzenlenmesi için gereklidir. (Castells, 1997: 50). Daha basit ifadeyle ortak tüketim kapitalist üretim tarzının devamını sağlamak için, temel yaşam koşullarını onlardan faydalananak kişilerin tüketimine sunma şeklinde anlaşılabilir.

Marksist dnce doğrultusunda devletin hâkim sınıfın çıkarlarını koruduğunu ileri süren Castells, kapitalist toplumda pazarın toplumsal üstünlüğünü en açık şekilde ulaşım örneğiyle göstermiştir. Yönetilenler grubunda barınma, çalışma, eğlenme, alışveriş yapma gibi genel yaşamsal faaliyetler mekânsal olarak yayılmış ve bu faaliyetlerin birbirinden ayrılması ulaşım araçlarına günlük bağımlılığı arttırmıştır. Toplu ulaşım ise özellikle çalışanlara evle i arasındaki günlük düzeni sağlayarak mekânsal ve zamansal bir düzen sağlamaktadır. Büyük kentlerin mekna bağlı hareketliliği bu nedenle büyük özel sektör kuruluşlarının gerekliliğine göre şekillenir. Bireysel ihtiyaçlara cevap veren özel piyasa ve ortak ihtiyaçları karşılayan kamu sektörü dengesinde nüfusun çoğunluğu her ikisinden de faydalanır. Ancak ortak ulaşımın verdiği, rahatsızlık, sıklık, zorunlu zamanla ve kişisel güvenlik vermemesi insanların bundan kaçma ve sınırsız kişisel hareketlilik talebini doğurmaktadır. Böyle bir durumda yaratılmış bir "ihtiyaç" söz konusu olur. Pazar, bireyin bu ihtiyaını araba satışlarını destekleyerek gidermektedir. Kişisel zgrlk için araba dönemidir (Castells, 1997: 43-47) Bu ise kentin ekonomik bir birim olarak, kapitalist sistemin kendisini var etmesinin koşulu olduğuna ve ortak tüketim alanından yeni tüketim alanları doğurduğuna işaret eder. Dolaylı ücretin artması, teknolojik üretim yoğunlaşması ve toplumsallaşma sonucunda bireylerin yaşam koşulları nesnel olarak birbirine bağımlı hale gelmiştir. Gelişmiş kapitalizmde içsel olarak var olan geleneksel eşitsizlik konut koşulları, çalışma saatleri, sağlık,

eğitim gibi çeşitli ortak hizmetlere ulaşmayla ilgili olan toplumsal ayrımlarla ifade edilir. Bununla birlikte sınıf mücadelesi ile işçilerin daha iyi koşullarda olması onları belirli bir ortak tüketime dâhil etmektedir. İşçi sınıfı ailesinde ortak tüketim araçlarının artışı, üretimin kapitalist niteliği ve bu araçların yönetimi ile çelişki halindedir. Ancak bu tüketim araçlarının üretimi için yapılan yatırımların karı, sınıflar arası tarihsel ilişkilerden dolayı ortalama düzeyin altındadır (Castells, 1997).

Kentlerde sermaye baskısının yoğun olarak görülmesinin nedeni toplumsal eşitsizliklerdir. Bu durum şu şekilde açıklanır: Castells, konut konusunda ayrıcalıklı olanların sayısı fazla olduğunda, kentsel sorunlarda toplumsal eşitsizliğin daha geniş kapsamlı bir sorun oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle krizler ve sorunlar daha fazla somutluk kazanır ve değişik aktörler arasında ayrıştırılmaz. Sermayenin mantığının yalnızca işçi sınıfı üzerinde değil, tüm insanların gelişim olanakları üzerinde nasıl bir baskı yarattığı en kolay kentsel sorunlar düzeyinde görülebilmektedir (1997: 52). Yani, kentsel kriz sermaye tarafından belirlenmektedir ve sermaye ilişkileri toplumsal ilişkiler olarak görülmektedir. Kapitalizmin etkisini en fazla hissettirdiği 20. yy'ın ikinci yarısında devlet emeğin yeniden üretim maliyetini üstlenmiştir. Sağlık, eğitim, ulaşım ve konut gibi emeğin yeniden üretimine hizmet eden koşullar sermaye için karlı olmaması sebebiyle devletin sorumluluğundadır. Kısmen mevcut sorunların çözümüne yardımcı olsa da bu tutum, yeni sorunları da meydana getirmiştir. İşçi sınıfı mücadelesiyle devletin bu alanlarda yaptığı yatırımlar artsa da bu yatırımları yapmakta zorlandığında kentsel düzeyde, yeniden üretim alanında devletle kentsel hizmetleri kullananlar arasında yeni bir çatışma ortaya çıkmaktadır (şengül, 2001:17). Kentsel toplumsal hareketlerin örgütlenme türü bu bağlamda öncelikle işçi sınıfı ekonomik örgütlenmesine dayanan bir ekonomik protesto sürecidir (Castells, 1997: 167). İleri kapitalist toplumlarda işgücünün yeniden üretilmesiyle ilgili mekânı oluşturan ekonomik süreçler, bir bütün olarak toplumsal yapıyı imleyen kentsel pratiklerdir ve bunların kentin siyasetiyle doğrudan ilişkisi vardır.

Siyasi Bir Birim Olarak Kent

Ortak tüketim, Castells'in üzerinde durduğu kent düşüncesinin önemli bir unsurudur. Castells'e göre kent sorunu özünde konut, eğitim, sağlık, ticaret, ulaşım, kültür gibi bütün toplumsal sınıfların günlük yaşamında bulunan ortak tüketim araçlarının örgütlenmesiyle ilgilidir. Gelişmiş kapitalizmde sermayenin ve üretim araçlarının yoğunlaşmasının bir getirisi olarak bu örgütlenme konusu, hem tüketimin giderek toplumsallaşmasını hem de

tüketim araçlarının üretim ve dağıtımındaki kapitalist görüş ile arasındaki temel çelişkiyi ifade eder. Halkın maddi koşullarını iyileştirme taleplerini dile getiren protestolar kapitalist sektörde krize neden olurlar. Bu nedenle devlet kente giderek daha çok müdahale etmektedir. Ancak devletin rolü burada hâkim sınıfların çıkarlarını koruma yönünde olduğu için, devlet kent sorunuyla gündelik yaşamda daha çok söz hakkına sahip olur ve kentsel kriz toplumsal hareketler yoluyla siyasileşir (Castells, 1997: 14).

Kentsel sorunların siyasileşmesi bir diğer açıdan devletin ortak tüketim alanların düzenlemesi ve planlamasıyla meydana gelir. Ortak tüketim ekonomik yönden değil, siyasi bir rekabet dâhilinde yer edinir ve kentsel olarak adlandırılan talepler iktidar sorunuyla güçlü bir şekilde ilişkilendirilir (Castells, 1997: 33). Böylelikle Castells'in kent sorununu sadece mekân bağlamından değil, siyasi gelişmelerle etkilenen ve siyasi olanı etkileyen bir birim olarak ele aldığı görülmektedir. Kentsel ilişkilerin ideolojik dönüşümünün yarattığı eşitsizlikler halkın bir hak elde etme talebini ve bu hakkı gerçekleştirmesini de etkilemektedir. Kentte egemen sınıfların yararlandıkları olanaklardan yararlanamayanlar da olacaktır. Bu nedenlerle ortaya çıkan toplumsal hareketler 'kentsel toplumsal hareketler' olarak dönüşmüştür. Castells, kentsel toplumsal hareketlerin çözümlenmesinin üzerinde önemle durmuştur. Bunlar genelde birçok farklı kentsel gruptan oluşur ama bütünüyle emek gücünün yeniden üretimiyle ilgilendikleri için işçi sınıfı örgütlemelerinin hâkimiyeti altına girme, bir diğer ifadeyle yeni bir tür sınıf politikası oluşturma eğilimindedirler. Bu nedenle kent, yaşam tarzlarından ziyade yeni tür politikaların merkezi olmaktadır (Urry, 1999: 25). Castells, sıradan yurttaşların kenti siyasi yönden nasıl biçimlendirdiğini tarihsel bağlamda ve çeşitlilik içinde araştırmaya çalışır. Kentsel mücadelelerin sınıf temelli olmaması, mekânsal olarak sadece kentte meydana gelmemesi, demokratik temele dayanmaları gibi ulaştığı sonuçlar mekânı toplumsal örgütlenmenin bir yansıması haline getirmektedir (Katznelson, 2019: 155). Bunun yanında çatışma nesnesi olarak kentsel problemlerin yer alması mekânın çatışma alanı olmasıyla açıklanan kent siyasetine ışık tutmaktadır.

Kent sorununun temelinde yer alan ortak tüketim araçlarının aksaması, sistemi tehlikeye sokar ve toplumsal hareketlere neden olur. Devletin bu alanlara müdahale etmesi, oluşabilecek toplumsal hareketleri engelleme ve sermaye sahiplerinin çıkarlarını korumayı ifade eder. Kapitalist toplumlarda sermayenin yoğunlaşması, yönetim birimlerinin merkezileşmesi ile birlikte meydana geldiği için dengesiz gelişme ve bölgesel eşitsizlikler ortaya çıkar. Bu eşitsizlik tekelci sermayenin büyük metropoliten alanlarda yoğunlaşmasına

yol açsa da üretim araçlarının eşit derecede toplumsallaşmasını beraberinde getirir. Bunun anlamı, iş gücünün yoğunlaşmasıdır. Kentlerin oluşmasının ve ortak tüketim araçlarının gelişimini sağlayan yapısal temel, iş gücünün yeniden üretim araçlarının veya tüketim araçlarının yoğunlaşmasına yol açmasıdır (Castells, 1997: 57-58). Üretim ve tüketim araçlarının toplumsallaşması bir araya gelince bir diğer deyişle, kamusal hizmetlerin günlük yaşamda farklı bir etki yaratma potansiyeli ortaya çıkınca, çatışma nesnesi olarak kentsel sorunların siyasi sorunlar haline gelmesi olanaklı hale gelir. Çünkü döngüsel bir süreç içerisinde, kentlere özgü bir düzeyde kolektif tüketim, emeğin yeniden üretilmesi için gereklidir ki kent mekânını ayrıcalıklı kılan ekonomik rolü ve tüketim ilişkileridir. Kent sistemi içerisinde parçaların birbirleriyle ilişkili olmasına, tüketim yoluyla işgücünün yeniden üretilmesine, belirli mekânsal birimler aracılığıyla yerine getirilmesine ve devletin siyasi süreçlerin bir sonucu olarak çok fazla sorumluluk almasına bağlı olarak işleyen bir sistemi meydana getirir. Kolektif tüketim toplumsallaştıkça kentsel sorunların siyasileşmesi bu sistemi meydana getiren parçalar arasındaki ilişkilerin bir yansımasıdır (Bal, 2020: 249-250).

Castells, kent mekânının planlı yapısının siyasi kontrolün bir aracı olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre kent planlamacıları “acil ekonomik ve siyasi çıkarlar nedeniyle saf dışı bırakılan uzmanlar” olarak kalmıştır. Planlamanın zayıf teknik işlevine rağmen devam etmesinin nedeni, planlamanın kentsel güç ilişkilerine dayanan toplumsal ve siyasi çıkarlarla çok yakından ilişkili olmasıdır (Castells, 1997). Dolayısıyla kentsel sorunlar, sınıfsal mücadeleleri içerdiği için de nihayetinde siyasi sorunlar haline gelir. Kentin anlamı, işlevleri ve sembolik ifadesi üzerindeki birbiriyle ilişkili çatışmalarda olduğu gibi planlama ve tasarımda da çatışmacı süreçler etkilidir ve bu süreçler toplumsal değişimin dinamosudur. Kentte yeni bir anlam üretildiğinde kentsel toplumsal değişim meydana gelir. Bu durum baskın sınıfın mevcut anlamı değiştirmesiyle, tahakküm altında olan sınıfın kısmi veya tam devrimle kentin anlamını değiştirmesiyle, toplumsal bir hareketin belirli bir mekânda kendi anlamını geliştirmesiyle veya kurumsal kentsel anlama ve hâkim sınıfın çıkarlarına karşı toplumsal bir seferberliğin yeni bir kentsel anlamı uygulamaya koymasıyla meydana gelebilir (Castells, 1983: 304-305).

İdeolojik Bir Birim Olarak Kent

İdeolojik bir birim olarak kent, kentin fiziksel, mimari özelliklerinin sınıfsal mücadeleleri yansıtmalarına ilişkindir ve belirli gruplar arasındaki çatışmaları kapsamı içerisine alır. Bunun en çarpıcı ifadesi “gökdelenlerin kâr etmek amacıyla yapılabildiği gibi teknoloji ve güven aracılığıyla kent üzerinde

paranın gücünü sembolize edebilir. Dahası bu dev binalar kapitalizmin yükselme döneminin katedralleridir.” şeklindedir (Castells, 1983: 103 aktaran Koyuncu, 2011: 44). Kapitalist ideolojinin temsilcisi olan dev yapılar, toplumsal ilişkilerin de bu yönde değişebildiğini mekân ve toplum ilişkilerinden gösterir. Althusser’in devletin ideolojik ve baskı araçlarına paralel bir şekilde “kent mekânının planlı yapısı siyasal kontrolün bir aracıken anıtsal yapılar, meydanlar ve anıtlar ideolojik yapının taşıyıcılığı yapmaktadır.” (Şengül, 2001: 17).

Düşünce yapısında kentlerin oluşturduğu bir başka değişim ortak tüketim alanıyla ilgilidir. Ulaşımın kullanımıyla ilgili problemler genelleşirken bu iki ulaşım biçiminin toplumun farklı kesimleri tarafından kullanılması yeni bir ayrışmayı doğurur ve hem teknik hem de toplumsal anlamda bireysel olarak otomobil sahipliği ayrıcalıklı bir durum olarak ortaya çıkar. Bu durumu saçmalık olarak gören Castells, artan sıklığı giderek tehlike haline geldiğini, hava kirliliğinin en temel sorunu olduğunu ve trafik kazalarının “zorunlu bir şiddet” olarak kabul edilmesini eleştirir (Castells, 1997: 47).

Castells, kent düşüncesini ideolojiyle birlikte geliştirir. Çünkü kent, “yaratılmış bir çevre olarak sadece devletin ve girişimcilerin etkinlikleriyle değil, aynı zamanda bu girişimlere direnen kentsel sosyal grupların eylem ve düşünceleriyle de şekillenmektedir (Güllüpınar, 2013: 75). Kentsel toplumsal hareketler olarak nitelendirdiği toplumsal hareketleri, Paris örneğinde bir dizi inceleme yaptığı araştırmaya dayandırır. Bu araştırmanın sonucuna göre kentsel toplumsal hareketler, ideolojik bir örgütlenme etrafında yapılanmış ve öğrencilerden çevre sorununa büyük önem veren bir yaklaşımdan destek almıştır (Castells, 1997: 168). Castells’e göre kentsel toplumsal hareketler “ideolojik kentsel hareketler” olarak görülmektedir. Çünkü kentsel sorunları radikal bir şekilde sorgulayan kentsel toplumsal hareketler ideolojik yönden devleti ve gündelik yaşamı da sorgulamaya yönelmiştir. Kentsel ayaklanmalar ile bu sorgulamalar arasında sürekli bir etkileşim vardır. Ortak tüketim devlet tarafından kentsele özgü bir şekilde yönlendirildiği sürece, kentsel hareketler günlük yaşamımızın toplumsal yönetimini sorgulamaya yönelecektir (Castells, 1977: 377).

İdeolojik bir birim olarak kentin toplumdaki rolünün nasıl açıklanabileceği, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki ekolojik hareket üzerine yaptığı derin bir incelemesiyle örneklendirilebilir. Çalışmasında (1997) Kaliforniya Üniversitesi’nde boş bir arazinin parka dönüşmesini isteyen öğrenci hareketlerine değinmiştir. Richard Nixon başkanlığı dönemindeki bu olay polis

baskısı ve park işgal edilmesiyle sonlanmıştır. Başkan Nixon ise, her ne kadar doğaya dönmeye söz verse de bu sözün arkasında olanları susturmaktadır. Bu sorunlara değinen Castells, bu olayların Amerikan gençliğinin çoğunu harekete geçirecek güce sahip olduğunu hareketin hem siyasi kurumlardan hem de mali çevreden destek aldığını iddia etmiştir. Castells, gelişen kentsel koşullara göre çevre bilincinin muhafazakâr elitlerden sol kanat hareketlere kadar farklı ideolojilerde geliştiğini ve bu ideolojilerin bir arada oluşuna dikkat çeker. Ayrıca ABD'deki çevrebilim hareketleri araştırmasına göre sadece işçi sınıfının değil, orta sınıfın da bu hareketlere dâhil olduğunu, ama yine de hareketlerin yönünün sol kanat olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre "Çevre hareketi ile doğaya dönüş düşüncesi, sanayileşmeyi ve bilimi reddediş bu iki alanın birleştirilmesiyle gerçek bir devrimci ütopyayı temsil etmektedir." Sanayi sonrası toplumu kabul etmemek bir isyanının işaretidir ve yapılması gereken şey, insanlığın doğal meyvelerinin toplanmasını savunan bir ideolojinin kabul görmesidir. Bu çevre konusunun öğrenci hareketi içinde biçimlendirilen idealist sol kanat yönüdür (1997: 208).

Kapitalist düşünce Castells'e göre ideolojik bir yanılısama ile çevre hareketine müdahalede bulunmaktadır. Castells, ABD çevre hareketi çalışmasında çevre kirliliğine yol açmaları nedeniyle protesto hareketlerine sebebiyet veren büyük firmaların, sözde bu kirliliği engellemek için mali destek sağladığına ama herhangi bir önlem almadıklarına değinmiştir (Castells, 1997). İdeolojik bir yönlendirmeyle çevre hareketlerinin etkisi azaltılmaya ve halkın gücü engellenmeye çalışılmıştır. Kentsel hareketler sınıf temelli olunca, kent planlaması da bu yönde ve azınlıklara dezavantajlar getirecek şekilde yürütülmektedir. Kentsel toplumsal hareketlerin statükoda bir değişiklik yaratması tek başına belirli bir sınıfsal çizgiye değil, çeşitli sınıfsal hareketlerin bir araya gelmesine bağlıdır. Diğer türlü bu tür hareketler reforma yol açmaktan ziyade hâkim yapılara eklenilecektir. Kentsel hareketlerin siyasi önemi sosyal sınıfların üzerindeki etkilerinin somut durumlarla ilişkilendirilmesine bağlıdır (Şengül, 2001: 18). Nihayetinde kentsel kriz, ekoloji sorununun temelinde yer alan üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin ortaya çıkardığı daha geniş ve ideolojik bir özel kriz biçimidir (Castells, 1997: 15).

Eleştiriler Bağlamından Post-Temelci Siyasete

Genelde Marksist kent kuramına yapılan eleştiriler ile Castells'in düşüncelerine yönelik eleştirileri bir dereceye kadar eş değer kabul etmek mümkündür. Kente yönelik post-modern imgelemler kenti toplumsal bir kurum, kültürel bir olgu, sembolik bir içerik, araçsal bir yaşam dünyası gibi

farklı bağlamlara oturtarak Marksist kurama karşı alternatifler geliştirmiştir. Kenti farklı bir açıdan anlamaya dönük bu yaklaşımlar dinamik, farklılıkların bir araya geldiği, değişim ve etkileşimin olduğu ve post-modern mekân olarak kavramsallaştırmışlardır. Coğrafya üzerinden Marksizm'in güncellenmesi ve kapitalizmin ilerleme çizgisinde yeniden kuramlaştırılması gereklilikleri üzerinde duran Soja, post-modern tahayyüllerin bir örneğini sunar (Özdemir, 2019: 143).

Castells'a karşı yapılan eleştirilerin kısa bir özeti, eleştirilerden doğan yeni bir siyaset anlayışına kaynaklık edebilir. Bu bağlamda, Marksizm'in devlete olan yaklaşımı çerçevesinde Castells'in devlet nosyonuna baskın bir rol vermesi, kolektif tüketimin her zaman olumsuz olmayabileceği ve ülke veya kent bazında değişiklik gösterebileceği, kenti kolektif tüketimle, işgücünün yeniden üretilmesiyle sınırlamanın mümkün olmaması ve üretim ve tüketimin ayrı değil, birbiriyle ilişkili olduğu gibi eleştiriler Castells'in düşüncelerinin hem dikkat çekici olduğunun hem de geliştirilmeye açık boşluklar bulunduğunun ifadesidir (Bıçkı, 2006: 121-127). Kentsel toplumsal hareketleri vaka bazlı incelediği *The City and the Grassroots* (1977) adlı kitabında Castells bu hareketlenmelerde mekânın önemine dair ikna edici ve çığır açan iddialarda bulunmuştur. Miller (2006) 'a göre bu çalışma kentsel politik ekonomiye oldukça büyük bir katkı sunsa da muhafazakâr banliyö hareketlerini ve onların neo-liberal siyasetle ilişkilerini hesaba katmadığı için eksiklikler barındırmaktadır. Elliot (1980) ise Castells'in *Urban Question* adlı kitabında yeni bir iddiada bulunmadığını ve kitaptaki düşüncelerin daha önceden farklı yazarlar tarafından dile getirildiğini iddia eder. Kapitalizmin mantığı ve tarihsel kurallara sıklıkla başvurulsa da bunların varlığına dair okuyucuyu ikna edemez. Kent sosyolojisine doğrudan bir etkisi olmasa da Castells'in daha önce ihmal edilen konuları tartışmaya açması, kentleri çalışmak için merak ve isteği harekete geçirmesi gibi eleştirel yönlerden katkı sağladığı dikkat çekmektedir.

Kendi düşünce dünyasında yaşadığı değişim ve dönüşümler neticesinde Castells'in içinde olduğu politik-ekonomik yaklaşımın karşı çıktığı tarihselliği savunması ve Lefebvre'in eleştirdiği düşünceleriyle aynı çizgiye düşmesi kapsamlı eleştirilere açık olduğu diğer konular arasındadır. Son olarak Marksist kuramın, mekânsal dönüşümleri ekonomik sistemin karakteriyle sınırlaması, kentte kültürel bağlamların dışlanması sebebiyle yerelliğin baskılaması ve farklı mekân ve zamanlarda geçerli olamayabileceği düşüncesi eleştirel yaklaşımlarda önemli düşüncelerdir. Nitekim bu sınırlamaları aşmak için Weberci yaklaşımın kente uygulanmasının daha doğru olabileceği iddiası

ileri sürülmüştür. Weber'in ideal tipi tüm zamanlar ve mekânlar için geçerli olmadığı gibi ideal kent tipi de belirli bir döneme ve özgül bir coğrafyaya eğilir (Bıçkı, 2006: 127). Dolayısıyla karmaşık sosyal süreçleri açıklamak için Weberci yaklaşım önerisi geçerli olsa da bu öneri siyasal olanı soyutladığı için eksiktir.

Öne sürdüğü yaklaşımların yarattığı tartışmalarda, ortak tüketim konularına yönelik pek çok yanıtın olduğu, örneğin bunların ABD ve Britanya'da zengin alanlarda çok daha düşük konut yoğunluğunu sürdürme yoluyla belirgin mekânsal eşitsizliklere yol açmış olduğu öne sürülmüştür. Özellikle konut sorununun kolektif biçimde sağlanmak zorunda olmadığını, bunların özelleştirilebileceğini ve kente bağlı olmadan nüfusun bulunduğu yerde de verilebileceği iddia edilmiştir. Bu da kent sosyolojisini değil, kamusal – özel ayrımında yeni bir hizmetler sosyolojisini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kentler sadece tüketim ilişkilerinden değil, değişen üretim ilişkilerinden de etkilenmektedir (Urry, 1999: 25- 26).

Bir başka açıdan ise kentsel siyaset, devlet müdahaleleri ve bu müdahalelere karşı yapılan mücadelelerle sınırlanmıştır. Castells'in kent sorunundan yola çıkarak öne sürdüğü düşünceler kent siyasetini sınıfsal bağlamlara ve ekonomik çelişkilere indirgediği için yetersizdir. Merrifield bu konuda “en büyük eksikliğin kentsel olanın pasif, sermayenin yağmaladığı bir mekân olarak değil, yeniden üretimin mekânsal yorumlaması olduğunu” belirterek kent düşüncelerinde siyasi ve mekânsal olarak bastırılan kentsele vurgu yapar (2017: 15-16). Sermayenin birikim alanı ve aynı zamanda politik özne olan kenti Castells çizgisinde yeniden üretim ve kolektif tüketimin toplumsallaşması yönünde siyasileştirmek yeterli gelmemektedir. Bu nedenle siyasi alanla kentsel olanı özdeşleştirmek, hem kentsel olanın hem de siyasal olanın gelişmesini sağlar. Kentsel toplumsal hareketlerin kentsel siyasi hareketlere dönüşmesi etkisi ve kapsamı daha fazla yeni bir kentsel anlamın ortaya çıktığını gösterir (Merrifield, 2017). Zira Stoker (1998) da kent siyasetinde sivil toplum ışığında yeni türden kentsel hareketlere ihtiyaç olduğunu ve kentlerin siyasetinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Bu değerlendirme toplumun iktidarını, kentsel protesto ve toplumsal hareketleri ve yönetsel düzeydeki sosyal ve ekonomik eğilimleri içine alır. İktidar, belirli sınıfın doğrudan hâkimiyetiyle değil, toplumsal kontrolün nasıl işlediğiyle açıklanır.

Castells, kent sorununun sosyolojik analizinin merkezinde kent siyasetinin bulunduğunu teslim eder ancak kent siyasetini sınıf mücadelesi olarak

adlandırmak ve devlet aygıtlarının müdahalesiyle siyasal mücadelelerin meydana gelebileceğini öne sürmek sınırlı bir siyaset anlayışını gösterir. Belirli koşullara, devlet ve sınıf ayrımına dayanarak siyaseti açıklamak belirli bir temelde sınırlı bir siyaset anlayışıdır. Kentsel sorunların siyasal sorunlara dönüştüğü şüphesiz doğrudur fakat kent siyasetinin toplumsal analizlerden ve kapitalist toplumların tarihsel gelişimlerden kaynakladığını düşünmek post-temelci açıdan eksiktir (Castells, 1977: 244-245).

Castells' e göre 'siyasal' bir toplumu oluşturan farklı durumlar arasındaki çelişkiler ve bölünmeleri toplumun nasıl ele aldığını ifade eder ve hâkim sınıfların çıkarlarını garanti altına alan yapısal kuralları yansıtır. 'Siyaset' ise iktidar ilişkilerinin bir sistemine işaret eder ve iktidar kavramının teorik yörüngesi sınıf ilişkileridir. Bir diğer ifadeyle işgücünün yeniden üretiminin toplumsal koşulları ve mekânsal düzenlemesinde bulunan devlet aygıtları (kentsel planlama politikaları) ile siyasal mücadeleleri içine alan sınıfsal mücadeleler (kentsel toplumsal hareketler) arasında konumlandırılan kent siyasetinden söz etmek mümkündür (Castells, 1977: 260-261). Kent siyasetini teorik olarak sınırlandıran yaklaşımlar, kolektif yeniden üretimi sağlayan toplumsal oluşumlara planlamanın, siyasi müdahalesi ile iktidar ilişkilerinde dönüşümü hedefleyen kentsel aktör ve diğer sosyal pratiklerden kaynaklanan kentsel toplumsal hareketler kent siyasetine dâhil edilerek kısıtlamalar aşmaya çalışılır. Kent siyaseti ise bu temellere dayalı açıklamalarla belirli sınırlar içerisinde tasavvur edilir. Bu sınırlamaları aşmak için post-temelci düşüncenin siyasete uyarlanması, görüşlerin zenginliğini sağlar.

Post-temelci Siyasal Düşünce

Toplumsal ve siyasal teoride temelcilik, toplumun veya siyasetin dışında kalan, değişikliklerden etkilenmeyen ilkelerin toplumu ve siyaseti kurduğunu ifade eder (Marchart, 2007: 11). Felsefi bir terim olan post-temelcilik ise belirli bir temele veya yapıya tam olarak karşıt olmaktan ziyade, temelin ontolojik zayıflığı üzerinde duran bir düşünce biçimidir. Temelin ontolojik zayıflığı nihayetinde dayanacak bir temelin olmadığını ve mevcut temellerin sürekli değişebileceğini ve istikrarsızlığını ifade eder. Siyaset ile siyasal arasında bir ayrım yaparak siyasal bir farklılık olarak adlandırılan bu yaklaşım, siyaset teorisinde Carl Schmitt'e kadar geri götürülebilir. Daha sonra Alain Badiou, Chantal Mouffe, Jacques Ranciere gibi farklı düşünürler bu düşüncüyü siyaset felsefesine dayalı açıklayarak siyaseti sınırlama ve temellere dayandırma girişimlerinden kurtarma çabası göstermişlerdir. Toplumu meydana getiren bir temelin olmaması ontolojik olarak siyasalı meydana getiren bir

temelin olmamasını ve geçici temellerin nedensellikten kopuşuna işaret eden olumsuzluğu ifade eder. Siyasal olan, toplumu tamamlayıcı bir işleve sahiptir ama kurulduğu anda geri çekilir. Bu nedenle toplum her zaman siyasal bir temel arayışındadır. Geleneksel siyaset pratiklerin dışı vurumu olan ve ontik düzeyi temsil eden siyaset de varılacak nihai bir son olmadığı için değişimlere açık ve olumsal bir düzeyin görünümüne göre şekil alır (Marchart, 2007). Örneğin, Mouffe, Heidegger'in görüşlerindeki ontolojik ve ontik ayırımından beslenerek siyasal olanın ontolojik yönünü vurgular. Felsefi ve pratik düzeyde bir kurama dayalı olarak siyasal olan çatışma ve antagonizmaya bağlıdır (Castells üretim araçları sahipliğine yönelik çatışmayı temelci bir açıdan ele alır). Siyasal kavramak, siyasal sorunların uzmanların çözebileceği teknik sorunlardan ziyade, uzlaşmaz alternatifler arasında karar vermenin bir biçimi içerdiğini kabul etmektir. Siyaset ise "insanların siyasalın sebep olduğu çatışmalar bağlamında, birlikte yaşamalarını sağlayan pratikler ve kurumlar ve söylemler kümesinin yarattığı bir düzen" şeklinde tanımlanmaktadır (Mouffe, 2018: 16). Siyasetin amacı belirli bir düzen kurmak ve insanları bir arada toplamakla ilgili uzlaşmayı yaratmaktır ki siyasal olan her zaman nihai bir uzlaşının mümkün olmadığını doğrular. Demokratik siyasetin temelinde bulunan antagonizma farklılıkları temel alır. 'Biz ve onlar' gibi bir ayırma bu ayrılma 'dost ve düşman' ilişkisiyle tanımlanır. Şu haliyle siyasal olan bu ayrımı besleyen her türlü kentsel konudan meydana gelebilir. Öteki, mevcut kimliği tehdit edendir ancak aynı zamanda mevcut kimliği siyasi olarak da var eder. Dolayısıyla bu tür bir ayırım, özcü yaklaşımlara, temellendirmelere karşı siyasalın çatışmacı yönüne vurgu yaparak bu çatışmaların yönetilebildiği, ötekini yok etmeyi değil onunla ilişkisini çatışmayı yok saymadan sürdürebildiği çoğulcu demokrasi anlayışını besler (Mouffe, 1995). Siyasal olanı besleyen insanların birlikte yaşamalarını sağlayan, insan ilişkilerine içkin antagonizmanın etkisizleştirilmesi değil, meşru düşmanlar olarak ötekinin kabul edilmesi, yani düşmanın hesaba katılmasıdır. Yok edici olmayan bu karşılaşma, Mouffe'un ifadesiyle antagonizmadan agonizmaya geçiş, demokrasinin koşuludur. Ancak bu mutlak bir temellendirme değil, çoğulluğun ve çatışmanın değişim yaratma potansiyelini kabul etmektedir. Toplumsal düzen post-temelci açıdan yorumlandığında özcü yaklaşımların toplumsal düzende diğer olasılıkları dışarıda bırakma girişimleri etkisiz kalır. Doğal düzeni meydana getiren rasyonel bir zeminin olmaması, her zaman karşıt bir hegemonik pratiği olasılık dâhilinde tutar (Mouffe, 2019: 97-103).

Ranciere'e göre siyasal olan hükmetme süreci ile eşitlik iddialarını test edebilecek pratiklerin bir araya gelmesidir. Bir diğer ifadeyle siyasal olan toplumsal gerçekliği yeniden düzenler ve sesi duyulmayanların sesini duyurur.

Siyaset ise yönetme ve iktidar pratiklerinin dışındaki bir anlamla, seslerini duyurmaya çalışanların kurduğu bir sahne ortamıdır. Yani siyaset çatışmanın dışı vurumu olarak kendi edimini gerçekleştirirken mevcut düzenin dışına çıkarak düzene bir müdahalede bulunur (Ranciere, 2007). Siyasal olan toplumsal rızayı üreten, yerlerin işlevlerini ve payı olanları belirleyen yönetme pratiği ile herkesin eşit olduğu varsayımının doğrulamaya dönük pratiklerin bir araya gelmesi özgürleşmeci siyaset anlayışını doğurur. Yasalar ve politikalar bu tür siyaset anlayışının kısıtlayan sahnelerdir. Dolayısıyla gerçek siyasal sahnenin meydana gelmesi için varsayımların değiştirilmesi gerekir. Çünkü yasal olarak herkes eşit olsa da fiili olarak bu eşitlik yaşanmaz. Bu nedenle siyasal olan bu çelişkiyi sergilemeye dönük eylemlerdir ve siyaset ilkesel bir kurucu dayanağa sahip değildir. Özgürleşme süreci heterojenlikten beslenir; işçiler, kadınlar, siyahiler veya diğer toplumsal gruplar bu eşitliği sergileyenler olabilir. Siyasi öznelleşme bu gruplar arasında sınıfsal çizgilerle değil, özdeşleşme yoluyla gerçekleşir (Ranciere, 1992). Siyaset sadece toplumun düzenlenmesi değil, eylemin paradoksal bir biçimdir, gerçek siyaset öznenin karşıt düzende kopukluk yaratmasıyla meydana gelir. Mekânların dönüştürülebilmesi, işlevlerini ve özneleri açığa çıkarabilmesi siyasetin gerçek mekânları yaratma gücünü temsil eder. Yani siyaset mekânları ve yerleri dönüştürürken kaçınılmaz olarak uyumsuzluğa dayanır. Uyumsuzluk mekânların bölümüyle, toplumda sağlanan paylaşım ile bireyler arasındaki mesafenin dışavurumudur ve siyasetin özünde bu uyumsuzluk yatar (Ranciere, 2001).

Son olarak Badiou'nun düşüncelerine kısaca değinmek gerekmektedir. Badiou siyasi süreci nesnellikten ayrılma süreci olarak yorumlamaktadır. Bu nesnellik tanımlanabilir bir adı olanları niteler. Ayrılma süreci ise tanımlanabilir olmayan adların veya kümelerin bölünmesidir (Badiou, 2011: 81). Siyasi alan bu 'olaydır' ve olay düzeni kesintiye uğratar. Objektif ve evrensel kurallardan ayrı olarak onun siyaset anlayışında belirli bir grup veya sınıfla temsil edilemeyen, düzenin dönüşümüne yönelik söylemler, düşünceler ve eylemlerdir. Özgürleştirici siyaset "herkesin kaçınılmaz olarak ait olduğu durumun içinden, öngörülemez, ele geçirilemez şekilde ortaya çıkan ve bir kopuşu işaret eden 'olay'la can bulmaktadır." (Saç, 2023: 436). Daha geniş bir anlamda siyasallaşma alternatif bir oluş düzenini, birden fazla olasılığı, yeni mümkünlerin yaratılmasını ifade eder. Siyasi düşünce birbirine karşıt durumlarda düşünce ve eylemin pratik sonuçlarına bağlı olarak çatışmanın tanınmasıyla yürütülür (Badiou ve Hallward, 1998: 118-121). Badiou'nun siyaset düşüncesi siyasetin özündeki hakikat felsefesine dayanarak evrensel bir izlek sunar ancak hakikat kendi koşullarında tekil

olduğu için yerleşik düzenden kopuş anlamına da gelebilir. Özgürleştirici siyaset siyasal alanın imkânlarını sınırları belirlenmiş alandan çıkararak olanaklı hale getirir (Saç, 2023: 441). Bu durumu yaratan da toplumsal ve siyasal alanda bulunan boşluklar, yani güçlü temellerin olmayışıdır. Çünkü siyaseti meydana getiren “olay, onu çevreleyen koşullar dâhilinde bütünüyle açıklanamaz.” Olay bu nedenle kentin ekonomik yapılanmasının veya kurumsal siyasetinin dışına çıkar. Badiou’ya göre gerçek siyaset sendikal veya işçi hareketleriyle sınırlanmaz; siyaset *hakikat, durum, sadakat, özne* gibi kendi politik dağarcığına göre anlamlandırdığı, öngörülemez bir hakikatin üretimini meydana getiren *olay*’dır. Tarihin itici gücü ekonomi değil, *olay*’dır ve bu nedenle siyasal olanı ekonomik koşullarda aramak yeterli değildir (Hewlett, 2018: 79-92).

Post-Temelci Kent Siyaseti

Siyaset teorisinde siyasal olan siyaset arasında bir ayrımın yapılması post-temelci açıdan her daim radikal değişimlerin olabirliğine ve siyasallaşmanın olanaklarına atıfta bulunur. Kapitalist kent düzeninde siyaset, neo-liberal hegemonya etkisinde, önceden belirli sınırlar içinde yürütüldüğü için gerçek anlamıyla bir siyasallaşma mümkün olmaz. Kozmopolit değerler, küreselleşme ve sermayenin akışına yönelik sağlanan uzlaşma siyasal olanı kendi içerisindeki hareketler ve düşüncelerle sınırlar. Dolayısıyla kapitalist kent düzenindeki siyaset post-temelci açıdan verili düzeni sürdürmekten öteye gidemez. Bunun nedeni siyasal olanın üretim ilişkileri ve sınıfsal çelişkilerle temellendirilmesidir. Siyasal olanı aramak verili temellere değil, ontolojik olarak zayıf olan –kurulu düzende olmayan- temellere bağlıdır.

Kent siyasetine post-temelci yaklaşım, Marksist kuramdaki eleştirel kent teorilerini yeniden ele alarak, kapitalist kentte siyasal olanın eksikliğini kapatmaya çalışır. 2000’li yıllardan sonra farklı ülkelerin kentlerinde meydana gelen toplumsal hareketleri Marksist kurama dayalı kapitalist kentlerdeki çelişkilerle açıklamak yeterli değildir. İşçi sınıfıyla sınırlı olmayan ve yeni bir siyasal özneleşmeyi yansıtan 2000’li yılların kentsel hareketleri kent siyasetinde bir uzlaşımın dışında kalan farklı ve radikal hareketleri meydana getirir. Olağan siyasetin ve temelci yaklaşımında dışında bu hareketleri belirleyen belirli bir temel olmadığı için siyaset kurulu düzenin dışında aranır. Mekânsal olarak kent, bireylerin siyasallaşma koşullarını sağlar ve kentsel politik teoriyi kendine içkin farklı pratiklerle besler. Dikeç ve Swyngedouw’un bu konudaki düşünceleri hem kentsel hem de siyasal olanın birleşiminden doğan post-temelci kent siyasetini açık bir şekilde yansıtmaktadır. Castells gibi eleştirel kent teorisyenlerinden farklı olarak

bu yazarlar kentlerdeki toplumsal hareketleri kolektiflik yerine siyasal özneleşme süreciyle açıklarlar. Kent siyasetini meydana getiren de kurulu düzenin, yönetme pratiklerinin dışında kalan olaylar, özneler ve taleplerin anlamlarıdır (Dikeç ve Swyngedouw, 2017).

Post-temelci siyaset teorisi siyasal olanın varoluşunu ontolojik düzeye dayandırarak görünen ötesinde bastırılmaz ve yok edilemez olduğunu ima eder. Kent teorisinde siyasal olan verili bir koşulun dışında kalarak kendisini gösterendir ve toplumsal hareketlerle de sınırlı değildir. Örneğin, 1955 yılında Amerika'da beyazlara ayrılan bir koltuğa oturan bir siyahi olarak Rosa Park, siyasal olanın nasıl anlaşıldığını gösterir. Onun bu hareketiyle siyasi açıdan özdeşleşen çeşitli gruplar, yasal düzende bir değişiklik yaratarak temel haklar konusunda bir değişime yol açmışlardır (Swyngedouw, 2017: 59). Bu nedenle denebilir ki siyaseti belirli temellerden arındırmak, siyasal olanın olanaklarını etkisi veya kapsamı geniş olan ama belirli sınırlarla tanımlamaya uygun olmayan pratiklerin önemini gösterir. Siyasal olan belirli sınıflar arasındaki ayırımı değil, eşitlerin ifadesidir. Bir diğer anlamıyla siyasal olan kamusal politik düzenlemelerdeki sınıflar arası çıkar çatışmalarının veya eşitsizliklerin düzeltilmesini talep etmek değil, bastırılan veya sesleri duyulmayanların kamusal olarak varlığını göstermesidir (Swyngedouw, 2014).

Kentsel alanda post-temelci siyaset, kurumsallaşmış kentleşme politikalarına karşı gelişen hareketlerle de örneklendirilmektedir. Fransa'daki banliyö hareketlerini inceleyen Dikeç, bu hareketlerin daha büyük toplumsal sorunların bir yansıması olduğunu ve kentleşme politikalarının belirli bölgelerin nasıl algılanması gerektiğini ifade eder. Mekân aracılığıyla yürütülen ırk ayrımcılığı nedeniyle meydana gelen banliyö hareketleri, siyasal bir alan olarak kentin alanında siyasal özneleşmenin doğabilmesini göstermektedir (Dikeç, 2002: 96). Kentin siyasal olması, iktidar ilişkileriyle değil kentin mantığı ve düzeniyle ilişkilidir. Yani siyasal olan bir temel değil, düzenin kendisidir. Kenti oluşturan, sürdüren düzen sadece kapitalizmle açıklanamaz. Bu düzende payı olanlar ile olmayanlar, sesleri olanlar ve sesleri gürültü olarak algılananlar ayrımı, - Ranciere'in "polis düzeni" bu ayrımı en iyi şekilde açıklar- herkesin rol dağılımını en doğru yerine getirecek şekilde belirlenmiştir. Düzenin bütünlüğü ve barındırdığı çeşitlilik baskıya değil, bir tür uyumlandırmaya bağlıdır (Dikeç, 2005). Toplumsal alanı yeniden yapılandıran söylemler kentsel eşitsizliği ve ayrımcılığı üreterek kent siyasetindeki hareketleri tetikleyebilmektedir. Yabancılar karşı tutum, kentsel eşitsizlik ve belirli bölgelere karşı önyargılı yaklaşım banliyö hareketlerini mekân

yoluyla siyasallaşmanın ifadesi olarak sunar (Dikeç, 2004). Bu hareketler ve diğer kentsel toplumsal hareketlerin kent siyasetindeki yeri, kapitalist düzenin çok daha ötesinde ve belirli temellere dayanmayan unsurlara bağlı incelenmeye değerdir. Kentsel siyaseti baskılayan söylemler ve kurumsal düzenlemeler altında siyaset, belirli bir durum ve koşullarla özdeşleştirilirken, aslında siyasal olan özsel olarak bir nevi yok sayılmaktadır. Oysa siyasal olan şiddet eylemlerinden oturma eylemlerine, barınma eylemlerinden mekân işgallerine, sınıfsız bir siyasileşme sürecinde, toplumsal düzene içkin bütün olgularda koşulsuz olarak bir varoluş eylemine tekabül eder. Post-temelci siyaset yaklaşımı belirli bir temelin yokluğunu değil, temelin sabitliğini eleştirir. Bu nedenle sabit olmayan, olumsal kabul edilen ve sürekli yeniden kurulabilecek zayıf temeller siyasalın alanını her zaman daha fazla genişletir. Kurumsal yapılar ve yönetme pratiklerinden çok daha fazlası olan siyasalın kent teorisine bu şekilde dâhil edilmesi kentsel toplumsal hareketlerin alanını da genişletir. Marksist kent kuramcılar kapitalizmin kentlerde yarattığı eşitsizlikleri gündeme getirerek, siyasal özneyi işçi sınıfına indirgemeyerek ve kentsel sorunların siyasi boyutlarını açıklayarak kent teorisinde oldukça önemli ve günümüzde de geçerli noktalara yol göstermektedir. Ancak bu bakış açıları kurumsal bir biçimden öteye gitmemekte ve siyasal vurgu toplumsal yeniden üretim odağıyla sınırlanmaktadır. Kentsel toplumsal hareketler siyasal olanı, kurucu düzeni sorgulamaz, kentsel eşitsizliği doğuran somut konularda taleplerde bulunurlar. Oysa post-temelci açıdan siyaset, kentsel toplumsal hareketleri siyasileşmenin kendisini sorgulamaya ve devletin ve politik eylemlerin dönüşümüne doğru çekerek kentsel toplumsal hareketlerin dönüştürücü bir eylem olarak algılanmasını sağlar. Siyasal olanın ne olduğu ve nerede aranması gerektiğine yönelik teorik ve mekânsal bakış açısı alternatif toplumsal oluşumları, siyasal özneleşmeyi ve çatışmanın kaçınılmazlığını mekânın oluş biçiminde doğrudan etkili unsurlar olarak kabul etmeyi gerektirir (Dikeç ve Swynegouw, 2017: 4-9).

Sonuç Yerine

Castells, İspanya'da meydana gelen Yurttaşlar Hareketi'ni incelediği çalışmada kentsel toplumsal hareketler bağlamında bu hareketin sınıflar arası olduğunu ifade etse de yine de büyük çoğunluk homojen bir sınıfsal özellik taşır. İşçi sınıfı kentsel sorunları gündeme taşımakta ve nüfusun ortak çıkarlarını temsil etmekte önderlik eder. Yurttaşlar Hareketi bu sınıfın kurucu rolüne ve işçi hareketlerinden aldığı destekle gelişir. Hareketin sınıflar arası olması, kapitalist mantıkta bir değişim amaçlaması siyasal olan konusunda post-temelciliğe yaklaşır. Siyasileşme sağlık, barınma, eğitim, planlama, makul ücretler gibi kentsel sorunların siyasal sorun haline gelmesiyle

demokratik haklar olarak yansır (Castells, 1978). Öte yandan bu hareketleri gelişmiş kapitalizmin genel bir özelliği olarak görmek veya devletin toplumsal yaşama müdahalesinden doğduğunu öne sürmek, siyasal olanın ontolojik açıdan varlık koşulunu belirlemek anlamına gelebilir. Post-temelciliğe göre siyasal olan toplumsal hareketlerde sınırlanamadığı gibi kentsel çatışma kaygan bir zeminden doğar. Castells'in "tekelci kenti" günlük yaşam programı katı ve sınırlanmış, totaliter bir evren olan ve devletin aygıtlarıyla sorunları siyasallaştığı bir özellik taşıyor (Castells, 1997: 50). Bunun karşılığında özgürleşmeci siyasetin olanakları ise post-temelcilikle daha kapsamlı açıklanabilir. Althusser'in yapısalcılığına karşı çıkan Ranciere'de siyasal olan öznenin rolüne ilişkindir ve çalışmalarında bunu ortaya çıkarmaya çalışır. İşçi sınıfı Ranciere'de de etkin siyasal özneler olsalar da işçilerin kendi adına konuşamamaları, tarihçiler ve filozofların onları yanlış sunmaları belirgin yapısalcılığın sonuçlarıdır. İşçi sınıfının kendi söylemini tanıtmak için kapitalist üretim ilişkilerinin ötesinde ve siyaseti statükoda dışlanan grup veya bireylerin siyasal özne olarak kendi adına var olabilmelerini ortaya çıkarmak adına belirli yapılardan sıyrılır (Hewlett, 2018: 111-117). Ranciere'de eşitlik post-temelci açıdan farklı değişkenlerin görünür hale getirebileceği siyasal öznenin bir oluş halidir. Mouffe siyasalın oluş halini çatışmayla açıklarken, Badiou ise olay kavramıyla siyasalın olumsuzluğunu, sabit temelsizliğini niteler. Birbirinden farklı noktalar da olsalar da Castells'in kent düşüncesine siyasal olanın nasıl tanımlanabileceği konusunda yeni bir bakış kazandırır. Bahsi geçen yazarların siyaset anlayışları şüphesiz burada ele alınan sınırlı düşüncelerden çok daha fazla ve kapsamlı bir inceleme gerektirmektedir.

Çalışmanın çıkarımı, Castells'in kent siyasetine yönelik düşüncelerinin post-temelcilikle tamamen tezat olduğu değil, kapitalist kent siyasetinde siyasal boşlukların bulunduğudır. Burada ele alınan Castells'in kent sorunsalı, kenti iktidar, sınıf ve ekonomi ekseninde gelişen ekonomik, siyasi ve ideolojik bir birim olarak değerlendirilmektedir. Çünkü devlet kent krizlerini çözmek yerine onu şiddetlendirmekte ve bunu çoğunlukla zenginlerin çıkarına yapmaktadır. İleri kapitalizmin varlığını sürdürmesi emeğin yeniden üretiminden kâr sağlamaktır. Kent planlaması da bu amaca hizmet eden bir araç niteliğindedir. Kenti zincirlerinden kurtarmak ise özgürleşmeci siyaset anlayışıyla mümkün olabilir. Stravrides kent mekânını "çeşitli boyutlar ve biçimlerdeki kentsel adaları çevreleyen uçsuz bucaksız bir denize" benzetir (2019: 29). Post temelciliğe göre de denizin uçsuz bucaklığı siyasetin temelidir. Siyaset yapısı ve temeli tam olarak belli olmayan bir olgudur ve bu temelin olmayışının doğurduğu olumsuzluklar yoluyla siyasallaşmanın meydana gelebilmesi denizde çıkabilecek dalgalanmalar gibi her zaman

mümkündür. Bir takım temeller geçici şartlar için gerekli olabilir ama asla zorunlu ve kalıcı değildir ki bu ontolojik zayıflığın gerekçesidir. Siyaset açık bir başlangıcı veya varılacak yeri olmayan açık sonlu bir süreçtir (Marchart, 2007: 3-4). Bu nedenle tamamlanmış veya kapitalist ölçütlerle belirlenmiş sınırlar içerisinde kenti siyasallaştırmak sınırlı bir izlenim sunar. Öngörülemez ve olumsal sonuçlara yol açabilecek siyasal özneleşmenin kentin içinde ve kentin aracılığıyla meydana gelmesi siyasal olanın olanaklarında dönüşümler sağlar. Hareket halindeki türdeş dünyaları yaratma ve yeniden üretme sürecinde müşterekleşme bu dünyaları dönüştürebilme olasılığını içinde barındırır. Birbirinden ayrı hareket eden bu dünyalar “kendilerini devam ettiren kuralların şekillenmesine etkin bir şekilde katılır”. Müşterekleşme kapitalizmin içinde meydana gelebilir ama ona karşıt olmayabilir de (Stravrides, 2019: 43-44, 49). Müşterekleşme gibi farklı siyasallaşma biçimleri kent içerisinde ve kent aracılığıyla siyasal olanın nasıl anlaşılması gerektiğine katkı yaparak kentsel siyasetin sınırlarını genişletir. Post-temelci yaklaşım ekseninde kent siyasetini kurulu bir düzen içerisinde değil, siyasal süreçlerin kurucu olduğu bir süreç olarak ele almak mümkündür. Bu nedenle siyasi iktidar alanının ve sınıfsal çatışmaların dışında da meydana gelebilecek her türlü kentsel eylem, kentsel olana içkin siyasalın, mekânsal ve tarihi bağlamlarda bulunduğu anlam dâhilinde olumsuzluğun dışı vurumu olarak değerlendirilebilir. Yönetmel ve siyasi alanlara bir müdahale edebilecek veya bu alanlarda bir aksama meydana getirebilecek radikal kentsel siyaset, dönüştürücü bir etkiye sahip, kentsel deneyimler ve siyasal özneleşme için heterojen toplumsal özneler gerektiren ve kendilerini ‘eşitler’ olarak görmedikleri insanların bir müdahalede bulunmasıyla tasvir edilir (Dikeç ve Swyngedouw, 107: 14-15). Bu tür kent siyasetini teori ve pratikte besleyecek olan da post-temelci yaklaşımın sınırsız bir deniz benzetmesindeki dalgaların olasılıklarını hesaba katmaktır. Günümüz toplumsal hareketlerinin sürekli değişen ve dönüşen tikel özellikleri içerisinde siyasal olanın anlaşılabilmesi bu bakış açısıyla daha olasıdır. Castells’in kendisi de 2011 yılında patlak veren Arap Baharı ve Occupy gibi hareketlere dair görüşlerinde hareketlerin özerkliğine vurgu yaparak bu hareketlerde siyasetin özerkliğinden bahseder. Yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı bu olanak, iletişim ağları sayesinde hareketleri kurumsal sistemin dışına çıkarmayı başarmıştır (Castells ve Kumar, 2014: 95-96). Siyasal olan da benzer şekilde kurumsal politik sistemlerin dışında aranmalıdır.

Kaynakça

Badiou A (2011). *Felsefe İle Politika Arasındaki Gizemli İlişki*. Çev. M Erşan, İstanbul: Monokl Yayınları.

Badiou A ve Hallward P (1998). Politics And Philosophy An Interview With Alain Badiou. *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities*, 3(3), 113-133.

Bal H (2020). *Kent Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.

Bıçkı D (2006). Harvey ve Castells'de Kent Sorunsalı: Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (11), 111-130.

Castells M (1977). *The Urban Question*. Londra: Edward Arnold.

Castells M. (1978). Urban Social Movements And The Struggle For Democracy. The Citizens' Movement in Madrid. *International Journal of Urban and Regional Research*, 2 (1-3), 133-146.

Castells M (1983). *The City and Grassroots*. Londra: Edward Arnold.

Castells M (1997). *Kent, Sınıf, İktidar*. Çev. A Erendil, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Castells M ve Kumar M (2014). A Conversation With Manuel Castells. *Berkeley Planning Journal*, 27 (1), 93-99.

Dikeç M (2002). Police, Politics And The Right To City. *GeoJournal*, (58), 91-98.

Dikeç M (2004). Voices Into Noises: Ideological Determination of Unarticulated Justice Movements. *Space and Polity*, 8(2), 191-208.

Dikeç M (2005). Space, Politics And The Political. *Environment and Planning D: Society and Space*, 23, 171-188.

Dikeç M ve Swngedouw E (2017). Theorizing The Politicizing City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1-18.

Elliot B (1980). Manuel Castells and The New Urban Sociology. *British Journal of Sociology*, 31 (1), 151-158.

Gottdiener M (2001). Mekân Kuramı Üzerine Bir Tartışma: Kentsel Praksise Doğru. Çev. Ç Keskinok, *Praksis* (2), 248-269.

Genç vd. (2021). *Kentlerin Türkiyesi İmkânlar, Sınırlar ve Çatışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Güllüpnar F (2012). Kent Sosyolojisi Kuramları Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21 (3), 1- 29.

Güllüpnar F (2013). Kent Kuramları. İçinde: F Güneş (ed.), *Kent Sosyolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 50-83.

Hewlett N (2018). *Özgürleşmeyi Yeniden Düşünmek*. Çev. H İ Mavituna, İstanbul: Metropolis Yayıncılık.

- Katznelson I (2019). *Marksizm ve Kent*. Çev. C Göğüş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Keleş R (2015). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi
- Koç T (2009/ 2010). Kapitalist Kent Olgusu Ve Kentsel Siyaset Üzerine Yaklaşımlar. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt, (29)*, 39-52.
- Koyuncu A (2011). Sosyoloji Kuramlarında Kent. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 25*, 31- 56.
- Marchart O (2007). *Post-Foundational Political Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Merrifield A (2017). *Yeni Kent Sorunu*. Çev. C Akyos, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Miller B (2006). Castells' The City and The Grassroots: 1983 and Today. *International Journal of Urban and Regional Research, 30 (1)*, 207-211.
- Mouffe C (1995). Post-Marxism: Democracy and Identity. *Environment and Planning, 13*, 259-265.
- Mouffe C (2018). *Siyasal Üzerine*. Çev. M Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe C (2019) *Sol Popülizm*. Çev. A Yanık, İstanbul: İletişim.
- Özdemir E (2019). Kent Sosyolojisi Yaklaşımları. İçinde K Alver (ed.), *Kent Sosyolojisi*, İstanbul: Çizgi Kitabevi, 119-147.
- Ranciere J (1992). Politics, Identification, Subjectivization. *October, 61(Summer)*, 58-64.
- Ranciere J (2001). Ten Theses on Politics. *Theory & Event, 5(3)*, 1-16.
- Ranciere J (2007). *Siyasalin Kıyısında*. Çev. A U Kılıç, İstanbul: Metis Yayınları.
- Saç S (2023). Politikayı Özgürleştirmek, Özgürlüğü Politikleştirmek: Badiou, Ranciere ve Laclau Üzerinden Bir Okuma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 78*, 431-447.
- Stoker G (1998). Theory and Urban Politics. *International Political Science Review, 19 (2)*, 119-129.
- Swyngedouw E (2014). Insurgent Architects, Radical Cities and The Promise of The Political. In J. Wilson & E. Swyngedouw (eds.), *The Post-Political And Its Discontents*, Great Britain: Edinburg University Press Ltd, 169-189.
- Swyngedouw E (2017). Unlocking The Mind-trap: Politicising Urban Theory and Practice. *Urban Studies, 54 (1)*, 55-61.
- Stravrides S (2019). *Müşterek Mekân*. Çev. C Saraçoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Şengül H T (2001). Sınıf Mücadelesi ve Kent Kuramı. *Praksis, (2)*, 9- 31.
- Urry J (1999). *Mekânları Tüketmek*. Çev. R G Ögdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pehlevan H (2024). Castells ile Kent Siyasetini Post-Temelci Siyaset Açısından Yeniden Düşünmek. *Mülkiye Dergisi, 48(2)*, 343-367.

DP Lideri Adnan Menderes'in Söyleminde Hürriyet: Hürriyet Mücadelesinden Hürriyet Nizamına¹

Lemi Atalay, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID: 0000-0001-6853-1762

E-Posta: latalay@ankara.edu.tr

Özet

Özgürlük kavramı liberalizmin temel ilkelerinden biri olup, başkalarının özgürlüğüne zarar vermediği müddetçe, bireylerin keyfi müdahalelere tabi olmadan dilediği gibi hareket etme serbestliğine karşılık gelmektedir. Sınırsız bir özgürlüğün olamayacağı genel olarak pek çok kesim tarafından kabul edilse de, yine de özgürlüklerin esas, kısıtlamaların istisna olduğu ve özgürlüklerin, ancak kanunla ve özgürlüklerin esasına dokunmadan sınırlanabileceği ilkesi benimsenmiştir. Özgürlük olgusu liberalizmin temel ilkelerinden olsa da, bu ilke Türk siyasal hayatında genel olarak liberal fikirler etrafında pek savunulmamış, daha çok muhalif oluşumlar tarafından kuvvetli iktidarlara karşı verilen mücadelenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de bu muhalif oluşumlar kendileri iktidara geçtikleri dönemde bu sefer giderek özgürlük kavramına yüz çevirmeye başlamışlardır. Bu makale de işte bu tarz bir siyasal hayat tecrübesine sahip olan Demokrat Parti lideri Adnan Menderes'i merkezine almıştır. Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçiş sürecinde ortaya çıkan Demokrat Parti'nin, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönelik yürüttüğü muhalefetin özgürlük mücadelesi çerçevesinde ilerlemesinde büyük bir katkısı olan Menderes, 1950'den sonra kendisi başbakanlığa geçtiği zaman ise bu siyasal yaklaşımını özgürlük karşıtı bir yöne doğru kırmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Menderes, özgürlüklerin zaten sınırsız olamayacağı, özgürlüklerin anarşiden ziyade düzene karşılık geldiği, aşırı akımlarla mücadele, özgürlüklerin suiistimal edilmesi ve vatanın çıkarları gibi gerekçeler göstererek, özgürlükleri kısıtlamanın yollarını aramıştır. Bu bağlamda, Menderes'te görülen bu dönüşümün izlerini sorunsal olarak ele alan makale, Menderes'in özgürlük olgusuna yönelik teorik ve pratik açıdan farklı dönemlerdeki farklı yaklaşımlarını, söylemsel bir analiz etrafında ortaya koymayı amaçlamıştır. Daha çok söylemsel bir yöntem izlendiği için 'Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri ve Makaleleri' adlı eser ve Meclis Tutanakları bu makalede esas alınan temel kaynaklar olup, konunun teorik ve dönemselsel açıdan değerlendirilebilmesi için de yine çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada ortaya konan görüş ve tespitlerin ardından, Adnan Menderes'in özgürlük kavramına araçsal yaklaştığı ve muhalefet döneminde iken tercih ettiği özgürlük söyleminde samimi olmadığı ve bu nedenle sınırlı ve disiplinli bir özgürlük anlayışından yana olduğu ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, Düzen, Sınırlandırma, Demokrat Parti, Adnan Menderes.

Freedom in the Discourse of the DP Leader Adnan Menderes: From the Struggle for Freedom to the Order of Freedom

Summary

The concept of freedom is one of the fundamental principles of liberalism and it corresponds to the liberty of individuals to act as they wish without being subject to any arbitrary interventions, as long as the freedom of others is not harmed. Although it is generally approved by many circles that there can be no unlimited freedom, it has been also accepted that the freedoms are fundamental and restrictions are only exceptions; moreover, freedoms can only be limited by law and without touching the essence of freedoms. Although the phenomenon of freedom is one of the basic principles of liberalism, this principle has not been generally defended around liberal ideas in Turkish political life, but has been used by opposition formations as a tool of the struggle against powerful governments. For this reason, these opposition formations gradually began to turn away from the concept of freedom when they came to power. This article focuses on Adnan Menderes, the leader of the Democrat Party, who had a similar political life experience. Menderes, who made a great contribution to the progress of the opposition of the Democrat Party, which emerged during the transition to multi-party life in Turkish political life, against the ruling Republican People's Party within the framework of the freedom struggle, took this political approach in an anti-freedom direction when he became prime minister after 1950. In this direction, Menderes sought ways to restrict freedoms by mentioning reasons such as freedoms cannot be unlimited anyway, freedoms correspond to order rather than anarchy, the fight against extreme movements, abuse of freedoms and the interests of the country. In this context, the article identified the traces of this transformation seen in Menderes as its main problematic and aimed to reveal Menderes's different theoretical and practical approaches to the phenomenon of freedom in different periods, around a discursive analysis. Since a more discursive method is followed, the book named 'Speeches, Statements and Articles of Adnan Menderes' and Parliament Minutes are the main sources taken as basis in this article and various sources have been used to evaluate the subject from a theoretical and periodic perspective. Following the opinions and findings put forward in the study, it has been claimed that Adnan Menderes approached the concept of freedom instrumentally and was not sincere in the freedom discourse he preferred during the opposition period. Therefore, he only favoured a limited and disciplined understanding of freedom.

Keywords: Freedom, Order, Restriction, Democrat Party, Adnan Menderes.

Giriş

Hürriyet/özgürlük söylemi liberal düşüncenin ana unsurlarından biri olsa da, Türk siyasal hayatında liberal fikirler bağlamında savunulmaktan daha çok genellikle muhalif oluşumlar tarafından verilen iktidar mücadelesi sırasında kullanılmıştır. Muhalefet konumunda yer alıp, hürriyet söyleminde bulunan siyasi liderler ya da partiler, özellikle kuvvetli iktidarlara yönelik mücadelelerinde bu söyleme sıklıkla başvurarak, ondan araçsal şekilde yararlanmanın yollarını aramışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Adalet ve Kalkınma Partisi'ne kadar geçen süreç bunun örnekleriyle dolu olup, hürriyet kavramı liberal bir çerçevede içtenlikle benimsenmek yerine, bu şekilde daha çok araçsal olarak ele alındığı için de bir süre sonra değerini yitirerek, bu siyasi parti ya da liderlerinin kendi iktidarlara döneminde farklı biçimlerde değerlendirilmeye başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Türk siyasal hayatının tek parti düzeninden çok partili sisteme geçişi sırasında ortaya çıkan Demokrat Parti'nin önemli figürlerinden olan Adnan Menderes de bu yaklaşımın açık bir şekilde görüldüğü siyasetçilerden birisi olup, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, muhalfet döneminde hürriyet söylemine yoğun bir şekilde yer veren Menderes'in, bu kavramı amaçsal olarak samimi bir şekilde mi benimsediği yoksa diğer siyasi liderler gibi sadece araçsal olarak kullanıp, kendi iktidarı döneminde bu kavramın değerini unutarak bambaşka söylemler içerisine mi girdiği sorularına yanıt aranacaktır. Bu doğrultuda makalede öncelikle hürriyet/özgürlük kavramının teorik çerçevesi çizilecek, ardından Adnan Menderes'in siyasal hayatı özgürlükler odaklı olarak kısaca anlatılacak ve ardından özgürlük olgusunun çeşitli unsurlarına yönelik olarak Adnan Menderes'in siyasal söylemleri farklı dönemlerdeki değişimleri gözeterek şekilde irdelenmeye çalışılacaktır.

Teorik Açıdan Özgürlük/Hürriyet Kavramı ve Çeşitleri

Özgürlük/hürriyet kavramına yönelik siyaset bilimi literatüründe çok çeşitli tanımlamalar mevcut olsa da, özgürlüğü genel olarak bireylerin, başka birey ya da kurumların keyfi dış müdahalesi ve baskısı altında kalmadan, kendi akli ve iradesi doğrultusunda hareketlerinde dilediği gibi tercihte bulunma serbestliğine sahip olması şeklinde tanımlamak mümkündür (Ashford, 2015: 59; Erdoğan, 2011: 115; Tunaya, 1975: 280). Kimsenin karışmaması gerekli olan bireyin bu özgürlük alanı ne kadar geniş olursa, o kadar liberal ve serbest bir siyasal rejimin varlığından söz edilebilirken, bu alanın dar olması otoriter bir rejimi, herhangi bir serbest alanın bulunmaması ise totaliter bir rejimi işaret etmiş olmaktadır (Tunaya, 1975: 280-281). Özgürlük kavramı bu yönüyle liberalizmin en önemli ilkelerinden birisi olup, nitekim bu

doğrultuda liberalizm de özgürlüğün ideolojisi olarak nitelendirilmektedir (Gürpınar, 2016: 10). Liberal özgürlük anlayışında her ne kadar bireyin hareket serbestliği temel alınmakta ise de, bu sınırsız bir serbestliğe karşılık gelmemekte ve başkalarının özgürlüğüne zarar vermeme koşuluyla sınırlı bir özgürlüğü ifade etmektedir (Ashford, 2015: 66). Bu özgürlük anlayışı, özellikle 1789 Fransız İnsan Hakları Beyannamesi'nde yer almasıyla birlikte tüm dünyada genel olarak benimsenen bir yaklaşıma evrilmiş olup (Kaboğlu, 2013: 12), nitekim Türkiye'de de 1924 Anayasası'nda özgürlük aynen bu tanımlamayla açıklanmıştır (Akın, 1974: 310). Liberalizm, toplumda huzursuzluk, kargaşa ve anarşi doğuracağı gerekçesiyle (Tunaya, 1975: 303), bu şekilde başkalarına zarar vermeyecek bir özgürlüğü savunurken, liberalizmin uç versiyonu olan liberteryanizm ise sınırsız ve saf bir özgürlüğü arzu etmektedir. Bu görüşte olan liberterlere göre esas olan saf özgürlüktür ve bu nedenle bireylerin hareketleri hiçbir şekilde sınırlandırılmamalıdır (Aktan, 2018: 100).

Liberteryanizmin bu sınırsız özgürlük anlayışı doğal olarak uç ve ütöpik bir durumu simgelemekte olup, siyasal toplumlarda genel olarak sınırlı bir özgürlüğün varlığı söz konusudur. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu özgürlüğün seviyesi, o toplumun liberallik-otoriterlik seviyesini de işaret etmektedir. Öncelikle liberal anlayışa göre özgürlük kural, sınırlama ise sadece istisna olarak kabul edilmelidir. Ayrıca sınırlama bakımından önleyici sistemden ziyade, düzeltici bir sistem benimsenmelidir. Yani, bireyler eylemlerinden önce yasaklamaya tabi tutulmadan serbest bırakılmalı, ancak bu eylemlerinde herhangi bir hukuka aykırılık bulunursa, o zaman yaptırımla karşılaşmalıdırlar (Kapani, 2013: 233, 238; Kaboğlu, 2013: 130). Öte yandan özgürlüklere yönelik sınırlandırmalar sadece zorunlu durumlarda yine demokrasi ve özgürlükleri korumak amacıyla, belirli koşullarda ve ancak kanunla gerçekleştirilmelidirler. Yine bu sınırlandırmalar ölçülü bir biçimde tutulmalı ve özgürlüklerin özüne dokunmadan, özgürlüklere zarar vermeden, özgürlükleri olabildiğince geniş bırakacak bir şekilde yapılmalıdırlar (Erdoğan, 2011: 156-157, 164; Tunaya, 1975: 303; Kaboğlu, 2013: 77-79; Akın, 1974: 274).

Liberalizm, özgürlüğün ideolojisi olarak bilindiği için özgürlük denildiği zaman genelde akla ilk liberalizm gelse de, özgürlük sadece liberalizmin savunduğu bir ilke olmayıp, sosyal demokrasi ve sosyalizm gibi ideolojilerde de farklı boyutlarıyla yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle negatif-pozitif özgürlük ayrımı ön plana çıkmaktadır. Negatif özgürlük anlayışında doğal hukuk felsefesinden yola çıkılarak, bireylerin doğuştan gelen bazı hak ve özgürlükleri

olduğu ve bu doğrultuda herhangi bir engellemeye tabi olmadan, bu hak ve özgürlükleri kullanmada bir serbestliğine sahip olması fikri benimsendiği için, negatif tanımı özgürlüğe yönelik müdahalesizliği ifade etmektedir. Negatif özgürlüğün zıttı olan pozitif özgürlük ise bireylerin sadece bu serbestliğe sahip olmasını değil, aynı zamanda bu tercihlerini hayata geçirebilecek bir kapasiteyle donatılmasına, yani dışarıdan bir pozitif müdahalenin gerekliliğini öngörmektedir (Erdoğan, 2017: 161). Bu tanımlardan yola çıkılınca liberalizmin savunduğu özgürlük negatif özgürlüğe karşılık gelirken, sosyal demokrasi (hatta sosyal liberalizm) ve sosyalizmin savunduğu özgürlük anlayışı ise daha çok pozitif özgürlüğe denk düşmektedir. Nitekim sol/toplumcu düşüncenin kurucularının başında gelen Karl Marx, negatif özgürlük olarak bilinen özgürlük anlayışının değerli, ancak yetersiz olduğunu, çünkü eşitsizlikleri önlemeye yaramadığını belirtmekte ve bireylerin ekonomik sömürden kurtulmasına katkı sağlayacak pozitif özgürlüğün, daha gerçek ve insani olduğunu savunmaktadır. (Marx, 1997: 20) Bununla birlikte bu iki özgürlük tipi arasındaki ayrım daha çok ekonomik meselelerle ilgili olduğundan ve ileriki kısımlarda görüleceği üzere araştırmanın öznesi olan Adnan Menderes'in muhalefet döneminden itibaren negatif karakterli siyasal hürriyetleri siyasal söyleminde benimsemesinden dolayı, makalede de özgürlük bu liberal boyutuyla ele alınacaktır.

Liberalizmin öngördüğü bu negatif özgürlüğü de çeşitli kategorilerde sınıflandırmak mümkündür. İlk olarak negatif özgürlükler ise kendi içerisinde sivil ve siyasal özgürlükler olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. Sivil özgürlükler daha çok insanın varlığıyla ilgili olup, bireylere iktidar karşısında dokunulmaz haklar veren bu özgürlükler aynı zamanda devletin müdahale edemeyeceği bir sınırı da çizmektedirler. Hayat, kişi dokunulmazlığı, mülkiyet, düşünce ve ifade, din ve vicdan gibi özgürlükler en temel sivil özgürlükleri oluşturmaktadır (Tunaya, 1975: 311; Erdoğan, 2017: 193, 310). Siyasal özgürlükler ise bireylerin yurttaş olarak siyasete ve devlet yönetimine katılmalarına ve böylece siyasal karar alım süreçlerine dâhil olmalarını sağlamaktadırlar. Bu özgürlükler aynı zamanda iktidarların halk tercihleri yönünde denetlenebilmesine ve azınlığın ileride çoğunluk olabilmesine imkân tanımakta olup, bu bağlamda seçme-seçilme, örgütlenme, parti kurma, partiye üye olma, toplantı ve gösteri, basın özgürlükleri en önde gelen siyasal özgürlükler arasında yer almaktadır (Erdoğan, 2017: 194; Erdoğan, 2011: 310-311; Friedrich, 1999: 71). Sivil ve siyasal özgürlüklerin bu şekilde birçok alt türü olsa da makalede Menderes'in söyleminde yer alan türleri üzerinden bir analiz yapılacaktır. Bu noktada da özellikle düşünce ve ifade, basın, toplantı ve gösteri özgürlükleri ön plana çıkmaktadır.

Sivil özgürlükler arasında yer alan düşünce ve ifade özgürlüğü, farklı düşüncelere hoşgörölü davranmayı ve herkesin düşüncelerini, eleştirilerini barışçı bir yoldan serbest bir şekilde ifade edebilmesine karşılık gelmektedir. Demokrasi için gerekli tartışmaların, ancak düşüncelerin serbestçe ifade edilebildiği bir ortamda yapılabileceği göz önüne alınırsa, bu özgürlüğün demokrasi için olmazsa olmaz bir konumda yer aldığı anlaşılmaktadır (Ashford, 2015: 66; Erdoğan, 2011: 214-215). Sivil özgürlükler arasında yer aldığı için düşünce ve ifade özgürlüğünün genel olarak kısıtlanamayacağı, sadece açık ve mevcut bir tehlike bulunduğu zaman sınırlandırabileceği kabul edilmektedir. Öte yandan bir düşünceyi yasaklamanın, onu ortadan kaldırmadığı, aksine çoğu zaman o düşünceye olan ilgiyi arttırdığı göz önüne alındığında, bir düşünceyi yasaklamak yerine o düşüncenin yanlışlıkları ve eksikliklerinin ortaya konması, düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında tercih edilmektedir (Erdoğan, 2011: 218-219, 223). Benzer şekilde, bir düşüncenin zararlı olup olmadığının tespitinin oldukça subjektif olması itibarıyla, düşüncelere yönelik olası sınırlandırmalar, farklı muhalif düşüncelerin baskılanması ihtimalini doğurmaktadır. Dolayısıyla zararlı olarak değerlendirilen düşüncelerin, ancak eyleme yönelerek şiddet içeren bir hal alması durumunda sınırlandırılması daha uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Kapani, 2013: 226-227).

Siyasi özgürlüklerden basın özgürlüğü ise aslında düşünce ve ifade özgürlüğünün bir başka uzantısını oluşturmaktadır. Bu bağlamda devletin tecavüz etmemesi gereken hak ve özgürlüklerden olan basın özgürlüğünü, haberleri serbestçe toplayıp, yayımlayabilmek, çoğaltabilmek ve dağıtabilmek özgürlüğü olarak tanımlamak mümkündür (Balkanlı, 1951: 17-19). Demokrasi bağlamında özellikle kamuoyunun oluşmasına katkı sunması bakımından önem taşıyan basın özgürlüğü ayrıca, olası özgürlük ihlallerinin kamuoyunda dile getirilerek iktidarları uyarma ve frenleme işlevi üstlenmesi yönünden de özgürlükler rejimi açısından değerli bir konumda yer almaktadır (Kapani, 2013: 267-270). Bu nedenle de basın özgürlüğünün olabildiğince geniş tutulması önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu yöndeki hukuku ve idari rejimlerin de iktidarı elde tutmak amacıyla, sansür, gazete kapatmaları gibi sınırlayıcı ve köstekleyici yöntemlerden ziyade olabildiğince farklı görüşteki yayınlara müsaade edici tarzda olmasının basın özgürlüğünü sağlayacağına inanılmaktadır (Balkanlı, 1951: 19-20).

Demokrasi için önemli bir başka özgürlük olan toplantı ve gösteri özgürlüğü de yine düşünce ve ifade özgürlüğüyle bağlantılı olup, bireylerin düşünceleri doğrultusunda belirli bir süre için bir araya gelmesini ifade

etmektedir. Bu özgürlük kapsamında bireyler düşüncelerini açıklamak için halka açık veya kapalı alanlarda toplanarak, gösteri ve yürüyüş yapma haklarını kullanmaktadırlar (Erdoğan, 2011: 232-233). Toplantı hürriyeti, vatandaşın siyasal hayata katılım ve milli egemenliğin kullanımı bakımından da demokrasinin unsurlarından birini teşkil etmektedir. Ayrıca toplanma hürriyetinin bulunmadığı toplumlarda durağanlık, sessizlik ve değişmezlik olduğundan, çoğulculuk açısından da bu hürriyete ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda düzenlenen toplantı ve gösterilerin özellikle şiddet içermemesi ve barışçıl olması, toplantı özgürlüğünün korunması açısından en temel kriterlerden olup, bu duruma uyması halinde, toplantıların serbestçe gerçekleştirilebileceği uluslararası sözleşmelerde genel olarak kabul edilmektedir (Anayurt, 1996: 63-68, 87-88).

Adnan Menderes ve Hürriyetler Bağlamında Siyasi Hayatı

Siyasete 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası Aydın İl Başkanı olarak giren Adnan Menderes, bu partinin kapatılmasının ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçmiş ve 1931 yılında Aydın milletvekili olarak meclise girmiştir. 1935, 1939 ve 1943 yıllarında da yine Aydın'dan milletvekili seçilen Menderes, 1945 yılına kadar parti ve mecliste çeşitli görevlerde bulunsa da siyasi alanda pek ön plana çıkmamıştır (İnan, 2006: 56, 62, 67, 69, 72-85). Menderes'i siyaset sahnesine çıkaran esas olay ise 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olmuştur (Toker, 1990: 59). Söz konusu kanunun meclisteki görüşmeleri sırasında muhalif görüşleriyle gündeme gelen Menderes, kısa bir süre sonra ele alınan Bütçe Kanunu'na da ret oyu vermiştir. Kendisi gibi bütçeye ret oyu vermiş olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekilleri Celal Bayar, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte 7 Haziran 1946 tarihinde ise CHP Meclis Grubu'na 'Dörtlü Takrir' olarak bilinen önergeyi sunmuştur. Bu önergede Dörtler, meclis denetiminin arttırılması, ülkedeki siyasi hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi talebinde bulunmuş ve CHP'nin kendisinin yeniden düzenlenmesi arzularını dile getirmişler. 'Dörtlü Takrir'in CHP yönetimi tarafından reddedilmesinin ardından parti içi muhalefetini gerek mecliste yaptığı konuşmalar, gerekse de basında yazdığı yazılarla sürdüren Menderes, 21 Eylül tarihinde partiden ihraç edilmiştir. 7 Ocak 1946 tarihinde ise 'Dörtlü Takrir'i veren arkadaşlarıyla birlikte Demokrat Parti'yi (DP) kurmuştur. DP'nin de katıldığı ve Türkiye'de çok partili siyasi hayatın ilk genel seçimleri olan 1946 seçimleri sonucunda Kütahya milletvekili olarak tekrardan meclise girmiştir (İnan, 2006: 130, 135-136, 142-160, 181, 216). 1946-1950 yılları arasında mecliste muhalefet partisi konumunda yer alan DP'nin meclisteki sözcüsü konumunda olan Menderes, bütçe görüşmeleri başta olmak üzere birçok önemli kanun görüşmesinde

iktidara karşı yürütölen DP muhalefetinin ana figürlerinden biri olmuştur. Bu muhalefesinde özellikle iktidarın demokrasi ile özgürlüğe aykırı kanun ve uygulamalarını eleştirerek, bu konularda adımlar atılması yönünde mücadele etmiştir. 1950 genel seçimlerinde ise seçimi kazanan DP'nin İstanbul milletvekili olarak meclise girmiş ve Cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar tarafından yeni hükümeti kurmak üzere Başbakan olarak atanmıştır (İnan, 2006: 430-431, 441-443, 479-481).

Muhalefet döneminde özgürlüğe aykırı kanunlardan sürekli şikâyetçi olan Adnan Menderes, Başbakan olduktan kısa bir süre sonra özgürlükçü bir basın kanunu çıkararak bu yöndeki ilk adımını atmıştır. Basın kanunundaki bu düzenlemeleri genel af ilanı, din ve vicdan özgürlüğü bakımından çeşitli baskıların hafifletilmesi gibi uygulamalar takip etmiş ve Menderes hükümeti ilk döneminin başlarında halka verdikleri özgürlük sözünü yerine getirmeye çalışmıştır (Demirel, 2016: 137, 201; Baban, 2009: 151). Ancak bu adımların devamı getirilememiş ve ülkedeki anti-demokratik kanunlar hakkında bir bilim komisyonunun hazırladığı öneriler, aslında bu kanunların pek de ağır hükümler içermediği gerekçesiyle uygulamaya konmamıştır (Toker, 1991a: 224; Demirel, 2016: 151). Öte yandan Menderes hükümeti anti-demokratik kanunlarda özgürlükçü değişiklikler yapmaya yönelmemesinin yanı sıra, tersine yeni baskı kanunları çıkarmaya başlamıştır (Eroğul, 2014: 98). 1953 yaz aylarında Türk Ceza Kanunu'nda çeşitli maddelerin değiştirilmesi, üniversite öğretim üyelerinin siyasetle ilgilenmelerinin engellenmesi, vicdan ve toplanma özgürlüğü ile kısıtlamaların arttırılması gibi hukuksal hamleler, bu yöndeki uygulamalar arasında yer almış ve bu adımlar 'Milli Selamet Kanunlar'ı olarak nitelendirilerek eleştirilmiştir (Albayrak, 2004: 249). Yine 1954 genel seçimlerinden hemen önce basın kanununda yapılan değişiklik ile yalan haberlere karşı şeref ve haysiyeti korumak adına basın kanununda düzenlemeye gidilerek, basına yönelik cezalar hem kolaylaştırılıp, hem de cezaların miktarının arttırılması tepki çeken bir başka uygulama olmuştur (Eroğul, 2014: 127; Demirel, 2016: 201; Toker, 1991a: 275; Baban, 2009: 149).

Başbakan Menderes ve hükümetleri 1950-1954 arası ilk görev döneminde demokrasi ve özgürlükler bakımından beklenen gelişmeyi tam olarak gösteremese de, özellikle ekonomi alanında gerçekleştirilen ciddi atılımların da etkisiyle DP, 1954 genel seçimlerini oylarını iyice arttırarak rahat bir şekilde kazanmıştır (Karpaz, 2016: 497; Toker, 1991a: 275). Hatta çoğunluk oy sisteminin de katkısıyla mecliste %93'lük bir güç elde eden DP, böylece artık hiçbir gücün kendisini durduramayacağını düşünmeye başlamıştır (Eroğul,

2014: 149). Bu doğrultuda seçimlerden hemen sonra, memur güvencesini ve üniversite özerkliğini ortadan kaldıran, radyonun muhalefet partilerince kullanımını engelleyen ve seçimlerde ittifak yapılmasını kısıtlayan çeşitli yeni baskı kanunları çıkarılmıştır (Demirel, 2016: 251; Eroğul, 2014: 154-157; Albayrak, 2004: 266-268). Bu kanunlarla birlikte DP ve Menderes sadece anti-demokratik kanunları değiştireceği vaadini yerine getirmemekle kalmamış, aynı zamanda dört yıllık iktidarının ardından özgürlüklerden iyice uzaklaşmıştır (Baban, 2009: 150). Nitekim bu uzaklaşma kısa bir süre sonra DP içerisinde de tepki çekmeye başlamıştır. Özellikle seçimlerden önce basın kanununda yapılan değişikliğin ispat hakkını tanımaması parti bünyesinde bir muhalif hareket oluşumunu doğurmuştur. 'İspatçılar' olarak anılan bu oluşumdakiler bu yönde meclise bir önerge de verseler, bu kişilerin girişimleri sonuçsuz kalmış ve kısa bir süre sonra partiden uzaklaştırılmışlardır (Albayrak, 2004: 274-180; Eroğul, 2014: 128, 170). Başbakan Menderes partideki çalkantıyı yeni bir hükümet kurarak ve son dönemlerde çıkarılan anti-demokratik kanunlarda düzenlemeler yapılacağı konusunda partilileri ikna ederek çözse de, bu söz de tutulmamış (Toker, 1991b: 175) ve 1956 yılında hem basın kanununda, hem de toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununda yapılan değişikliklerle, bu özgürlüklere yönelik yeni kısıtlamalar getirilmiştir (Baban, 2009: 211; Albayrak, 2004: 284-189; Eroğul, 2014: 181-184).

İkinci iktidar döneminde hürriyetlerden daha açık bir şekilde uzaklaşmaya başlasa da, Başbakan Menderes ve partisi DP, 1957 genel seçimlerinden de zaferle ayrılmıştır. Buna rağmen oylarında bir azalma meydana gelmiş ve muhalefet partisi konumundaki CHP'nin gücü artmıştır (Albayrak, 2004: 299). Bu tablo yeni dönemde iki temel sonucun doğmasına yol açmıştır. İlk olarak Menderes, seçimi kazanması dolayısıyla hürriyetler bağlamında uyguladığı otoriter politikanın halk tarafından onaylandığını düşünmeye başlamış ve bu yöndeki politikasını sürdürmeye karar vermiştir (Demir, 2011: 153). İkinci olarak da bu politikasını güçlenmeye başlayan CHP üzerine yönlendirmiş ve muhalefetin çoğu eylemini bir tehdit olarak değerlendirip, engellemeye çalışmıştır (Demirel, 2016: 160). Bu doğrultuda ilk olarak meclisin açılmasının hemen ardından Meclis İctüzüğünde çeşitli değişiklikler yapılarak, milletvekillerinin denetim ve ifade hürriyetleri kısıtlanmıştır (Belen, 1960: 57). Yine bu dönemde 1959-1960 yıllarında, İnönü ve CHP milletvekillerinin Uşak, İstanbul, Çanakkale, Konya, Kayseri gibi çeşitli şehirlerde düzenlediği toplantı ve gösteri faaliyetleri engellenmeye çalışılmış ve bu ziyaretler sırasında büyük olaylar meydana gelmiştir (Eroğul, 2014: 219-228; Albayrak, 2004: 523-529). Bu olayların ardından DP, ülkede karışıklıklar çıkmasının nedeni olarak muhalefet ve basını gördüğünden, muhalefet ve basına karşı

gerekli önlemleri alınmasına yönelik bir Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar vermiştir (Toker, 1991c: 326-329). Bu komisyonun kurulması kamuoyunda büyük tepki çekmiş, Ankara ve İstanbul'da öğrenci olayları meydana gelmiş, orduda iktidara yönelik bir hareketlenme oluşmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda da 27 Mayıs 1960 tarihinde Başbakan Menderes ve DP hükümeti, ordu tarafından düzenlenen bir askeri darbe sonucu iktidardan uzaklaştırılmıştır (Albayrak, 2004: 535-548; Eroğul, 2014: 233-239). Adnan Menderes askeri darbenin ardından Yassıada mahkemesinde yargılanmış ve 17 Eylül 1961 tarihinde idam edilmiştir (Ahmad, 1996: 173).

Adnan Menderes'in Söylemlerinde Hürriyet

Müfrit Devlet Otoritesine Karşı İnsan Hak ve Hürriyetleri Savunusu

Muhalefet konumunda bulunan siyasal liderlerin, iktidardan hak ve hürriyet talep etmesi siyaset alanında sıklıkla rastlanan bir olgu olup, bu durumu DP'nin önemli isimleri arasında yer alan Adnan Menderes'in söylemlerinde de görmek mümkündür. Muhalefet konumundayken vatandaş hak ve hürriyetlerinin korunmasını, demokrasinin esas anlamı olarak gören Menderes (Kılıçık, 1991a: 177), iktidara geçtikten sonra insan hak ve hürriyetlerine dayalı bu liberal söylemini pek sürdürmemiştir (Bora, 2013: 485-486). Bu değişime rağmen, Menderes'in insan hakları ve hürriyetleri meselesine ağırlık verdiği dönemde, bu kavramları iki ana noktadan ele aldığı görülmektedir. İlki insan hak ve hürriyetleri meselesinin siyasal hürriyetler boyutuna yoğunlaşması, ikincisi de bu hak ve hürriyetleri otoriter devlet anlayışının karşıt noktasına konumlandırmasıdır.

İnsan hak ve hürriyetlerinden en çok siyasi hak ve hürriyetleri gündeme taşınması Adnan Menderes'in hürriyet anlayışı açısından en dikkat çekici nokta olmuştur. Hürriyet ve vatandaşın siyasi haklarının güvence altına alınmasını bir rejim davası olarak niteleyen Menderes (Kılıçık, 1991a: 173), bir ülkedeki rejimin niteliğinin de öncelikle o ülkedeki vatandaşın bireysel dokunulmazlıkları ve hürriyetleriyle, siyasi haklarına verilen değerle ölçüldüğünü belirtmiştir (Menderes, 1947a: 1-2). Bu açıdan 1940'ların ortasında Türkiye'deki tabloyu olumsuz olarak değerlendiren Menderes'e göre gerçek anlamda hürriyet Türkiye'de bir türlü yerleşmemiştir. Siyasi hürriyetlerin sınırlandırılması sonucu denetimsiz bir idarenin çeşitli olumsuzluklara yol açtığını kaydeden Menderes, ayrıca vatandaş hak ve hürriyetlerini sınırlayan ve anayasaya aykırı olan kanunların ülkede mevcut olmasını da eleştirmiştir. Menderes'e göre bu tablo karşısında Türk milleti vatandaş hak ve hürriyetlerinin tam olarak sağlandığı, demokratik ve denetimli bir idareyi arzu etmektedir (TBMM, 1946b: 60). Menderes'in iktidar

için bir siyasal mücadele verdiği göz önüne alındığında, en ihtiyaç duyduğu hürriyet siyasal hürriyet olup, vatandaş hak ve hürriyetlerini gündeme taşıdığı anlarda yukarıdaki gibi siyasal hürriyetlere özel bir vurgu yapması da bir bakıma doğal bir sonuç olmuştur. Menderes muhalefet dönemindeyken bir anlamda politikasını siyasal hürriyetler meselesi etrafında kurmuştur.

Siyasal hak ve özgürlükleri bu şekilde ön plana çıkararak Menderes'in, Türkiye'de bu siyasal hak ve özgürlüklerin henüz sağlanmamasını ise otoriter devlet anlayışıyla bağdaştırmıştır. İktidar karşısında vatandaşın kişisel ve siyasi hak ve hürriyetlerini tanımadıkça, devlet algısındaki otoriter zihniyetin terk edilmemiş olduğunu savunan Menderes'e göre CHP, vatandaş haklarını devlet varlığıyla bir olarak ele alarak, demokratik ilkelerden uzak bir anlayış sergilemektedir (TBMM, 1947: 677). 9 Mart 1947 tarihinde Karagömrük'te yaptığı bir konuşmada Menderes siyasi hürriyet taleplerine karşı devlet otoritesinin öne sürülmesini şu ifadelerle açıkça eleştirmiştir:

Müfrit bir devlet ve hükümet otoritesi telakkisine dayanarak vatandaşın şahsi ve siyasi hak ve hürriyetleri hududunu mümkün olduğu kadar dar tutan bir zihniyetle vatandaş hak ve hürriyetlerini anayasada tatbik edildiği genişlikte teminat altında ve fiilen tatbikte bulunmasının devlet ve hükümet otoritesine asla halel getirmeyeceğine inanan geniş telakki arasında elbette büyük farklar vardır. Bilhassa vatandaşın siyasi haklarını meflûç bırakmak isteyenler, vatandaşların siyasi haklarıyla menfaatlerinin, camianın hak ve menfaatleriyle tezat halinde olduğunu ileri sürmek yoluna giderler... Devlet ve hükümet otoritesi bahanesiyle İskân Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu ve diğer antidemokratik kanunların taraftarı olmak ve bunları tatbik etmek başka, bu gibi anayasanın kabul ettiği hak ve hürriyetlere tamamen aykırı kanunlar olmaksızın dahi devlet ve hükümet otoritesinin halden masun olarak muhafaza edileceğini kabul etmek başkadır. Demokrat Parti, keyfi hareketleri örtmek, şahsi görüşleri herhalde büsbütün memlekette hâkim kılmak zihniyetine mesnet olan bir otorite telakkisinin bu memlekete ancak zarar getirebileceğine kanidir. (Kılçık, 1991a: 172)

Devlet otoritesini gerekçe göstererek siyasi hürriyetlerin çeşitli anti-demokratik kanunlarla sınırlandırılmasına tepki gösteren Menderes'in, daha sonra fikri değişecek olsa da, o dönemde henüz siyasal hürriyetlerin devlet otoritesine zarar vermeyeceğini düşündüğü görülmüştür. Böylece Menderes, otorite karşısında hürriyetten yana bir tavır takınarak o dönem için liberal bir duruş sergilemiştir. CHP iktidarı 1950'li yıllara giden süreçte bu eleştirilerin de etkisiyle birçok anti-demokratik kanunda çeşitli değişiklikler gerçekleştirirse de, Menderes bu değişikliklerden benzer gerekçeler nedeniyle

tatmin olmamıştır. 1950 seçimleri öncesi İzmir’de yaptığı konuşmada mevcut ortamı değerlendiren Menderes’e göre, 1946’dan sonra Türkiye’de uygulanan politikalarla aslında sadece nispi ve tedbirli bir hürriyet ortamı sağlanabilmiştir. Vatandaş hak ve hürriyetlerine dayanan kısmi bir hürriyet ortamının çok büyük bir gelişme gibi gösterilmesini yine bu otoriter ve devletçi zihniyete bağlayan Menderes, hürriyet anlayışının halen tam olarak etkisini gösterecek şekilde ülkede algılanmadığını kaydetmiştir (Kılıçık, 1991a: 424). Böylece Menderes gerçek hürriyet rejimi için otoriter devletçi düşünce kalıplarından kurtulmak ve hürriyetçi bir anlayışı yerleştirmek gerektiğine işaret ederek, liberal duruşunu 1950 itibarıyla korumaya devam etmiştir.

İnsan hakları ve hürriyetleri konusunda Adnan Menderes’in siyasal hürriyetleri ön plana çıkarmasının bir nedeni de kendisinin genel olarak anayasalar ve özelde de 1924 Anayasası ile ilgili görüşlerinden kaynaklanmıştır. Tarihin, mutlak iktidarın hâkimiyetini sınırlandırma mücadeleleri ile dolu olduğuna dikkat çeken Menderes, bu mücadeleler sonunda bireyin insan ve vatandaş olması sebebiyle sahip olması gereken siyasal hak ve hürriyetlerinin anayasalarla garanti altına alındığını hatırlatmış ve anayasaları mutlak iktidara karşı alınmış zafer belgeleri olarak tanımlamıştır (1946a: 1-2). Anayasaların siyasal hak ve hürriyetleri korumasına bu şekilde önem veren Menderes, Türkiye’deki 1924 Anayasasını da bu kapsamda değerlendirmiştir. Öncelikli olarak 1924 Anayasasının vatandaşın hak ve hürriyetlerini koruyacak bir biçimde demokratik ruhla hazırlandığını kabul eden Menderes (1947b: 1-2), asıl sorunun uygulamada anayasaya uygun tam bir demokrasinin bulunmaması olduğunu ileri sürmüştür. Bu açıdan da mevcut rejimin uygulamada bireysel hak ve hürriyetleri teminat altına aldığını ve bu bakımından faşist rejimlerden farklı olduğunu kabul eden Menderes, esas meselenin siyasi hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmış olmasından kaynaklandığını belirtmiştir (1945: 1-2). Dolayısıyla 1924 anayasasının bireysel hakları siyasal haklara oranla daha kuvvetli bir şekilde koruması da, Menderes’in siyasal hürriyetlere odaklanmasında yine etken olmuştur. Menderes açısından anayasa ve hürriyetler ilişkisi bakımından bir diğer sorun da anayasadaki hürriyet anlayışına aykırı kanunların mevcudiyetidir. Yönetimin bu kanunlara göre hareket etmesinden dolayı, vatandaş hak ve hürriyetlerinin olumsuz etkilendiğini düşünen Menderes’e göre ülkede demokrasinin tam olarak yerleşebilmesi için anayasanın hem metnine hem de ruhuna uygun bir yönetimin en kısa sürede kurulması gerekmektedir (1947a: 1-2). Menderes bu görüşlerini 21 Mart 1947 tarihinde Kütahya’da yaptığı bir konuşmada şu şekilde özetlemiştir:

Bizim anayasamız vatandaş hak ve hürriyetlerini teminat altına almak bakımından mükemmel bir eserdir. Arkadaşlar, memlekette demokrasinin kurulabilmesi için sadece kanunların değiştirilmesi kâfi değildir. Kanunlar demokratik ruh ve zihniyetle yapılmış olsalar dahi, bir memlekette idareye hâkim olan ruh ve zihniyet de değişmedikçe demokrasinin yerleşmesine imkân yoktur... Memleket idaresinde hâkim olan hükümet partisi, bugüne kadar muhafaza etmekte olduğu zihniyette devam edecek olursa inanınız ki, memleketin ikbaline ve yüksek menfaatlerine set çekmiş olacaktır. Halk Partisinin zihniyetini anlayabilmek güç değildir. Bu zihniyet Anayasanın ruhuna ve vatandaş hak ve hürriyetlerine aykırı olan gidişe yer veren zihniyettir. Halk Partisi kendisinin teşekkülünden evvel yapılmış olan Anayasanın ileri demokratik ruhuna nazaran çok geri bir zihniyet taşımaktadır. (Kılçık, 1991a: 178)

Anayasaya aykırı anti-demokratik kanunlar çıkararak vatandaş hak ve hürriyetlerini sınırlandıran ve anayasanın ruhuna aykırı davranan CHP iktidarını eleştirdiği görülen Menderes, vatandaş hak ve hürriyetlerinin güvence altında olması ilkesine aykırı hiçbir kanunun olmayacağı günlerin yakın olduğunu belirterek (Kılçık, 1991a: 186), bir nevi kendi iktidalarında daha farklı uygulamalar olacağını vaat etmiştir. Zaten hem DP'nin esas amacının hürriyet olduğunu vurgulamasıyla (Kılçık, 1991a: 183), hem de DP'nin vermiş olduğu bütün mücadeleyi, vatandaş hak ve hürriyetlerini tek parti iktidarının elinden kurtarma mücadelesi olarak nitelemesiyle (Kılçık, 1991a: 313) de Menderes, DP'nin hürriyet yolundaki pozisyonunu açıkça belirlemiştir. Muhalefet dönemindeyken bu tarz hürriyet vaatlerinde bulunan Menderes, iktidardaki ilk yıllarında da bu söylemini devam ettirmiştir. Türkiye'ye hürriyeti getirenin DP olduğunu vurgulayan Menderes'e göre DP, hürriyetlerin en ufak şekilde dahi olsa, sınırlandırılmasa izin vermeyecek bir hürriyet düzenini sağlayacaktır (Kılçık, 1991b: 58). İktidardaki ilk yılının sonuna yaklaşırken bu ortamın temellerinin sağlam şekilde atıldığını düşünen Menderes, artık Türkiye'de vatandaşların hiçbir şekilde siyasi, toplumsal ve bireysel hak ve hürriyetlerinin baskı altında bulunmasından hiçbir şekilde endişe duymasına gerek kalmadığını dile getirmiştir (TBMM, 1951a: 1212).

Çeşitli açıklamalarıyla DP'nin vatandaş hak ve hürriyetlerinin savunucusu olacağını hem muhalefetteyken, hem de iktidarının ilk yıllarında dile getiren Menderes zaman geçtikçe bu hürriyetçi çizgiden yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştır. Bu noktaya değinen Ahmet Hamdi Başar'a göre de DP ve Menderes, hürriyeti sadece parti programına koymakla yetinmiş ve gerçek hayatta bunun aksini uygulamıştır (1960: 33). Bu süreçte ilk başlarda hürriyetlerin suiistimal edilmesinden ya da soysuzlaştırılmasından yakınan

Menderes, bu olumsuzlukların kendi iktidarlarındaki geniş hürriyet düzeni ve uygulamalarından kaynaklandığını belirterek, yine de hürriyetten yana bir tavır sergilemiştir (Kılçık, 1991d: 39, 221). Bir müddet sonra ülkedeki huzur ve güvenliği sağlamak için önlemler alma ihtiyacını dile getirmeye başlayan Menderes, bu önlemlerin demokratik hürriyetlere uygun olacağını altına çizerek, hürriyet konusundaki hassasiyetini yinelemiştir (Kılçık, 1991d: 223). Uygulanan önlemlerin ardından muhalefetin ülkede özgürlük bulunmadığı yönündeki şikâyetleri görülmeye başlanmış, fakat Menderes bu görüşleri kabul etmeyerek, ülkede ileri bir demokrasi ve hürriyet düzeninin bulunduğunu belirterek, tüm hürriyetlerin koruma altında olduğunu ileri sürmüştür (Kılçık, 1991d: 116). İktidarının ikinci döneminde hürriyetlere yönelik sınırlandırmaları arttıran Menderes, buna gerekçe olarak da dünyanın en tehlikeli döneminde, en tehlikeli coğrafyalarından birinde, hem hürriyet devrimini, hem de ülkeyi ekonomik yönden kaldırmak gibi zor hedefleri bir arada gerçekleştirmeye çalışmalarını göstermiştir (TBMM, 1956a: 197). Böylece iktidarda bulunduğu süre ilerledikçe Menderes hürriyet hedefini ikincil plana almaya başlamıştır. Bu anlayış değişimine rağmen hürriyet hassasiyetinden tamamen vazgeçilmediği anlaşılrsa da, bu yaklaşım Menderes'in söylemlerinde kısıtlı bir şekilde yer almış ve hürriyetin sınırlandırılması gerektiğine yönelik açıklamalar söylemlerinin odağı haline gelmeye başlamıştır.

Nizam İçin Hürriyetlerin Hudutlanması

Vatandaş hak ve hürriyetlerinin sağlanması Adnan Menderes'in söylemlerinde özellikle muhalefet dönemindeyken yoğun bir şekilde yer alsa da, bu yoğunluk iktidar döneminde ise bu sefer hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda kendisini hissettirmiştir. Bu sınırlandırmalara ise Menderes daha çok hürriyetlerin zaten sınırsız olamayacağı, hürriyetlerin anarşiden ziyade düzene karşılık geldiği, aşırı akımlarla mücadele, hürriyetlerin suiistimal edilmesi ve vatanın çıkarları gibi gerekçeler göstermeyi tercih etmiştir. DP iktidarı boyunca hürriyetler bu gerekçeler doğrultusunda sınırlandırılrsa da, Menderes genel olarak bu sınırlamaların hürriyetlerin suiistimalini önlediğini ve hürriyetin kendisini ortadan kaldırmadığını savunmuştur.

Hürriyetlerin sınırlandırılmasının gerekçesi olarak Menderes'in söylemlerinde en çok rastlanan olgu hürriyetlerin zaten bir sınırsızlığa karşılık gelmemesidir. Dünyada yüzde yüz bir liberal sistem bulunmadığını belirtip, kendilerinin de bu nedenle yüzde yüz liberal bir sisteme taraftar olmadığını kaydederek (Kılçık, 1991c: 186), bu yaklaşımı özetleyen Menderes'e göre hürriyetlerin sınırsız olduğu düşünmek bu nedenle mümkün değildir. Menderes bu

doğrultuda hürriyetin zaten sınırlanarak var olan bir olgu olduğunu sürekli olarak savunmuştur (Kılçık, 1991d: 334). Hatta DP'nin iktidara geçişinin ardından hürriyeti rejimini kurmak amacıyla hürriyetleri sınırsız şekilde uygulamaya kalktıklarını ifade eden Menderes, bu durumun zararlarını bir süre sonra gösteremeye başlayarak, toplumda yıkımlara yol açtığını ileri sürmüştü (TBMM, 1953c: 1103) ve böylece hürriyetlerin sınırlanması konusundaki yaklaşım değişikliklerini de ortaya koymuştur. Her ne kadar bu konuda bir yaklaşım değişikliği bulunsada DP'nin iktidarının ilk dönemi olan 1950-1954 yılları arasında hürriyetlerin sınırlanması tartışmalarına ilişkin Menderes'in söylemlerinde bir çekince hissini de bir arada görmek mümkündür. 2 Ağustos 1953 tarihinde Denizli'de yaptığı şu konuşma bu çekinceyi özetlemektedir:

Sizlere demokratik bir nizamın kurulmasına hizmet maksadıyla ortaya çıkmış olan bir partinin mensubu sıfatıyla arz ediyorum ki, hürriyetlerimizin tahdidi katiyen bahis mevzu değildir. Bu mevzu etrafında koparılan yaygara tamamiyle yersizdir. Bizim bütün gayret ve endişelerimizi, hürriyetlerimizin masun kalmasını temin edecek tedbirleri vaktinde almaktır. Eğer bu tedbirleri zamanında almazsak, bugün üzerinde titrediğimiz hürriyetlerin anarşi cereyanlarının girdapları içinde veyahut bir istibdadın darbeleri altında paymal olduğunu görmek bizim için mukadder bulunuyordu. Hürriyetler hiçbir yerde hudutsuz değildir. Bütün demokratik memleketlerdeki anlayışa uygun olarak hürriyetlerimizi tecavüzden masun kılmak için hudutlamaktayız. (Kılçık, 1991d: 101)

Hürriyetleri, yine hürriyetleri korumak için sınırlandırdıklarını söyleyen Menderes'in hürriyet hassasiyetini koruyan bir şekilde politikalarını meşrulaştırmaya çalıştığı görülmektedir. Aynı dönemde hürriyetleri sınırlandırırken demokratik ilkelere bağlı kalmanın demokrasinin en önemli şartlarından biri olduğunu belirterek bu hassasiyetini yineleyen Menderes için, bu tarz demokratik sınırlamaların başında hürriyeti yok etme hürriyetinin tanınmaması ilkesi yer almaktadır (Kılçık, 1991c: 283). Hürriyeti ortadan kaldırma hürriyetini tanımayarak, hürriyet düzenine yaptırım getirmiş olduklarını kaydeden Menderes, böylece her türlü bağınazlık ve aşırılığın, kendilerinin savunduğu hürriyet anlayışına zarar vermesini engelleyeceklerini dile getirmiştir (Kılçık, 1991c: 378-379). Menderes, bu tarz bir politikanın vatandaşın arzularına karşılık geldiğini düşünmektedir. Çünkü Menderes'e göre vatandaş hem hürriyetleri, hem de ülkenin güvenliğini, yani düzen ve huzuru istemektedir. Bu nedenle de Menderes, hürriyetleri belli bir sınırdan tutarak, ülkeye ihanet etme, rejimi yıkmaya gibi aşırı hürriyetleri kabul etmediklerini tekrardan vurgulamıştır (Kılçık, 1991d: 40).

Aşırı hürriyetlere ve hürriyeti yok etme hürriyetine karşı gelme kapsamında hürriyetlerin sınırlandırılması aslında Menderes'in söylemlerinde aşırı sol akımlarla mücadeleye denk gelmektedir. DP'nin kurulduğu ilk günlerden itibaren aşırı sola ve komünist akımlara yönelik olumsuz bir tavır takınan Menderes, bu görüşteki kişilere ya da oluşumlara hürriyet tanınmaması görüşündedir. Komünist faaliyetlerin yurtdışı bağlantılarıyla ülkenin bütünlüğünü tehdit ettiğini düşünen Menderes'e göre bu hareketler aslında hürriyeti yok etmek için hürriyeti araç olarak kullanan totaliter zihniyetli oluşumlardır (Kılçık, 1991a: 73). Bu nedenle Menderes, hürriyeti yok etme amacını güden bu akımların Türkiye'de parti kuramayacağını birçok söyleminde dile getirerek (Kılçık, 1991b: 128, 447), komünist düşünceye yönelik siyasi hürriyetlerin sınırlandırıldığını açıkça ortaya koymuştur. Öte yandan Menderes, DP'nin hürriyet rejimini gerçek kılmasının ardından geçmişte faaliyete geçemeyen komünizm gibi birçok hürriyet karşıtı düşüncenin, artık mevcut ortamdan fırsat bulup, bu fikirlerini yaymaya çabaladıklarını öne sürmüştür (Kılçık, 1991c: 435). Dış güçlerin bir kolu olan ve ülkeye zarar verici faaliyetler içinde bulunan komünizmin bu çabalarına karşı mücadele etmek için ülkedeki kanunların yetersiz olduğundan şikâyet eden Menderes, bu doğrultuda çeşitli önlemlerin alınması gerektiğini sıklıkla dile getirmiştir. Menderes ayrıca getirilecek bu önlemlerin hürriyeti ortadan kaldırmak amacını gütmeyeceğini vurgulamış (TBMM, 1951e: 241) ve hürriyete yönelik 1950'li yılların başındaki genel tavrını korumuştur.

Hürriyetin anarşik bir ortamdan ziyade bir düzene karşılık gelmesi Menderes için hürriyeti sınırlandırmanın diğer gerekçelerinden birisi olmuştur. Menderes bu düşüncesini sadece iktidar döneminde değil, muhalefetteyken de savunmuştur. 13 Nisan 1947 tarihinde Afyon'da yaptığı konuşmada, hürriyetin anarşi ve kargaşalıktan ziyade hak, düzen ve kanun anlamına geldiğini kaydeden Menderes, DP'nin de hürriyet düzeni için çalıştığını ifade etmiştir (Kılçık, 1991a: 191). Dönemin iktidar partisi CHP'deki bazı kişiler tarafından anarşi ve ihtilal yanlısı olarak sunulmalarına karşı bir tepki olarak bu tarz açıklamaları yapma ihtiyacını duyan Menderes, aslında zaten inandığı bir düşünceyi dile getirdiğini, iktidar dönemindeki söylemlerinde de ortaya koymuştur. Söylemlerinde hürriyet kelimesini düzen kelimesi ile birlikte olacak şekilde 'hürriyet nizamı' biçiminde kullanmayı sıklıkla tercih ettiği görülen Menderes için hürriyet düzeni, hürriyetlerin hukuki bir düzen içerisinde sınırlandırılması, başkalarının hürriyetine saygı göstermek ve hürriyeti yok etmek hürriyetinin tanınmaması anlamına gelmektedir (Kılçık, 1991c: 282). Menderes'e göre eğer ülkede düzen sağlanamazsa, sınırsız hürriyetten yararlanılıp, tüm toplumun karıştırılmasına imkân verilmiş olur.

Bunu önlemek için getirilecek hukuki sınırlamaların, bencil amaçlarla değil, toplumsal amaçlar doğrultusunda olacağını öne süren Menderes, böylece bu tarz önlemlerle demokratik yönetimin bazı sakıncalı yönlerinin tahammül edilebilir seviyeye geleceğini ve demokrasinin vatandaşlar nezdindeki değerinin artacağını savunmuştur (Kılçık, 1991d: 336-337). Menderes hürriyet ve düzen konusundaki bu düşüncelerini 26 Ocak 1954 tarihinde İstanbul'da basın mensuplarına şu şekilde özetlemiştir:

Hürriyet her şeyden evvel bir nizamdır. Nizam ise en sade ifadesiyle bir hudutlamadır. Binaenaleyh her hürriyetin bir hududu olmak lazım gelir. Hudutsuz hürriyet kabili tasavvur olmadığı gibi bu, ancak nizamsızlık, yani anarşi manasına gelir. Hürriyetler çeşitli icaplara göre hudutlanır. Bütün demokratik memleketlerde hürriyetlerin kötüye kullanılmasının husule getireceği büyük tehlike meselenin dikkatle incelenip işlenmiş ve hürriyetlerin hudutları kanunlarla tayin ve tespit olunmuş ve ancak bu suretledir ki hürriyet nizamının tesis ve devam ettirilebilmesi de mümkün olabilmektedir. Fakat nizamı tesis için bütün tedbirlerimiz hürriyeti mevcut kılmak ve devam ettirmek gayesine matuf bulunduğundan hiçbir mülahaza ve tedbir bizzat hürriyetin ortadan kalkmasını intaç edemez. Demokratik idareyi yeni tatbik başlayan memleketimizde bu mevzuda hatta daha da dikkatli ve basiretli hareket etmenin bir içtimai zaruret teşkil ettiği kolayca kabul olunabilecek hakikatlerdendir. (Kılçık, 1991d: 338)

Demokrasilerde hürriyet ve düzeninin bir arada bulunmasıyla hem hürriyetlerin korunacağına, hem de hürriyetlerin kötüye kullanılmasının önleneneğine işaret eden Menderes için, bu önlemler alınmazsa anarşi tehlikesi ortaya çıkacaktır. Özellikle demokratik sisteme yeni geçilen bir ülkede, geniş hürriyet anlayışla yönetimde bulunmanın çeşitli zorlukları barındırdığını öne süren Menderes'e göre birçok ülkede bu tarz uygulamalar sonucu siyasi istikrar bozulmuş, anarşi görülmüş ve ardından tekrardan baskıcı rejimlere geri dönüş yaşanmıştır (TBMM, 1954a: 1198). Bu ülkelerdeki hürriyet düşmanlarının, hürriyete karşı durmayıp, tersine aşırı hürriyet sevdası içinde görünüp anarşi yaratmak istediklerini kaydeden Menderes, böylece bu kişilerin anarşinin doğurduğu kargaşadan yararlanıp ülkeye hâkim olmayı hedeflediklerini öne sürmüştür. Menderes'e göre ülkenin düzen ve istikrarına karşı olan hareketler, doğrudan saldırıda bulunamadıkları için hürriyet ve demokrasiyi bu şekilde istismar edici faaliyetler içerisine girmişlerdir (Kılçık, 1992a: 24-25). Türkiye'de bu tarz bir tabloyu yaşamak istemediklerini dile getiren Menderes, hürriyetlerin güvence altına alınmış olmasının, bu hürriyetleri soysuzlaştıran anarşist eğilimlere izin verileceği anlamına gelmediğini savunmuştur (Kılçık, 1991c: 482-483). Menderes'e

göre siyasi hak ve hürriyetleri korumak için önlemler alınırken, aynı zamanda huzuru bozanlara ve hürriyeti soysuzlaştıranlara karşı da en katı önlemler alınacaktır (Kılçık, 1991d: 71). Çünkü Menderes bu tarz önlemler alınmazsa, soysuz bir demokrasi içinde bocalayan istikrarsız hükümetlerin görüleceğini, fakat bu tarz önlemler alınırsa Anglosakson tarzında bir Batı demokrasisine sahip olunacağını ileri sürmüştür (Kılçık, 1991c: 373).

Dolayısıyla Menderes'e göre hürriyetlerin anarşiye evrilmemesi için gerekli en önemli unsur hürriyetlerin suiistimal edilmemesidir. Bu konuya özellikle iktidarının son döneminde dikkat çeken Menderes, sıklıkla muhalif oluşumların hürriyetleri suiistimal ederek, ülkeyi karıştırmak istediklerini ve ülkenin çıkarlarına ve düzenine aykırı hareket ettiklerini öne sürmüştür (Kılçık, 1992c: 158). Hürriyetsizlikten şikayet edip, geniş demokrasi ve hürriyet talep ederek hürriyetleri suiistimal eden bu kesimlerin aslında hürriyetleri dejenere edip, ortadan kaldırmak istediklerini ve ülkeyi anarşiye götürmek istediklerini savunan Menderes'e (Kılçık, 1992b: 436; 1992c: 178) göre halbuki demokrasiyi bu tarz tehlikelerden korumak için çeşitli siyasi ahlak kurallarına uygun davranmak gerekmektedir. Eğer bu kurallara uyulmazsa siyaset soysuz bir seviyeye ulaşmakta ve ülkede demagoji görülmeye başlamaktadır (Kılçık, 1992c: 150-151). Bu nedenle aldıkları önlemlerle hürriyetleri tehdit etmek amacıyla olmadıklarını vurgulayan Menderes, sadece muhalefetin bu şekilde insafsızca davranarak çeşitli konuları istismar edip, kışkırtıcı davranmasını önleyerek hürriyetlerin sorumluluklarla bir arada bulunması gerektiğini hatırlattıklarını dile getirmiştir. Ülkedeki düzen için aldıkları bu önlemlerde geç bile kaldıklarını ileri süren Menderes'e göre, zaten aslında hürriyet düzeni ülkenin vatandaşların oyu sonucu yönetilmesi anlamına gelmekte olup, bunu tehdit ettiğini düşündüğü aksi uygulamalar demokrasi yerine istibdadın egemen olmasını doğurmaktaydı (Kılçık, 1992c: 147, 215, 235; 1992b: 338-339). Bu yaklaşımlarıyla hürriyetin anarşi yerine düzenle bir arada olduğuna bir kez daha dikkat çektiği görülen Menderes'in bunu sağlayacak siyasi sistemin muhalefeti de barındıran çoğulcu bir demokrasi değil, milli iradeye dayalı iktidarın mutlak egemenliğini içeren çoğunlukçu bir demokrasi olduğunu düşündüğü anlaşılmaktaydı.

Hürriyetlerin sınırlandırılmasının gerekçesi olarak Menderes tarafından gösterilen bir diğer olgu ise vatanın ve devletin çıkarları meselesidir. Bu mesele Menderes'in görüşlerinin zaman içerisinde ne derece değiştiğini de gözler önüne sergilemektedir. Muhalefet döneminde iken hürriyetlerin sınırlandırılması meselesine TBMM'de görüşülen basın kanunu vesilesiyle değinmiş olan Menderes, hukuk devletine ve demokrasiye inanan bir kişi

olarak devlet ve millet çıkarları gibi subjektif kriterler koyarak, vatandaş hak ve hürriyetlerinin sınırlandırılmaya çalışılmasını hatalı bulduğunu dile getirmiştir. Konuşmasında hürriyetlerin sınırlandırılmasının doğal olduğunu vurgulayan Menderes'e göre, bu sınırlamalar hürriyetin kendisini ortadan kaldıracak düzeyde olmamalıdır. Devletin asıl çıkarının vatandaşının haklarını sağlamakta yattığını düşünen Menderes, devlet çıkarı bahane gösterilerek basının susturulmasını da eleştirmiştir (TBMM, 1946c: 292). İktidara geçişinin ilk yıllarında da bu görüşünü yineleyen Menderes, geçmişte dünyadaki olumsuz siyasi atmosfer bahane gösterilip, milli birlik ve devlet çıkarı adına vatandaşların hak ve hürriyetlerinin sınırlandırıldığını hatırlatmış, kendilerinin ise daha olumsuz bir siyasi atmosfer içerisinde bulunmasına rağmen, bu bahaneye sığınıp geçmişteki hatalara düşmeyeceklerini kaydetmiştir (Kılçık, 1991b: 325-326).

Fakat zaman içerisinde bu görüşlerinden uzaklaşacak olan Menderes, bir dönem subjektif gerekçeler olarak değerlendirdiği vatan, devlet gibi kavramlara sığınarak hürriyetlerin sınırlandırılmasını meşrulaştırmaya çalışmıştır. 23 Temmuz 1951 tarihinde komünizmle mücadele kapsamında Ceza Kanununda yapılan bir değişiklik ile ilgili TBMM'de konuşan Menderes, bu değişiklik ile aslında vatandaş hürriyetine tecavüz etmeyi amaçladıklarını, sadece vatani savunmayı amaçladıklarını, çünkü hürriyetlerin olması için öncelikle bir vatanın bulunması gerektiğini ifade etmiştir (TBMM, 1951d: 201). Vatan kavramına yönelik hassasiyete Menderes'in başka söylemlerinde de rastlamak mümkündür. DP'nin 16 Ekim 1955 tarihinde düzenlenen 4. Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmada, hürriyet gibi vatanın da önemli olduğuna dikkat çekip, hem hürriyetsever hem de vatansever olduklarını vurgulayan Menderes, hürriyeti en ideal rejim olarak kabul etseler de, bu rejimin vatani olumsuzluklara yönlendirecek boyutlara ulaşmasına izin vermeyeceklerini dile getirerek (Kılçık, 1992a: 38), hürriyet rejiminin sınırlarını açıkça çizmiş ve hürriyete karşı belli bir mesafede durmaya başladığını göstermiştir. Yine 8 Nisan 1956 tarihinde Adana'da yaptığı bir konuşmada Menderes hürriyet adına vatanın yüksek çıkarlarına aykırı hareket etmeye izin veremeyeceklerini kaydetmiştir. Önce vatan ilkesini benimsemeleri gerektiğini belirten Menderes'e göre dünyanın en gelişmiş ülkelerinde vatanın çıkarlarına aykırı bu tarz eylemler suç sayılmakta ve yıkıcı kara propaganda olarak görülmektedir (Kılçık, 1992a: 300). Bu şekilde devlet düzenine karşı hareket edilmesine demokrasi gereği diye tahammül etmek zorunda olmadıklarını düşünen Menderes, ülkeyi ve meclisi bu tarz saldırılardan kurtarmak gerektiğini aksi takdirde ülkenin sarsıntı geçirip, devletin itibarının ortadan kalkacağını ve geriye hiçbir şey kalmayacağını öne sürmüştür (Kılçık, 1992c: 224; 1992b: 149-150).

Menderes hatta daha sonraki bir tarihte bu görüşünü meşrulaştırmak için bizzat Atatürk'ten örnek vermiştir. Menderes'e göre Atatürk de demokrasiye inanan bir kişiydi, ancak koşullar uygun olmadığı için öncelikle vatani önemsemmiştir. Bu nedenle Menderes için demokrasinin olması için öncelikle vatanın sağlam olması gerekmektedir (Kılçık, 1992b: 8). Yine 7 Haziran 1958 tarihinde DP Meclis Grubunda yaptığı bir konuşmada demokrasiyi savunurken, vatanın yüksek çıkarlarını da göz önünde bulundurmamak gerektiğini hatırlatan Menderes'e göre otorite ve istikrar sadece düzeni değil, demokrasiyi korumak için de gereklidir (Kılçık, 1992b: 244). Menderes'in tüm bu söylemlerinden zıt konumda bulunan iki yaklaşımı görmek mümkün olup, hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda muhalefetteyken kabul etmediği vatanın ve devletin çıkarları gerekçesini, iktidardayken rahatlıkla kullanabildiği anlaşılmaktadır.

Şeref ve Haysiyeti Koruması Gereken Söz, Düşünce ve Eleştiri Hürriyeti

İnsan hakları ve hürriyetler ile bunların sınırlandırılmasına ilişkin Menderes'in genel yaklaşımları incelendikten sonra, bu görüşlerin bazı temel hak ve özgürlükler konusuna nasıl yansıdığına bakılacak olursa da, öncelikle Menderes'in söz, düşünce ve eleştiri hürriyetine yönelik söylemlerinde hakaret, iftira gibi eylemleri bu hürriyet kapsamına almadığı, bunun yerine daha çok ölçülü ve ahlaki eleştirileri söz ve düşünce hürriyeti olarak görme eğilimi içerisinde olduğu anlaşılmıştır.

Vatandaşın söz, fikir ve vicdan hürriyetinin demokrasinin temelini oluşturduğunu düşünen Menderes açısından demokrasi için bu hürriyetlerin tehditten uzak olması gerekmektedir. Muhalefette bulunduğu dönemde bu hürriyetlerin iktidar tarafından tehdit edildiğini savunan Menderes (1946b: 1-2), kendi iktidarlarında ise her türlü söz ve fikir hürriyetinin mevcut olduğunu öne sürmüştür (TBMM, 1950b: 176). DP'nin eleştiriden korkmadığını özellikle belirten Menderes, muhalefetin gerek mecliste, gerekse basın aracılığıyla dilediği şekilde eleştirilerde bulunabileceğini dile getirmiştir (Kılçık, 1991b: 355). DP'nin eleştiriye tahammül etmediği yönündeki görüşleri kabul etmeyen Menderes, DP'nin fikir tartışmalarına geniş bir hürriyet tanıdığını savunmuştur. DP'nin kendi parti içerisindeki, parti programına ve disiplinine aykırı birçok görüşe bile izin vermesi Menderes'e göre bu durumun açık bir göstergesidir (TBMM, 1953a: 435).

Her ne kadar Adnan Menderes eleştiriye açık olduğunu savunsa da, Menderes'in söylemlerinden bu açıklığın sadece belli tarzdaki eleştirilere yönelik olduğu görülmektedir. Öncelikle Menderes'e göre eleştiriler

edebe uygun, ölçülü olmalı ve kırıcı olmamalıdır (Kılıçık, 1991b: 358). Bu noktada örneğin Malatya’da bir saldırıda yaralanan gazeteci Ahmet Emin Yalman’ın yaralanmasının ardından bile, kendisine eleştirilerini ölçülü yapması gereği konusunda uyarılarda bulunabilmiştir (Kılıçık, 1991b: 251). Yine Menderes, Kore savaşı ile ilgili yapılan eleştirilerin ölçülü olmadığını, belli bir merkezden yönetildiğini ve daha çok tahrik amaçlı olduğunu öne sürmüştür (Kılıçık, 1991b: 150). Öte yandan Menderes’e göre söz ve fikir hürriyetinin kullanılması olan eleştirinin, olayları iyi ve kötü tüm taraflarıyla değerlendirmesi gerekmektedir. Bu nedenle Menderes, eleştiri hürriyetinin sadece olumsuzlamak hürriyeti anlamına gelmediğini kaydetmiş ve sürekli olarak iktidarı kötüleyci ve ölçüsüz eleştirilerde bulunan muhalefetten şikâyetle bulunmuştur (Kılıçık, 1991c: 314). Hâlbuki Menderes’e göre iktidar ve muhalefet birbirini tamamlayacak şekilde hareket etmelidir. Bunun için de muhalefetin, küfür ve hakaret yerine olumlu eleştirilerde bulunarak görevini yerine getirmesi gerekmektedir (Kılıçık, 1991c: 207).

Eleştirilerin nasıl olması gerektiği kadar, nasıl olmaması gerektiği de Menderes’in söz ve düşünce hürriyeti anlayışı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Menderes en çok hakaret konusundan yakınmış ve bunu engelleyici çeşitli kanunlar da çıkartmıştır. 4 Mayıs 1951 tarihinde Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkındaki kanuna ilişkin olarak TBMM’de yaptığı konuşmada Menderes, bu kanunun hakaret ve küçük düşürme hürriyetini kaldırdığını, eleştiri hürriyetine ise dokunmadığını öne sürmüştür (TBMM, 1951c: 58). Yine Ceza Kanununun 159. maddesinin değişmesiyle ilgili olarak 15 Mayıs 1952 tarihinde DP Balıkesir İl Kongresi’nde görüşlerini açıklayan Menderes, bu değişiklikte birlikte eleştirileri önlemeyi amaçlamadıklarını, sadece hükümet üyelerinin görevleri sırasında hakaret ve aşağılamaya maruz kalmaması için bu değişikliği getirdiklerini belirtmiş ve eleştiri hürriyetinin de bir sınırı olduğuna dikkat çekmiştir (Kılıçık, 1991c: 138). Millet Partisi’nin kapatılmasının ardından 16 Temmuz 1953 tarihinde DP Meclis Grubu’nda açıklamalarda bulunan Menderes, başta Osman Bölükbaşı olmak üzere MP üyelerinin artık hakaret edecek tarzda konuşamayacağını dile getirmiştir (Kılıçık, 1991d: 42). Bu görüşleriyle Menderes hakaret olarak değerlendirdiği eleştirilere en ufak bir tolerans göstermediğini ve bunu önlemek için de her türlü tedbiri alacağını ortaya koymuştur.

Hakaretin yanı sıra şahsiyeti ve haysiyeti zedeleyici görüşler de Menderes açısından düşünce ve eleştiri hürriyeti kapsamında yer almamaktadır. Hürriyete sahip olmanın, şahsiyetlere tecavüz etmek hürriyetine karşılık gelmediğini düşünen Menderes (Kılıçık, 1991c: 298), özellikle iftira atılarak,

hükümet üyelerinin şahsiyetinin ve itibarının zedelenmesinden şikâyet etmiştir (Kılçık, 1991d: 269-270). Hükümette bulunmanın her türlü eleştiriyi kabullenmek anlamına gelmediğine dikkat çeken Menderes'e göre siyasi eleştirinin bir sınırı vardır ve kişilerin şahsiyetlerine tecavüz edilememesi bu sınırı çizen unsurlardan birisidir. Şahsiyet ve haysiyeti zedeleyici bu tarz hakaretlerin demagojiye karşılık geldiğini öne süren Menderes, demagojinin hürriyeti ve demokrasiyi ortadan kaldırdığını savunmuş ve bu doğrultuda önlemler alınacağını açıklamıştır (Kılçık, 1991c: 104). Bu önlemler Ceza Kanununda yapılan değişikliklerle alınmış ve Menderes 16 Mayıs 1952 tarihinde konu hakkında Anadolu Ajansına şu demeci vermiştir:

Görülüyor ki tenkit hürriyetini değil kaldırmak fakat tahdit etmek bile bahis mevzuu değildir. Kanunlarımız tenkit hürriyetine bütün demokratik memleketlerde olduğu gibi en geniş manasiyle yer vermiştir. Tenkit hürriyeti amme hizmeti görenlerin ve siyasi mesuliyet taşıyanların şeref ve şahsiyetlerine tecavüz etmek, başka bir tabirle suç işlemek hürriyeti değildir. Bütün vatandaşların ve bunlarla beraber amme vazifesi yapanların ve siyasi vazife ve mesuliyet sahiplerinin şeref ve haysiyetlerini korunması tenkit serbestisine dokunmak manasına tefsir olunamaz. (Kılçık, 1991c: 143-144)

Şeref ve haysiyetlerin korunmasına özel bir önem verdiği görülen Menderes'in bu bağlamda alınan önlemlerin söz hürriyetini sınırlandırmadığını düşündüğü de anlaşılmaktadır. Zaten Menderes 1953 yılında TBMM'de yaptığı bir konuşmada dünyadaki birçok ülkeden ileri düzeyde bir söz hürriyeti ve demokrasiye sahip olduklarını savunmuş ve buna kanıt olarak da dünyanın hiçbir meclisinde iktidara yönelik bu kadar ve soru ve gensoruya izin verilmemesini sunmuştur (TBMM, 1953b: 440-441). Bununla birlikte Menderes bir süre sonra sadece ağır eleştirileri, ya da saldırgan bir muhalefeti değil genel olarak muhalefetin hürriyet talebinde bulunmasını dahi iktidarı yıkma amaçlı faaliyetler arasında değerlendirmeye başlamış (Kılçık, 1991d: 451) ve bu yaklaşımını terk etmiştir. Nitekim Tanıl Bora da, muhalefete karşı bu hoşgörüsüzlüğünün Menderes'in kendi liberalliğinin ve demokratiğinin sınırlılığını gösterdiğini kaydetmiştir (2013: 503).

Söz, düşünce ve eleştiri hürriyetini teoride demokrasi açısından önemli bir konumda gören Menderes'in tüm bu görüşlerinden bu hürriyetlere pratikte belli ölçülerde ve sınırlarda olumlu yaklaştığı anlaşılmaktadır. Hakaret, iftira, şahsiyet ve haysiyete yönelik olumsuz ifadelerin düşünce hürriyeti kapsamında yer almadığı zaten birçok kesim tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu gibi ölçütler objektif olmaktan ziyade daha çok subjektif kriterlere karşılık geldiği için, dolayısıyla bu konudaki yaklaşım hürriyet algısına göre daralabilmekte ya da genişleyebilmektedir. Menderes'in iktidar dönemi

içerisindeki söylemlerinden, bu konuda daha dar bir yaklaşımı benimsediği ve en olağan eleştirileri bile hakaret ya da haysiyete saldırı olarak görme eğilimi içerisinde olduğu gözlenmiştir. Hâlbuki iktidarda bulunanlar, dünya siyasetinde en çok eleştiriye uğrayan kişiler olduğundan, siyasetçilerin en ağır eleştirilere bile tolerans göstermesi beklenmektedir. Fakat Menderes'in sadece kısıtlı ve ölçülü bir eleştiriye tolerans göstermeyi kabul etmesi bakımından siyasal liberalizm bağlamında dar bir düşünce özgürlüğünden yana olduğu gözlenmiştir.

Tüm Siyasal Hürriyetlerin Teminatı Basın Hürriyeti

Söz, düşünce ve eleştiri hürriyetiyle yakından alakalı bir diğer hürriyet de söz, düşünce ve eleştirinin en sıklıkla yer aldığı kurum olan basına yönelik hürriyettir. Basın hürriyeti çok partili hayata geçişin ardından Türk siyasetinde en çok tartışılan konuların başında gelmiş ve Basın Kanunu bu doğrultuda 1945-1960 döneminde birçok defa değişikliğe tabi tutulmuştur. DP lideri Adnan Menderes de gerek bu kanun değişiklikleri vesilesiyle yaptığı açıklamalarda, gerekse diğer söylemlerinde basın hürriyeti konusuna sıkça değinmiş ve bu konuda hem genel hürriyet algısıyla, hem de düşünce hürriyeti konusundaki düşünceleriyle paralel görüşler ortaya koymuştur. Bu bağlamda Menderes, basın hürriyetini vatandaş hak ve hürriyetlerinin en büyük güvencesi olarak değerlendirmiş (Kılçık, 1991a: 389) ve bu hürriyeti eleştiri ve denetleme unsurlarıyla birlikte düşünce özgürlüğünün doğal bir sonucu olarak kabul etmiştir (Kılçık, 1991d: 338). Menderes'in bu yaklaşımını şu ifadelerinde görmek mümkündür:

Muhterem arkadaşlar, anayasaya göre Türklerin tabi haklarından olan yayın hürriyeti, yurttaşın şahsi ve siyasi diğer hak ve hürriyetlerinin de teminatıdır. Muhalefet partileriyle müstakil kanaat sahibi yurttaşların en müessir mücadele vasıtası da matbuattır. Hele bizim gibi Devlet, Parti ve Millet anlamları henüz birbirinden layıkıyla ayırdolunamayan ve Meclislerinde muhalefetin pek az temsilcisi bulunan memleketlerde matbuat hürriyeti, milyonlar ve milyonlarca vatandaşın, fikir ve kanaat kalesi olmak ehemmiyetindedir... Matbuat hürriyetinin mevcut olmadığı yerlerde ise vatandaşın diğer hak ve hürriyetleri de tehlikeye düşeceği gibi topluluk hayatı gizliliğin ve kapalılığın kiri ve pası altında bunalıp çürümeğe mahkûmdur. Hâlbuki dünyanın her yerinde daima görülmüş bir hakikattir ki, insan topluluklarının mukadderatını diledikleri gibi ellerinde bulundurmak isteyenler hücumlarını herşeyden önce matbuat hürriyetine çevirmişler ve topluluğun menfaatini müdafaa eder gibi görünerek kendi mevkilerini tahkim etmenin ve matbuat hürriyetini yerden yere vurmanın yolunu bulmuşlardır. Denilebilir ki, bir cemiyetin siyasi ve içtimai seviyesi, herşeyden ziyade, o cemiyetin matbuata karşı olan telakkisiyle belirir. (TBMM, 1946a: 269)

Basın hürriyetini demokrasi açısından bu derece önemli bir konuma yerleştiren Menderes, buyaklaşımidoğrultusunda muhalefet dönemindeyken CHP iktidarınca çıkarılan basın kanunlarına eleştirel bir bakış açısı getirmiştir. Çok partili hayata geçişin ardından, 1946 seçimlerinin hemen öncesinde, basın kanununda hükümete gazete kapatma yetkisi veren 50. maddenin kaldırılmasına ilişkin görüşmeler kapsamında 13 Haziran 1946 tarihinde TBMM’de konuşan Adnan Menderes, bu değişikliği olumlusa da yeterli görmemiştir. Çünkü Menderes, basın kanundaki fikir hürriyetini kısıtlayan diğer hükümlerin halen yerinde durduğunu, Meşrutiyet dönemindeki basın kanununun bile görece daha liberal ve demokratik bir zihniyetin ürünü olduğunu ve mevcudiyetini koruyan gazete kapatma cezasının unsurlarının çok ağır olduğunu düşünmektedir. Basına yönelik hürriyet sağlanmasının sorunlara yol açmayacağını savunan Menderes’e göre, esas sorun ülkedeki hürriyetsizliktir (TBMM, 1946a: 269-281). Menderes benzer görüşleri Recep Peker hükümeti tarafından 1946 seçimlerinin ardından çıkarılan basın kanunu vesilesiyle de dile getirmiştir. 13 Eylül 1946 tarihinde kanunla ilgili TBMM’de bir konuşma yapan Menderes, basının vatandaş hürriyetine saygılı olmadığı ve millet çıkarlarını gözetmediği gibi haksız gerekçeler gösterilerek basın hürriyetinin sınırlandırılmaya çalışılmasını eleştirmiştir. Basın hürriyetinin sadece gazetecilerin değil, tüm bireylerin hürriyeti olduğunu hatırlatan Menderes’e göre bu bağlamda basın hürriyetine getirilecek bir sınırlandırma, birey hürriyetlerini de sınırlandırmış olacaktır. Öte yandan Menderes hükümetin, ülke yöneticilerinin şeref ve haysiyetini zedeleyici yayınlara yönelik cezayı artırarak, basını korkutup, kendisine yönelik eleştirileri ortadan kaldırmayı hedeflediğini kaydetmiştir (TBMM, 1946c: 291-294).

Muhalefet konumundayken CHP iktidarlarını basın hürriyeti açısından eleştiren Menderes, 1950 seçimlerinin ardından iktidara geçince, bu görüşleri doğrultusunda harekete geçmiş ve basın kanununu demokratik şekilde düzenleyip, geniş serbestlikler getiren değişiklikleri hayata geçirmiştir. Yeni basın kanununun TBMM’de görüşüldüğü 10 Temmuz 1950 tarihinde yaptığı konuşmada Menderes, basın hürriyetini demokratik rejimin en önemli temellerinden biri olarak gördükleri için, basın hürriyetini sınırlandıran hükümleri kaldırmak amacıyla görüşülmekte olan tasarıyı hazırladıklarını kaydederek, basın hürriyetine verdiği önemi bir kez daha ortaya koymuştur (TBMM, 1950a: 514). Menderes kısa bir süre sonra Erzurum’da yaptığı konuşmada konuya değinirken, basın hürriyetine verdikleri bu önem nedeniyle iktidara gelmelerinin ardından ilk iş olarak basın kanunundaki sınırlamaları kaldırdıklarını kaydetmiştir (Kılıçık, 1991b: 166-167). Fakat

Menderes iktidarının ilerleyen döneminde bu görüşünü terk etmiş ve 1950 yılında basın hürriyetindeki sınırlamaları kaldırmalarından dolayı pişman olmuştur. Çünkü Menderes'e göre sağladıkları basın özgürlüğünden yararlananlar sürekli saldırgan şekilde yayınlar yapmaya başlamışlardır (TBMM, 1953d: 218). 20 Şubat 1955 tarihinde TBMM'de bütçe görüşmeleri kapsamında yaptığı konuşmada da bu konuya değinen Menderes, basın kanununda yaptıkları değişiklikler sonucu, neredeyse sorumsuzluk boyutuna varacak bir ortam sağladıklarını, fakat bu sınırsız hürriyetin gerçek hürriyete karşılık gelmediğini, çünkü hürriyetlerin sadece kullanılabilceği ölçüde verilmesi gerektiğini kaydetmiştir (TBMM, 1955: 358). Böylece Menderes, diğer hürriyetler konusunda olduğu gibi, basın hürriyeti bakımından da bir müddet sonra sınırlandırmaların gerekliliğini açıklar hale gelmiştir.

İktidarının ileriki yıllarında basın hürriyetlerinin kullanılması konusundaki şikâyetleri daha da artan Adnan Menderes, bu doğrultuda çeşitli kanun değişiklikleri hazırlamış ve meclise sunmuştur. Bu değişikliklerde sunulan gerekçeler de düşünce özgürlüğü kapsamındaki gerekçelere benzemekte ve hakaret, iftira, haysiyeti zedeleme gibi unsurlar bu sınırlandırma nedenlerinin başını çekmektedir. Menderes'e göre hem basının özgür olup, eleştiri görevini yerine getirmesini sağlamak, hem de vatandaşların şeref ve haysiyetini korumak gereklidir. Medeni toplumlarda bu iki anlayışın da bir arada olduğuna dikkat çeken Menderes (TBMM, 1954b: 410), yaptıkları kanun değişiklikleriyle hürriyetlerin kötüye kullanılmasını engellediklerini, ancak bunun basın hürriyetini olumsuz bir şekilde etkilemediğini savunmuştur (Kılıçık, 1991d: 339). Menderes'in bu yaklaşımını 2 Nisan 1951 tarihinde TBMM'de İkinci DP Hükümeti Programı kapsamındaki görüşmeler sırasında yaptığı şu açıklamalarda da açık bir şekilde görmek mümkündür:

Matbuat hürriyetini teyit edecek hükümler getirmek istiyoruz. Arkadaşlar, eğer matbuat, bilhassa son zamanlarda örneklerini gördüğümüz şekilde şahıslara, haysiyetlere mübalatsızca ve müstehcen surette hücum etmekte devam edecek olursa bu memlekette o matbuat hürriyetine taraftar olacak vatandaşlar kalmaz. Onun için şahıslar, şahsi haysiyetlere, eline bir sütun bir gazete geçirmiş olmanın temin ettiği imtiyazı kullanarak istediği tarzda hücum etmek, istediği tarzda vatandaşları taaddiye maruz bırakmak, hürriyeti hakikaten tanımamak demek olur. Bunu bütün ileri demokratik memleketler böyle farz ve kabul etmişlerdir... Matbuat sütunlarında şahsa hakareti mahfuz tutmak, himaye altında bulundurmamak bir âmme dâvası mevzuu haline getirmek lâzım gelecektir. (TBMM, 1951b: 117)

Şahsiyete ve haysiyete yapılan saldırılar görüleceği gibi basın hürriyeti konusunda da yine Menderes'in anlayışının merkezini oluşturmaktadır. Basın hürriyetinin, vatandaşlara sövme ve onları tehdit etme hürriyetini içermediğini düşünen Menderes'e göre bir gazetecinin herhangi bir vatandaşı bu şekilde tehdit etmesi, hürriyete tecavüz etmek anlamına gelmektedir (TBMM, 1952: 867). İftirayı da yine haysiyet kapsamında değerlendiren Menderes, özellikle basının ülkede rejim güvenliği bulunmadığı şeklinde iftiralarda bulunarak, iktidarı dışarıya karşı şikâyet etmesini ülkenin haysiyetini zedeleyici bir durum olarak görmüş ve bu nedenle hakkında dava açılan Halkçı gazetesinin yargılanmasını olumlamıştır (TBMM, 1954c: 85). Basının bu tarz yalan haberler yaparak gerçekleri gizlediğini düşünen Menderes'e göre basının bundaki amacı iktidarı yıkmak olup, bu nedenle gerekli kanuni yaptırımlarla tabi tutulması gerekmektedir (Kılıçık, 1992a: 301).

Basın kanununda Menderes'in öngördüğü bu yaptırımlar en kapsamlı şekilde 1956 yılında kabul edilen düzenlemelerde görülmüştür. Menderes bu konu kapsamında önce 29 Mayıs 1956 tarihinde DP grubunda, ardından da 6 Haziran 1956 tarihinde TBMM'de görüşlerini dile getirmiştir. DP grubunda yaptığı konuşmada Menderes, demokrasinin en önemli düşmanlarından birinin demagoji olduğunu ve ülkede uygulanan demagojinin eriştiği seviye nedeniyle basınla ilgili kanunsal düzenlemelere gidilme ihtiyacı belirlediğini kaydetmiştir. Menderes'e göre bu değişiklikte geç bile kalınmıştır. Çünkü 1950 yılındaki basın kanununu çıkararak yaptıkları hatalar, ülkedeki demokrasinin gelişmesini de engellemiştir. Bu nedenle demokrasiyi geriye götürecek koşulları ortadan kaldırıp, gerçek demokrasiyi kuracak çalışmalar içerisine girdiklerini belirten Menderes, batıdaki benzer mevzuatları incelenmiş olduklarını, alınacak önlemlerin tamamen demokratik olacağını, bu değişikliklerle birlikte batıdaki gibi en ileri demokratik düzeye ulaşılmış olacaklarını dile getirmiştir (Kılıçık, 1992a: 335-345). Konuyla ilgili TBMM'de yaptığı konuşmada ise Menderes benzer şekilde geçmişte batıdan daha ileri bir demokrasi ve daha ileri bir basın hürriyeti sağladıklarını, ancak bu basın hürriyetinin aleyhlerinde kullanılmaya başlandığını, bu kanun değişikliğiyle birlikte de gerçek hürriyet getirdiklerini savunmuştur. Çünkü Menderes'e göre anarşinin olduğu bir yerde hassas değerler olan demokrasi ve hürriyetin gelişmesi mümkün değildir (TBMM, 1956c: 145, 151). Nitekim 1960 darbesine giden süreçte Menderes, getirdikleri yayın yasakları ve verdikleri gazete kapatma kararlarını da ülkedeki anarşi ve kargaşaları önleyip, huzuru sağlamak gibi gerekçeler göstererek meşrulaştırmaya çalışmış ve demokratik düzenin ancak böyle yerleşebileceğini ileri sürmüştür

(Kılıçık, 1992c: 242-248). Bu ve benzer yaklaşımlarından hareket eden Kemal Karpat da bu söylemleri nedeniyle Menderes'in ruhen demokrat bir kişiliğe sahip olmadığını öne sürmüştür (2016: 55).

Basın hürriyeti konusunda Menderes'in böylece önce geniş, daha sonra da dar bir basın hürriyeti taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle iktidarının son döneminde Menderes basını, kendilerine yönelik bir tehdit olarak görme eğilimi içerisine girmiş ve basının kendi faaliyetlerini eleştirmesini, iktidarlarını yıkmayı amaçlayıcı faaliyetler olarak değerlendirmiştir. Muhalefet döneminde geniş basın hürriyetini savunmasıyla beraber basının desteğini arkasına alan Menderes, iktidardayken tavrını değiştirdiğinde bu sefer birçok basın organını karşısına almasına da sebebiyet vermiştir.

Toplumsal Kargaşalıklar Doğuran Toplantı, Gösteri ve Yürüyüş Hürriyeti

Temel hak ve hürriyetler bakımından Adnan Menderes'in söylemlerinde yer alan bir başka hürriyet de toplantı, gösteri ve yürüyüş hürriyetidir. Bu hürriyetlere ilişkin Menderes'in görüşlerinde de diğer hürriyetlerle ilgili benzer yaklaşımlar bulunmaktadır. Menderes muhalefet dönemindeyken DP'nin toplantı ya da mitinglerinin engellenmeye çalışılmasından şikâyetle bulunur bir tavır içindeyken, iktidara geçişinin ardından bu hürriyetleri sınırlamanın yollarını aramıştır. Sınırlama gerekçeleri ise diğer hürriyetlerin sınırlandırılmasına da gerekçe gösterilen hakaret, haysiyeti koruma, düzen sağlama gibi benzer unsurlar olmuştur. Dolayısıyla hürriyetin türü değişse de, bu hürriyete yaklaşım yine aynı kalmıştır.

Söz ve düşünce hürriyeti ya da basın hürriyeti konularında görüldüğünün aksine toplantı ve gösteri hürriyetinin demokrasi açısından önemine teorik açıdan söylemlerinde yer vermediği tespit edilen Menderes, özellikle muhalefet döneminde bu konudaki hürriyetlerin DP açısından sınırlandırılmaya çalışmasını eleştirmiştir. 18 Nisan 1947 tarihinde İzmir'de yaptığı bir konuşmada konuya değinen Menderes, Celal Bayar'ın, Bandırma'da türlü bahanelerle konuşturulmak istenmemesini, Afyon'daki toplantılarında gizli polis tespit edilmesini, Kütahya'daki toplantıları sırasında ise elektrikler kesilmesini örnek göstererek DP'nin siyasal çalışmalarının iktidar partisi tarafından engellenmeye çalışıldığını öne sürmüştür (Kılıçık, 1991a: 196). Gerçekten de özellikle DP'nin kuruluşundan 12 Temmuz Beyannamesi'ne geçen süreçte DP'nin siyasi çalışmaları ve toplantıları çeşitli şekillerde engellemeye çalışılmış olsa da, özellikle İnönü'nün hem 12 Temmuz Beyannamesi'ndeki görüşlerinden, hem de beyannamenin ardından idare organlarına DP'nin çalışmalarını engellememeleri yolundaki

yaptığı telkinlerin ardından, DP toplantılarını daha rahat bir şekilde yapacak ortam bulmuş ve bu doğrultuda DP'nin bu yöndeki şikâyetlerinde de bir azalma görülmüştür.

DP'nin iktidara gelmesinin ardındansa bu sefer Menderes, iktidarın düzenlediği çeşitli toplantılar ve gösterilerden şikâyet etmeye başlamıştır. Menderes'in bu şikâyetlerinin ilkinin düşünce ve basın hürriyetlerinde olduğu gibi yine hakaret konusu oluşturmuştur. Menderes mitinglerde devlet adamlarının sürekli iftiralara ve hakaretlere uğradıklarını (Kılıçık, 1992a: 304), şeref ve haysiyete aykırı konuşmalar yapıldığını belirterek (Kılıçık, 1992a: 307), bu özgürlüğün kötüye kullanıldığına işaret etmiştir. Muhalefet tarafından düzenlenen toplantılarda hakaret edilmesinden rahatsız olunduğu için 1953 yılında Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkında bir kanun çıkarılmış olup, bu kanunla birlikte Menderes artık mitinglerde hakaret etmeyi engelleyeceklerini ve iktidara gelmek için bu yollara başvurmaktan başka çare bilmeyenlerin artık bu kanundan korkmaları gerektiğini kaydetmiştir. Menderes bu uyarısının yanı sıra, bu kanunla birlikte konan sınırlamaların aslında oldukça liberal ve partilere verilen sorumlulukların en alt düzeyde bulunduğunu da ekleyerek, kanunun hürriyetten uzaklaşmadığına da dikkat çekme ihtiyacı hissetmiştir (TBMM, 1953c: 1098, 1116).

Mitinglerde hakaretlerin ya da haysiyetlere saldırıların olmasının yanı sıra bir müddet sonra bu mitinglerin bizzat kendisi de Menderes ve DP için rahatsız edici olmaya başlamıştır. Sürekli mitinglerin yapılmasının devletin güvenliğini tehlikeye attığını belirten Menderes, başka demokratik ülkelerde bu tarz uygulamaların görülmediğini savunmuştur. Demokratik bir düzenin kurulması için bu mitinglere tahammül edilmesi gerektiği düşüncesine karşın Menderes, bu tarz eylemlerin bir süre sonra demokratik düzen için de olumsuz sonuçlar doğuracağını öne sürmüştür (Kılıçık, 1991d: 171). Menderes'in şikâyet ettiği noktalardan biri de bu mitinglerin seçim dönemi olmamasına rağmen yapılmasıdır. Ülkenin kalkınması için büyük çabalar sarf ettiklerini belirten Menderes'e göre, bir yandan bu mitingler aracılığıyla şiddetli politika kavgaları içerisinde bulunmak, bu kalkınma hedeflerine zarar vermektedir (Kılıçık, 1992a: 278). Zaten bu durum gerekçe gösterilerek 1956 yılında çıkarılan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu ile seçim zamanı dışında siyasî partilerin miting yapmasına izin verilmemiştir. Bu kanun kapsamında 27 Haziran 1956 tarihinde TBMM'de konuşan Menderes, bu mitinglerin sayılarının ve bu mitinglerdeki hakaret ve kışkırtmalarının, ileri demokrasilerde görülmediğini belirterek, yapılan sınırlandırmayı meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu mitinglerdeki amacın iktidarı değiştirmek

olduğunu savunan Menderes, yine Batılı ülkelerde buna hiçbir zaman müsaade edilmediğini öne sürmüştür. Menderes kanun kapsamındaki konuşmasında ilginç bir şekilde tek parti döneminden de örnek verme ihtiyacı duymuştur. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte demokrasi devriminin de gerçekleştirilmek istendiğini öne süren Menderes'e göre ülkedeki kışkırtmalar ve isyanlar nedeniyle bu hedefe ulaşılamamış, bu nedenle zorunlu olarak İstiklal Mahkemeleri ve Takriri Sükûn gibi uygulamalara yönelmek durumunda kalınmıştır. Bu hatırlatmanın ardından Menderes mevcut ortamda da benzer tehlikelerle karşılaşmamak adına bu tarz önlemleri almak zorunda kaldıklarını kaydetmiştir (TBMM, 1956b: 552). Böylece Menderes'in otoriter eğilimleri arttıkça, sürekli eleştirilerde bulunduğu tek parti dönemi uygulamalarını, bu defa kendi uygulamaları açısından referans almaya başladığı gözlenmiştir.

Mitinglerin seçim dönemi dışında yasaklanmasının ardından, muhalefet üyeleri ülke gezilerine çıkıp, buralardaki çeşitli parti kongreleri vesilesiyle konuşma yapma fırsatları yaratmaya çalışsa da, bir süre sonra Menderes bu memleket gezilerinden de memnun olmamaya başlamıştır. Menderes'e göre muhalefet liderleri seçimlerin ardından sanki yeni bir seçim dönemi varmış gibi memleketi sürekli dolaşıp kongreler, toplantılar düzenleyerek tahriklerde bulunmakta ve siyasi güvenlik tehlikeye atılmaktadır (Kılçık, 1992b: 410). Bu gezilerde yapılan konuşmalarda sürekli hakaretler savrulmakta, iktidar kötülenmekte ve ülke çıkarlarına saldırılarak, ülke karıştırılmak istenmektedir. Hâlbuki hiçbir demokratik Batı ülkesinde bu tarz toplantılara izin verilmemektedir (Kılçık, 1992a: 300; 1992b: 482-483). Çünkü ne sokaklarda bağırarak demokrasi ve hürriyet talep edilebilir, ne de hürriyet devlete ve kanuna karşı gelerek elde edilebilirdi. Demokrasi iktidarın millet oyu ile seçilmesi rejimi olup, demokrasi ancak bu sistemin korunduğu takdirde yaşayabilirdi (Kılçık, 1992c: 291-292). Bu şekilde muhalefet partilerinin miting ya da toplantı yapmasına bile kuşkuyla yaklaşan Menderes'in, Tanel Demirel'in de işaret ettiği üzere çok partili bir demokrasiden ziyade, sınırlı ve otoriter bir demokrasiyi benimsediği anlaşılmaktadır (2016: 294).

Toplantı, gösteri ve yürüyüş hürriyetleri bağlamında Adnan Menderes'in tüm bu söylemlerinde de, diğer hürriyetlerle benzer bir tablonun ortaya çıktığı açık bir şekilde görülmekteydi. Muhalefetteyken bu hürriyetleri iktidardan talep eden Menderes, iktidara geldikten sonra bu hürriyetleri muhalefet partilerine tanımaya pek sıcak yaklaşmamıştır. Bu hürriyetleri sınırlandırırken yine haysiyetlerin korunması, ülkedeki birlik ve düzenin

korunması gibi gerekçeler sunan Menderes, her ne kadar bunun Batılı demokrasi anlayışının bir gereği olarak göstermeye çalışsa da, bu yaklaşımının Batılı demokrasilerdeki liberal hürriyet anlayışından uzak olduğu açıktır. Liberal toplumlarda şiddet içermemesi ve barışçıl olması halinde toplantılara genel olarak izin verilmesi anlayışı hâkimken, Menderes özellikle iktidarının son döneminde birçok barışçıl toplantı ve gösteriyi yasaklama eğilimi içerisine girmiş ve tersine bunlar ülkedeki şiddet olaylarını arttırıcı sonuçlar doğurmuştur.

Sonuç

Özgürlük ve demokrasi ideali birçok siyasi oluşum ya da lider tarafından teoride benimsenmekle beraber, bu olguları pratikte, özellikle de iktidar dönemindeki uygulamalarda hayata geçirmek zor bir duruma karşılık gelmektedir. Muhalefet konumundayken bu idealleri savunan partiler, liderler, iktidarda oldukları zaman bu ideallerden uzaklaşabilmekte ve daha kısıtlı bir demokrasi, özgürlük uygulamasına yönelebilmektedirler. Nitekim özgürlüğün beşiği olarak görülen ABD’de bile, Soğuk Savaş döneminde anti-komünist yaklaşımlar nedeniyle sol düşünceye yönelik özgürlüklere rahatlıkla müdahale edilebilmiştir. Türkiye’de de benzer bir durum söz konusu olup, çeşitli dönemlerde çeşitli gerekçelerle bu demokrasi ve özgürlük idealinden sapmalar yaşanmıştır. Partinin adına da yansıdığı şekliyle demokrasi ve özgürlük vaadi ile İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türk siyaset sahnesine çıkan Demokrat Parti ve onun lideri Adnan Menderes de, bir süre sonra iktidar konumuna gelince bu vaatlerini unutmaya başlamıştır. Ülkede demokrasi kültürünün pek yerleşmemesi, demokrasi denilince daha çok çoğunlukçu bir demokrasi fikrinin akla gelmesi, çoğunluğun iradesi doğrultusunda arzu edildiği gibi hareket edilebileceği görüşünün siyasette hâkim olması ve anayasada çoğulcu demokrasinin korunmasına yönelik unsurların da olmamasının etkisiyle Menderes, muhalefet dönemindeki yoğun demokrasi ve özgürlüğe yönelik vaatlerini sadece unutmamış, iktidarı ilerledikçe neredeyse özgürlüksüzlüğe varan bir yaklaşımı tercih eder hale gelmiştir.

Dolayısıyla Menderes’in muhalefet dönemindeki özgürlük söyleminde samimi olmadığı ve bu değere amaçsal değil araçsal olarak yaklaştığı ortaya çıkmaktadır. Bu vesileyle de Türk siyasetinin birçok aktöründe olduğu gibi Menderes’in de özgürlüğü daha çok kendisine talep ettiği ve iktidara geçince bu özgürlüğü başkalarına sunmaktan çekindiği anlaşılmaktadır. Menderes’in özgürlük söylemine ilişkin bir sınıflandırmada bulunmak gerekirse de, öncelikle kendisinin hiçbir zaman liberter boyutlarda bir

özgürlük savunusunda bulunmadığı açıktır. Sadece iktidar döneminde değil, muhalefet döneminde bile özgürlüklerin zaten sınırlı olduğunu vurgulayarak bu tutumunu ortaya koyan Menderes'in özgürlük algısını liberal olarak sunmak da pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü muhalefet döneminde iken özgürlüklere konacak sınırlamaların demokratik olması gerekliliğini özellikle vurgulayan Menderes, bu hassasiyetini kendi iktidarı döneminde zamanla giderek yitirmiş ve bu hassasiyet yerini daha çok düzen ve devletin çıkarları vurgusuna bırakmıştır. Siyasal liberalizmin temel özelliklerinden birinin devleti sınırlamak olduğu düşünülürken, özgürlükler konusunda devlet düzeni ya da devlet çıkarları kavramlarına yaslanmanın pek liberal bir duruş olmadığı ortadadır. Özgürlükleri savunurken de en çok siyasal özgürlükleri savunması ve bunu da daha çok muhalefetteyken iktidardan hak talep etmek bağlamında yapması da göz önüne alındığında, Menderes'in liberter ya da liberal değil, sıklıkla söz düellosuna girdiği Recep Peker'e benzer şekilde kısıtlı ve disiplinli bir hürriyet algısına sahip olduğunu öne sürmek daha yerinde olacaktır.

Sonnotlar

1- 7-8 Ekim 2023 tarihlerinde Siyasi İlimler Türk Derneği tarafından Bilkent Üniversitesi'nde düzenlenen II. Ulusal Siyaset Bilimi Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Kaynakça

Ahmad F (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. 2. Baskı, İstanbul: Hil Yayın.

Akın İ (1974). *Kamu Hukuku*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Aktan C C (2018). Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönleriyle Liberal Düşünce. İçinde: C C Aktan ve B Şahin (der), *Liberalizm, Demokrasi ve Sınırlı Devlet*, Ankara: Orion Kitabevi, 77-126.

Albayrak M (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Anayurt Ö (1996). Toplanma Hürriyeti Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Toplanma Hürriyeti. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Ashford N (2015). *Özgür Toplumun İlkeleri*. 4. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

Baban C (2009). *Politika Galerisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Balkanlı R (1951). *Kanunlarımız Bakımından Matbuat Hürriyeti ve Yeni Basın ve Matbaalar Kanunu ve Bu Kanunlar Üzerinde Fikirler-Tenkidler-Tefsirler*. Ankara: Yeni Matbaa.

- Başar A H (1960). *Yaşadığımız Devrin İcyüzü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Belen F (1960). *Demokrasiden Diktatörlüğe*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Bora T (2013). Adnan Menderes. İçinde: M Yılmaz (der), *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 482-507.
- Demir Ş (2011). *Düello: Menderes ve İnönü, Demokrat Parti’den 27 Mayıs’a Olaylar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Demirel T (2016). *Türkiye’nin Uzun On Yılı*. 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan M (2017). *Anayasal Demokrasi*. 13. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan M (2011). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. 2. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.
- Eroğul C (2014). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Friedrich C J (1999). *Sınırlı Devlet*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Gürpınar D (der) (2016). *Özgürlüğün İdeolojisi: Liberalizm*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- İnan S (2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Kaboğlu İ (2013) *Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*. 7. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kapani M (2013). *Kamu Hürriyetleri*. 7. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Karpat K (2016). *Türk Demokrasi Tarihi*. 7. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılçık H (der) (1991a). *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 1, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Kılçık H (der) (1991b). *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 2, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Kılçık H (der) (1991c). *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 3, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Kılçık H (der) (1991d). *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 4, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Kılçık H (der) (1992a). *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 6, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Kılçık H (der) (1992b). *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 8, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Kılçık H (der) (1992c). *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*. Cilt 9, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.
- Marx K (1997). *Yahudi Sorunu*. Ankara: Sol Yayınları.

- Menderes A (1945). Başbakan'ın Demeci Münasebetile. *Vatan*, 14 Eylül, 1-2.
- Menderes A (1946a). Teessür Verici Bir Manzara. *Vatan*, 19 Mayıs, 1-2.
- Menderes A (1946b). Bir Cevap Münasebetile. *Vatan*, 22 Haziran, 1-2.
- Menderes A (1947a). İdareciler Kongresi Dolayısıyla. *Vatan*, 25 Ocak, 1-2.
- Menderes A (1947b). Açık Konuşma Zarureti. *Vatan*, 28 Ocak, 1-2.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1946a). Tutanak Dergisi. Dönem: VII, Toplantı: 3, Cilt: 24, 13 Haziran.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1946b). Tutanak Dergisi. Dönem: VIII, Toplantı: O. , Cilt: 1, 14 Ağustos.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1946c). Tutanak Dergisi. Dönem: VIII, Toplantı: O. , Cilt: 1, 13 Eylül.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1947). Tutanak Dergisi. Dönem: VIII, Toplantı: 1, Cilt: 6, 13 Ekim.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1950a). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: Olğ. , Cilt: 1, 10 Temmuz.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1950b). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 3, 11 Aralık.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951a). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 5, 28 Şubat.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951b). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 6, 2 Nisan.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951c). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 1, Cilt: 7, 4 Mayıs.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951d). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 2, Cilt: 10, 23 Kasım.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1951e). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 2, Cilt: 10, 26 Kasım.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1952). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 2, Cilt: 13, 26 Şubat.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1953a). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 3, Cilt: 20, 18 Şubat.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1953b). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 3, Cilt: 24, 9 Temmuz.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1953c). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 3, Cilt: 24, 23 Temmuz.

- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1953d). Tutanak Dergisi. Dönem: IX, Toplantı: 6, Cilt: 26, 14 Aralık.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1954a). Zabıt Ceridesi. Devre: IX, İçtima: 4, Cilt: 28, 28 Şubat.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1954b). Zabıt Ceridesi. Devre: IX, İçtima: 4, Cilt: 29, 7 Mart.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1954c). Zabıt Ceridesi. Devre: X, İçtima: 1, Cilt: 2, 15 Kasım.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1955). Zabıt Ceridesi. Devre: X, İçtima: 1, Cilt: 5, 20 Şubat.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1956a). Zabıt Ceridesi. Dönem: X, İçtima: 2, Cilt: 12, 6 Haziran.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1956b). Zabıt Ceridesi. Devre: X, İçtima: 2, Cilt: 12, 27 Haziran.
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) (1956c). Zabıt Ceridesi. Devre: X, İçtima: 2, Cilt: 12, 6 Kasım.
- Toker M. (1990). *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*. 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi,
- Toker M (1991a). *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*. 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toker M (1991b). *DP Yokuş Aşağı (1954-1957)*. 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Toker M (1991c). *Demokrasiden Darbeye (1957-1960)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunaya T Z (1975). *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*. 3. Baskı, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.

Bir Siyasi Davanın Anatomisi: Barış için Akademisyenler Vakası Egemenlik Gösterisi Olarak Dava ve Hakikatin Tersî Yüzü

Hülya Dinçer, MEF Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-2956-913X

E-Posta: hdincer77@gmail.com

Özet

11 Ocak 2016 tarihinde Türkiye’den ve dünyanın farklı yerlerinden 1128 akademisyen ve araştırmacı, 2015-2016 yıllarında ülkenin güneydoğusunda ilan edilen sokağa çıkma yasağı sırasında yürütülen güvenlik operasyonlarda işlenen ciddi insan hakları ihlallerini kinamak ve 2015 yılında kesintiye uğrayan barış müzakerelerinin yeniden başlatılması çağrısında bulunmak amacıyla “Bu suça ortak olmayacağız” başlıklı bir bildiri yayımladı. Hükümetin güvenlik politikalarını kınayan ve temel insan haklarını koruma çağrısı yapan, ülke tarihinde daha önce görülmemiş kitlelilikteki bu akademisyen girişimi, bildiri yayınlandığı andan itibaren hemen her resmi merciinin seferber edildiği, örgütlü ve çok yönlü bir siyasi baskıyla karşı karşıya kaldı. İmzacı akademisyenler ceza soruşturmalarına, işten çıkarmalara, kamu görevinden ihraç kararlarına, gözaltına ve sürgüne maruz kaldılar. Dozu giderek tırmanan baskı karşısında, bildiri sahiplerinin sayısı 2020’ye ulaştı, imzacı akademisyenlerle dayanışmak için yurt içinden ve dışından çok sayıda destek bildirisi yayınlandı. Barış bildirisine imza veren 406 akademisyen, isimleri olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerine (KHK) ekli listelere koyularak kamu hizmetinden geri dönüşsüz olarak ihraç edildi; mesleklerini, yaşam kaynaklarını, sosyal, ekonomik ve siyasi haklarını kaybetti. Baskının bir diğer ayağı da, bildiri imzacılarının bireysel olarak yargılandıkları ve mahkûm edildikleri ceza davalarıydı. 2017’nin sonbaharından itibaren akademisyenler Terörle Mücadele Kanunu’nun 7(2) maddesinde düzenlenen “terör örgütünün cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerini meşru göstermek ya da bu yöntemlere başvurmayı teşvik edecek şekilde propagandasını yapmak” suçlamasıyla yargılanmaya başladılar. Barış Bildirisi imzacılarına karşı başlatılan ceza kovuşturması, Türkiye tarihinde akademisyen ve araştırmacıların terör suçlamasıyla yargılandığı en kitleli cezai takibat olma özelliğiyle öne çıkıyor. Bu çalışma, barış bildirisini odağına alarak, ceza davasının ve terör mevzuatının siyasi rejimin düşman olarak işaretlediği grupları cezalandırmak için hangi hukuki yöntem ve taktiklerle inşa edildiğini ve otoriter bir rejimde baskı aygıtı olarak yargıya yüklenen işlevleri inceliyor. Yazı muhalif entelektüel faaliyetin ve sözün bastırılmasının kamusal sonuçlarını irdelerken; aynı zamanda, Barış için Akademisyenler vakası üzerinden, itham edilen politik öznelerin siyasi davayı kamusal bir itiraz alanına dönüştürme ve failiğin anlamını ters yüz etme imkânını da tartışmaya açmayı hedefliyor.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Dava, Terörizm, Barış Hareketi, Akademik Özgürlük, Siyasi Hukuk.

Anatomy of a Political Case: The Case of Academics for Peace Trial as a Demonstration of Sovereignty and the Reversal of Truth

Summary

In Turkey, in January 2016, 1128 academics and researchers from Turkey and other countries published a petition entitled « We will not be a party to this crime » whose aim was to denounce the serious human rights violations committed during the military operations conducted under curfew in the southeast of the country in 2015-2016. The petition also aimed at calling for the resumption of peace negotiations that were interrupted in 2015. Upon the release of the petition, this massive initiative of academics, unprecedented in the country's history, provoked a strong political reaction and unprecedented state repression against the signatories. The signatory academics were subject to criminal investigation, dismissal, suspension, detention, and exile. State repression against academics was further exacerbated by massive dismissals under the state of emergency established following the attempted military coup in July 2016. The 406 academics who signed the peace petition were irrevocably dismissed from public service, their names having been put on the lists attached to the emergency decree-laws. They lost their professions, sources of living and social, economic and political rights. In the face of the escalating repression, the number of supporters of the petition reached 2020, and many statements of support were published in solidarity with the signatory academics from Turkey and abroad. Finally, criminal justice was mobilized against the signatories, who were charged with terrorist propaganda. Focusing on the peace petition, this study examines the legal methods and tactics through which the criminal trial and anti-terror legislation are instrumentalized to punish political groups seen as enemies, and the functions assigned to the judiciary as a repressive apparatus in an authoritarian regime. The article also examines the public consequences of the suppression of dissenting intellectual activity and speech, and aims to open up for discussion the possibility for the accused political subjects to transform the political trial into a site of public contestation.

Keywords: Political Trial, Terrorism, Peace Movement, Academic Freedom, Political Law.

Giriş

2016 yılının Ocak ayında Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli üniversitelerinden 1.128 Türkiyeli akademisyen ve araştırmacı, kısaca "Barış Bildirisi" olarak bilinen "Bu suça ortak olmayacağız" başlıklı metinle, hükümetin Güneydoğu illerinde ilan ettiği süresiz sokağa çıkma yasaklarını ve yasaklar sırasındaki güvenlik operasyonlarında işlenen insan hakları ihlallerini protesto ettiler. Akademisyenler ayrıca hükümete, 2015'te sona eren barış görüşmelerine geri dönme çağrısı yaptılar. Siyasi iktidarın güvenlik politikalarını kınayan ve temel insan haklarını koruma çağrısı yapan, ülke tarihinde daha önce görülmemiş kitlelilikteki bu akademisyen girişimi, bildiri yayınlandığı andan itibaren hemen her resmi merciinin seferber edildiği, örgütlü ve çok yönlü bir politik şiddet ve baskıyla karşı karşıya kaldı. Akademisyenler üniversite yönetimlerince idari ve cezai soruşturmalara maruz bırakıldı; açığa alındı; işlerinden edildi; istifaya zorlandı; akademik kurullardan ve projelerden uzaklaştırıldı; göz altına alındı; tutuklandı; ırkçı/saldırgan gruplar tarafından tehdit edildi ve hedef gösterildi; ulusal ve yerel medyada ifşa edildi; can güvenliği nedeniyle yaşadıkları şehri ve hatta ülkeyi terk etmeye zorlandı (Başer vd., 2017; Tekin, 2019; Barış için Akademisyenler, 2019). Dozu giderek tırmanan bu linç kampanyası karşısında, bildiri sahiplerinin sayısı 2210'a ulaştı; Barış için Akademisyenlerle dayanışmak amacıyla yurt içinden ve dışından çok sayıda destek bildirisi yayınlandı. (Tekin, 2019; Barış için Akademisyenler, 2019).

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin ardından ilan edilen olağanüstü hal (OHAL) ise siyasi iktidara, devlete başkaldıran, Cumhurbaşkanı'nın ifadesiyle "sözde aydınları"¹ üniversiteden tasfiye etmek için bulunmaz bir fırsat sundu. Barış bildirisine imza veren 406 akademisyen, isimleri olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerine (KHK) ekli listelere koyularak kamu görevinden geri dönüşsüz olarak ihraç edildi. İhraç edilen akademisyenler mesleklerini, yaşam kaynaklarını, sosyal, ekonomik ve siyasi haklarını kaybetti.² Akademisyenlerin tamamının başvuruları, ihraçlarından yaklaşık beş yıl sonra, OHAL kapsamında alınan tedbirlerin hukuka uygunluğunu denetlemekle görevlendirilen OHAL İşlemleri Komisyonunca reddedildi. Yapılan itirazlar neticesinde bazı imzacı akademisyenler yargı kararıyla görevlerine iade edilirken, bazılarının başvuruları ise reddedildi. Göreve iade edilen akademisyenlerin bir kısmı, göreve başladıktan bir süre sonra iade kararının istinaf incelemesinde bozulması nedeniyle ikinci kez ihraç edildiler.³ İdare mahkemelerinin aynı konuda verdiği çelişkili kararlar, aynı eylem gerekçe gösterilerek kamu görevinden ihraç edilen imzacı akademisyenler arasında ayrımcı bir muameleye yol açtı. İstinaf incelemesi

sonucunda görevine iade edilmeyen imzacıların başvuruları Danıştay 5. Dairesi önünde incelenmeyi bekliyor.

Bildiri imzacılarının bir kısmı üniversitelerden KHK'ler yoluyla tasfiye edilirken, tamamı hakkında ise Terörle Mücadele Kanunu kapsamında soruşturma başlatıldı. Aralık 2017'den itibaren peş peşe açılan ceza davalarında akademisyenler terör örgütünün propagandasını yapma suçlamasıyla yargılandılar ve mahkûm edildiler. Başta 148 akademisyene karşı açılan, üç yıla yakın süreçte yargılanan akademisyen sayısının 822'ye ulaştığı bu dava silsilesinde 204 kişi mahkûm edildi.

Birbirinden hayli farklı politik ve akademik arka plana sahip, heterojen bir kitle olan (Tekin, 2019: 42) Barış Bildirisi imzacıları aleyhine başlatılan ceza kovuşturması, Türkiye siyasi tarihinde akademisyen ve araştırmacıların politik edimleri nedeniyle terör suçlamasıyla itham edildikleri en kitlesel cezai takibat olma özelliğini taşıyor. Bu yazı merceğini üç yılı aşkın süreye yayılan yargılama sürecine çevirerek, ceza davasının siyasi rejimin düşman olarak işaretlediği grupları sindirmek için hangi hukuki yöntem ve taktiklerle inşa edildiğini ve bu amaçla yargıya hangi işlevlerin yüklendiğini incelemeyi amaçlıyor. Yazı diğer yandan, eleştirel entelektüel sözün bastırılmasının kamusal sonuçlarını irdelerken; aynı zamanda Barış için Akademisyenler vakası üzerinden, itham edilen politik öznelerin siyasi davayı kamusal bir itiraz alanına dönüştürme ve failliğin anlamını ters yüz etme imkânını da tartışmaya açmayı hedefliyor. Davalara ilişkin incelemede bir yandan mahkeme kararları, iddianame, sanık ve müdafî savunmaları gibi hukuki belgeler irdelenirken, diğer yandan yargılama süreçlerine ilişkin gözlemlere ve basında çıkan haberlerin içerik analizine başvuruluyor.

Siyasi Muhalefeti Bastırmanın Kullanışlı Aracı: Terör Suçları

Dünya çapında “terörle mücadele” için verilen onca çabaya ve on yıllardır süren tartışmalara rağmen, bugün üzerinde uluslararası düzeyde uzlaşıya varılmış hukuki bir terör tanımından bahsetmek hâlâ mümkün değildir (Jansson, 2020: 17). Terör kavramının sınırlarının muğlaklığı, terör suçlarını siyasi iktidarlar için, şiddet içersin ya da içermesin muhalif eylemleri sindirmenin en kullanışlı araçlarından birine dönüştürür. Terör kavramının belirsizliği, potansiyel düşmanın her an her yerden çıkabileceği fikrini, bu anlamda ele geçmez bir şüpheyi sürekli canlı tutar (Eckert, 2008).

En basit haliyle devlete karşı işlenen suçlar olarak tanımlanabilecek siyasi suçların ceza mevzuatlarına girişi 19. yüzyılın ilk yarısı gibi erken bir

döneme denk gelirken (Jansson, 2020: 12), terör suçu kategorisinin ceza hukuku alanına girmesi ve terör suçları için olağan ceza usûlünden ayrılan bir yargılama ve cezalandırma rejiminin inşası görece yeni bir olgudur. Terörizmin bağımsız bir suç olarak belirmesi ve terörle mücadeleyle yönelik özel hükümlerin ilk kez ulusal hukuk düzenlerinde yürürlüğe girmesi 1960-1980 yılları arasına tekabül eder (Saul, 2015: 30-31). Ülkelerin maruz kaldığı şiddet eylemlerinin yanı sıra, Soğuk Savaş döneminde Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi nezdinde uluslararası terörizmle mücadele alanında yürürlüğe giren sözleşmeler ve diğer hukuki belgeler bu gelişmede belirleyici olur. Terörizme karşı yasaların yürürlüğe girişi 1990'lı yıllarda hızlanır (Saul, 2015: 32).

ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından tedavüle giren "küresel terörle mücadele" söylemi ve BM Güvenlik Konseyi'nin 28.09.2001 tarihli, 1373 sayılı kararı sonrasında ise çoğu devlet 2000'li yılların başından itibaren yeni terörle mücadele yasaları yürürlüğe koydu ya da mevcut yasalarda terör hükümlerini genişleten ve yaptırımları sertleştiren değişikliklere gitti. BM Güvenlik Konseyi kararı terörizmin bir tanımını yapmadan, devletlere terörizmin finansmanını, planlanmasını, hazırlığını ve terörizme desteği cezalandırma ve terör suçlarını iç hukuklarında ağır suçlar olarak düzenleme ve cezalandırma yükümlülüğü getirdi. 14.09.2005 tarihli 1624 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ise devletlere terörizmin teşvikini ve övülmesini yasaklayan yasalar çıkarma çağrısı yaptı (Roach vd., 2012: 3-4). Terörizmin açık bir tanımının yokluğundan güç alan bu yeni dönem terör düzenlemeleri oldukça geniş kapsamlı olup, işlenmiş ya da işlenmesi planlanan bir suç cezalandırmaktan çok, işlenmesi *muhtemel* bir suç, potansiyel bir tehdidi ortadan kaldırmaya yönelik önleyici bir mantığa (Eckert, 2008: 13) dayanıyordu. 2000'li yılların anti-terör mevzuatları, ceza soruşturmalarında yargının rolünü ve yetkilerini azaltarak, polisin adli ve operasyonel yetkilerini arttıran, yeni gözetim ve denetim teknolojileriyle güçlenen istihbarat faaliyetlerini merkezine alan ve olağanüstü yetkilerin kapsamını genişleten yeni bir güvenlik doktrinini hayata geçirdi. Muğlak tanımlar ve güçlendirilmiş istisnai yetkiler üzerine inşa edilen bu yasalar, başta ifade özgürlüğü olmak üzere, siyasal özgürlükler üzerinde sürekli bir tehdit yaratmaya devam ediyor.

Türkiye'de ise terörle mücadelenin ayrı bir kanunla ceza hukuku alanına dahil edilmesi 12.4.1991 tarihinde yürürlüğe giren Terörle Mücadele Kanunu (TMK) ile oldu. Bundan önce sınıf temelli örgütlenmeyi ve propagandayı yasaklayan Eski Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 141. ve 142. maddeleri ile dini esaslar temelinde örgütlenme ve propagandayı yasaklayan 163. madde

siyasi muhalifleri cezalandırmak için en sık başvurulan araçlardı. Terörle Mücadele Kanunu'nun gerekçesinde, bu suçlar düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırlandırdıkları için eleştiriliyor ve bunlar yürürlükten kaldırılarak, yerine "şiddeti araç kılmayan düşünceleri ifade etme ve bu düşünceler etrafında örgütlenme özgürlüğünü koruyan" düzenlemeler getirildiği iddia ediliyordu. Bu açıdan TMK'nın kabul edilişi demokratik bir hamle olarak sunuldu (İnanıcı, 2011: 48). Oysa TMK'nın yaptığı, siyasi suçları bünyesine dahil ederek terör suçuna dönüştürmek ve böylece siyasi suç kavramını mevzuattan ve hukuk dilinden silmekti (İnanıcı, 2011; Kaynar, 2013).

Pek çok araştırmacı ve hukukçunun dikkat çektiği gibi, Terörle Mücadele Kanunu yürürlüğe girdiği 1991'den itibaren toplumsal muhalefeti bastırmak ve meşru siyasi eylemliliği cezalandırmak için kullanılageldi (İlkiz, 2011; Ertekin, 2011; Kozağaçlı 2012; Ağaş, 2012; Kaynar, 2017). TMK'da 2006 yılında yapılan değişikliklerle terör suçlamasının kapsamı alabildiğine genişletildi ve Kanun'un 3. maddesi ile TCK'da düzenlenen 50'ye yakın suçun bir terör örgütünün faaliyeti dahilinde işlendiği takdirde terör suçu sayılacağı kabul edildi.⁴ Aynı zamanda terör suçlarının cezaları arttırıldı; terörizme mali destek ayrı bir terör suçu olarak düzenlendi; güvenlik güçlerinin ateşli silah kullanma yetkisi genişletildi ve terör suçundan yargılananların temel savunma hakları kısıtlandı (Aydın, 2012).

Terör suçu olarak tanımlanan suçlar kapsamına giren eylemlerin bir siyasi dönemin yargı pratiğinden diğerine değişkenliği, yasa hükümlerinin muğlaklığı ve bu muğlaklıktan beslenen keyfilik, terör ithamının meşru siyasi alanı ve her tür siyasi eylemi kuşatmasına, siyasi iktidarların tehlikeli gördüğü her düşünce ve faaliyeti terör torbasına sokarak suçlulaştırmasına yol açtı. Terör suçlarını düzenleyen mevzuatın sınırları yıllar içinde genişlerken, terör suçlarının muğlak ve ucu açık yapısı ve siyasi saiklerle istismar edilme tehlikesi Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi organları ile uluslararası insan hakları örgütlerince de eleştirildi (Human Rights Watch, 2010; Commissioner for Human Rights, 2012; Venice Commission, 2016).

Hukukçular, 2015 yılında Hükümet ile Kürt siyasi hareketi arasındaki barış müzakereleri sona erdikten sonra, özellikle de 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminin ardından ceza muhakemesi ve terör mevzuatının özgür düşüncüyü susturmanın asli aracına dönüştüğünü, terörle ilişkili suçlar temelinde açılan soruşturmalar ile tutuklama ve mahkûmiyet kararlarında büyük bir artış olduğunu vurguluyorlar (Altıparmak ve Akdeniz, 2018: 4-5). Yaşanan, sadece açılan soruşturma ve davalardaki sayısal artıştan ibaret değil; aynı

zamanda ceza takibatına konu olan gruplar bakımından da bir genişleme mevcut. 1990'lı ve 2000'li yıllardan farklı olarak, ceza yargılamalarının ve terör suçlamasının siyasi amaçlarla kullanılması, Kürtler ve sol görüşe mensup gruplar dışındaki kesimlere doğru da genişlemiş durumdadır.

Yapılan araştırmalar, TMK ve TCK'da düzenlenen örgüt üyeliği, örgüte üye olmamakla birlikte örgüt adına suç işleme, örgüte yardım ve terör örgütü propagandası suçlarının, siyasetçiler, milletvekilleri, gazeteciler, sendikacılar, yazarlar, hak savunucuları, avukatlar ve öğrenciler dahil olmak üzere, muhalif kesimleri cezalandırmak amacıyla giderek daha saldırgan bir biçimde araçsallaştırıldığına işaret ediyor. (Coe Commissioner for Human Rights, 2019; Molu, 2020; OHCHR, 2021). AİHM de, 2017-2020 yılları arasında, terörle bağlantılı bazı suçların yargı makamlarınca geniş yorumlandığını; bu yorumun keyfi müdahalelere karşı yeterli koruma sağlamadığını; ilgili yasa maddelerinin hukuken öngörülebilirlik kriterini karşılamadığını ve bu sebeple ifade ve örgütlenme özgürlüğü haklarını öngörülebilir olmayan biçimde sınırlama tehdidi taşıdığını tespit etti.⁵

Barış Bildirisi ve Kurgulanmış Bir İtham Olarak Terör Örgütünün Propagandası Suçu

Barış bildirisi imzacılarına yöneltilen terör örgütünün propagandası suçu TMK'nın 7(2) maddesinde düzenleniyor. Bu madde yıllar içinde çok sayıda yasa değişikliğine konu oldu. 7(2) maddesi, "suçun kapsamını AİHM standartlarına uyumlu hale getirmek" amacıyla, 4. Yargı Paketi'yle Nisan 2013'te değiştirildi. Buna göre, suçun oluşabilmesi için propagandanın cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemleri meşru gösterecek veya övecek ya da bu yöntemlere başvurmayı teşvik edecek şekilde yapılması şart koşuldu. Ekim 2019'da, bu kez yeni bir yargı paketiyle, 7. maddenin ikinci fıkrasına, "haber verme sınırlarını aşmayan veya eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz" cümlesi eklendi. Ne var ki, suçun oluşma şartlarını zorlaştıran yasal reformlara ve eleştiri/haber verme sınırları içinde kalan düşünce açıklamalarının suç oluşturmayacağını teyit eden Yargıtay içtihadına rağmen⁶, propaganda suçu Kürt sorununa ve çatışma sürecine ilişkin resmi tezleri reddeden görüşleri, siyasi ve kültürel hak taleplerini, Hükümete yönelik eleştirel düşünceleri ve basın özgürlüğünü bastırmanın kullanışlı araçlarından biri olmayı sürdürdü.

Terör örgütü propagandası suçu son yıllarda, devletin güvenlik politikalarını eleştirenlerden, kapatılan Özgür Gündem gazetesiyle dayanışmak isteyen hak savunucularına; muhalif gazetecilerden, askeri operasyonlarda işlenen

hak ihlallerine tepki gösteren akademisyenlere; Türkiye devletinin sınır ötesi operasyonlarının kutsanmasına karşı çıkan üniversite öğrencilerinden, bu operasyonlardaki hak ihlallerinin araştırılmasını talep eden Türk Tabipler Birliği Başkanı'na; bir televizyon programına bağlanarak "çocuklar ölmesin" demekle yetinen öğretmenden, savaşın bir halk sağlığı sorunu olduğuna dikkat çeken hekimlere ve hükümeti sosyal medya üzerinden eleştiren "sıradan" yurttaş'a dek⁷, toplumun muhalif tüm kesimlerinin sesini kısmak için mobilize edildi. Şiddete son verme çağrısı yaptıkları için 822 akademisyene karşı açılan dava silsilesiyle, terör propagandası suçu bu kez, ülkenin muhalif entelektüellerini hedef aldı.⁸

Bu amaçla açılan adli soruşturmaların büyük kısmının başlatıldığı 2016 yılı boyunca çok sayıda imzacı şüpheli sıfatıyla polis ve savcılık önünde ifade verdi. 2017'nin sonbaharında ise akademisyenlere 18 sayfalık bir iddianame ve mahkeme celbi ulaştı. Şüphelinin ismi dışında birebir aynı olan bu iddianameler, TMK'nın 7(2) maddesinde düzenlenen "terör örgütünün cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerini meşru göstermek ya da bu yöntemlere başvurmayı teşvik edecek şekilde propagandasını yapmak" suçlamasına dayanıyordu.⁹ Bununla birlikte Savcılık, bildiride yer alan hangi ifadelerin, terör örgütünün cebir, şiddet veya tehdit içeren yöntemlerini övdüğünü veya bu yöntemlere başvurmayı teşvik ettiğini açıklamıyordu. Diğer bir deyişle, isnadı somutlaştırmak ve hukuken temellendirmek için hiçbir maddi delil ortaya konmamıştı.¹⁰ Bunun yerine iddianamenin muhtelif yerlerine, bildirinin yayınlamasından bir süre önce bir örgüt liderinin yaptığı açıklamadan pasajlar serpiştirilmiş; spekülatif bir biçimde bildirinin örgüt liderinin talimatıyla yazıldığı iddia edilmişti.

Akademisyenleri terör örgütü propagandası yapmakla suçlayan iddianame, daha en başında "sözde barış bildirisi" olarak nitelediği açıklamanın "esas" amacını, "PKK/KCK terör örgütü tarafından 'öz yönetim' ilan edilen bölgelerin güvenlik güçleri tarafından teröristlerden temizlenmesi, bölge halkının huzur ve refahının sağlanması için yürütülen operasyonların durdurulması için kamuoyu oluşturmak" olarak tespit etmişti. Ardından, bu kez bildirinin bir de "gerçek" amacını tespit etme çabasına giren Savcılık bir bağlamsallaştırma yapmak için kolları sıvıyordu: Çözüm sürecinin hukuki çerçevesine, Akil İnsanlar Heyeti'ne, barış sürecinin sona ermesinin ardından yaşanan özyönetim ilanına ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin açıkladığı, askeri operasyonlarda kullanılan mühimmat, ele geçirilen silah ve "etkisiz hale getirilen" örgüt üyesi sayılarına ilişkin uzun izahattan sonra, akademisyenlerin bildiri metnini örgüt liderlerinden aldıkları "talimatla kaleme aldıkları" savını işlemeye geçiyordu.

Ne var ki Savcılık, talimat iddiasını temellendirmek için, bildiri ile bahsi geçen açıklama arasında bir nedensellik bağı kurabilecek hiçbir somut delil ortaya koymamıştı. Bunun yerine, akademisyenlerin imzaladığı metni “tarihi perspektif ve konjonktürel bir yaklaşımla incelediği”ni vurgulayarak, “gerek hazırlık süreci gerekse içerik itibarıyla bildirinin silahlı terör örgütünün şiddet eylemlerinin teorik düzeyde tamamlayıcısı olduğu; hatta akademisyenlerin PKK/KCK’nin legal görünümü hamiliğine soyunduğu” kanaatine ulaşmıştı. İddianame boyunca devlet şiddetine yöneltilen eleştiriyi “gerçek dışı”, “açık propaganda malzemesi”, “kasıtlı çarpıtma”, “özünden saptırma”, “tamamen gerçeklere aykırı iftira” olarak tanımlayan iddia makamı, akademisyenleri “Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda yaşanan hadiseleri manipüle etmeyi, bilgi kirliliği ve dezenformasyon yoluyla yanlış ve doğruluğu bulunmayan kasıtlı bilgileri yaymayı, karşı propaganda yöntemiyle (...) Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Hükümetini, Ordu ve Emniyet Teşkilatını suçlu gibi lanse ederek hedef haline getirmeyi” amaçlamakla itham ediyordu. Akademisyenler aynı zamanda Savcıya göre, “hakikatleri ters yüz ederek ve çarpıtarak etnik ayrımcılık ve bölücülük” de yapmışlardı.

On sekiz sayfadan oluşan iddianamenin kurduğu anlatının hiçbir aşamasında, çatışmanın sona erdirilip barışın yeniden tesis edilmesi çağrısı yapan bir metnin, nasıl olup da şiddet içeren yöntemleri övüp teşvik ederek propaganda yaptığı hukuki argümanlarla temellendirilmiyordu. Bunun yerine, “Türkiye Cumhuriyeti Devletine halen meydan okuyabildiklerini göstermek; Türkiye Cumhuriyeti devleti aleyhine karalama kampanyaları düzenlemek; Devleti suçlu gibi, gayrimeşru yıkıcı bir güç olarak lanse ederek hedef haline getirmek; ülkeyi karışıklığa sürüklemek, halkın maneviyatını kırmak, ülkede kaos yaratmayı amaçlayan mesajlar taşımak; devletleri Türkiye’nin iç işlerine müdahale ettirmeyi amaçlamak; ters algı operasyonları yapmak; devlet otoritesini zaafa uğratmak, devleti küçük düşürmek” gibi bolca soyut suçlama üretilmişti. Bunlardan hiçbirinin ülkenin ceza mevzuatında suç olarak düzenlenmediğini kaydetmek gerekir. Diğerlerinden belki biraz daha fazla hayal gücünü zorlayan ve belli ki iddia makamını en çok öfkeliendiren ise, akademisyenlerin “egemen bir devlete iç sorunlarını çözmek maksadıyla uluslararası bağımsız gözlemci davet etme” cüretiydi. Hak ihlallerinin şeffaf biçimde soruşturulması amacıyla dile getirilen bu talebin suçlaştırılması, yukarıdaki isnatlarla birlikte, akademisyenlerin bizatihi devletin egemenliğine saldırmakla itham edildiklerini ortaya koyuyordu.

İddia makamı, barış bildirisi imzacılarına yönelik örgütlenen nefret kampanyasına karşı ulusal ve uluslararası kamuoyuna yapılan destek ve

dayanışma çağrılarını da, “Türkiye Cumhuriyeti Devletini ve Hükümetini yüzde yüz haklıyken haksızmış gibi göstermeye yönelik propagandayı daha da sansasyonel hale getirmeye yönelik eylemler” olarak tanımlıyordu. Akademisyenleri hedef alan kamusal linçin uluslararası camia tarafından güçlü biçimde kınanması, iddia makamınca, akademisyenlerin tutuklanmasına karşı yapılan basın açıklamaları ve protestoların, yayınlanan dayanışma metinlerinin ve düzenlenen akademik konferansların, “ifade özgürlüğü ve eleştiri hakkını işlenen suç için paravan olarak kullanmak ve bu yolla devlet karşıtı propaganda yapmak” olarak değerlendirilmişti. İhraç edilen akademisyenlerin bilgi üretiminin alternatif mecrası olarak kurdukları dayanışma akademilerinde verilen derslerin amacı ise, Savcıya göre, “kamuoyu ile birlikte üniversite öğrencilerini Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Hükümeti aleyhine kıskırtmak”tı.

Suçlamanın hukuki temelini oluşturması beklenen iddianamenin, bildirinin içeriğini kasıtlı biçimde çarpıtarak ve anlamını ters yüz ederek (Butler ve Ertür, 2017) büyük bir gayretkeşlikle suç üretme çabası içine girmesi, esasen bildirinin içeriğinin suç oluşturmadığının da en açık delili olarak okunabilir. Bildirinın şiddet övgüsü içerdiği iddiası hukuken öylesine dayanaksızdı ki, baştan başarısızlığa mahkûm olan hukuki kanıtlama çabası yerine, iddianame savcısı yasa koyucuya öykünerek yeni suç ihdas etme yoluna gitmişti.

Bu suç üretme gayreti kuşkusuz, bir hukuk devletinde yurttaşları keyfi cezalandırmadan korumaya yönelik hukuki güvencelerin başında gelen kanunilik ilkesinin de yerle bir edilmesinden daha azı değildir. Kanunsuz suç olamayacağını, suç olmadan da ceza verilemeyeceğini vazedenden kanunilik ilkesi modern ceza adaletinin temelini oluşturur. Siyasi saikle açılan soruşturmalarda ise ya isnada konu olan eylemi suç olarak tanımlayan bir yasa ya da yasaya göre suç oluşturan bir eylem çoğunlukla mevcut değildir. Bu yüzden, şüphelinin suç oluşturmayan eylemleri kasıtlı olarak yanlış yorumlanır, çarpıtılır ve suçlulaştırılır. (Shklar, 1964: 150).

Eylemin yasaya göre suç oluşturduğunu kanıtlayacak bir hukuki muhakeme kurmak yerine, hasmına yönelik öfkeden beslenen iddianamenin esas gayesi, ülkenin güvenlik politikalarına karşı çıkan entelektüellerini cezalandırmaktır. Olguların hukuki nitelendirmesi çarpıtılarak ve kamusal şiddet eleştirisinden “devlet aleyhine propaganda” devşirilerek başlatılan Barış için Akademisyenler davası, sözcükler ve onların taşıdığı hakikat üzerine hukuk sahnesinde güçlü bir mücadele başlatacağı.

Bir Tahakküm Aracı Olarak Dava

Toplumu denetlemek ve muhalif güçleri etkisizleştirmek otoriter rejimlerde mahkemelere yüklenen temel işlevler arasında yer alır. (Moustafa, Ginsburg, 2007: 1). Mahkemeler, rejimin başvurduğu şiddeti ve zoru temellendirmek için ihtiyaç duyduğu yasallığın inşasında önemli rol üstlenir. Siyaset üstü konumlandırılan, bağımsızlık ve tarafsızlık iddiasındaki yargısal muhakeme, görünüşte katı, ritüelistik kuralları takip ederek ürettiği biçimsel adaletle, yargılamanın ardındaki ideolojik amacı perdeler; baskıcı aklı rasyonalize eder. Bu açıdan siyasi davalar, aslen yıkıcı bir politik edimi, müzakereci, tarafsız, kamusal bir muhakeme sonucunda verilmiş adil ve bağlayıcı bir hükmün gereği gibi sunarak, siyasi iktidar için oldukça işlevsel bir tahakküm aracı oluşturur.

Alman hukukçu Otto Kirchheimer, bir tahakküm aracı olarak siyasi davayı, rejimin hasmını siyaset sahnesinden silmek amacıyla onun kamusal eylemini/davranışını suçlulaştırma girişimi olarak tanımlar (1961: 46). Siyasi iktidar rakibini siyaset sahnesinden tasfiye edemiyorsa, onu yargı eliyle taciz ederek boyun eğmeye zorlar. Siyasi hasmının sözünü/eylemini kendisine yönelik bir tehdit olarak gören rejim, resmi politikalara muhalefeti “ihanet” olarak damgalar; bunu da hukuk eliyle onaylatarak, ihanetin bastırılmasını güvenceye alır (Kirchheimer, 1961: 62). Bu davanın öznesi, devletin bütünlüğünü ve değerlerini tehdit eden ötekilerdir. Terör suçlaması ise, hasmın kamusal eylemini siyasi içeriğinden soyundurmaya, ondan ulusal güvenliğe, kamu düzenine ve toplumun bütününe yönelen bir tehdit inşa etmeye el verdiği için siyasi davanın üzerinde yükseldiği en verimli topraktır.

Bu nitelikteki bir davanın temelinde hukuk değil; rejimin düşman olarak gördüğü kişiden “kurtulma”, onun itibarını yıkma arzusu yatar. Bir davanın mahkûmiyetle sonuçlanacağı belli ise, beraat ihtimali baştan saf dışı bırakılmışsa, iddia ve savunma makamının tezlerinin karşılıklı birbirini çürütebilmesi esasına dayanan, usûli standartların ve güvencelerin gözetildiği adil bir yargılamadan değil, düzmece bir “hukuki farstan” (Allo, 2010: 53) bahsetmek daha doğru olacaktır. Judith Shklar böyle bir davada çoğunlukla yargıcın iddia makamına tabi kılındığına; delillerin sahte, tanıkların ise yalancı olduğuna; sanığın düşman bir yargıç elinde zulüm gördüğüne; hukuk ve usûl kurallarının göz ardı edildiğine dikkat çeker (1964: 149). Mahkûmiyet ise kısa vadede siyasi muhalifi saf dışı bırakmayı, onun sözünü ve eylemini itibarsızlaştırarak gücünü zayıflatmayı amaçlarken; uzun vadede rejime başkaldırma potansiyelindeki diğer grupları sessizleştirmek için bir “korku pedagojisi” üretmeyi (Salas, 2017: 5) hedefler. Siyasi dava bu

yönüyle, duruşma sırasında itaatsizliği teşhir ve mahkûm ederek topluma itaatın öğretildiği didaktik bir ritüel olarak da düşünülebilir.

Barış bildirisi imzacılarına yöneltilen ithamlar, bu ithamlar temelinde açılan davaların öncelikli amacının, ülkenin resmi güvenlik rejimine itiraz eden entelektüellerini itaatsizlikleri nedeniyle cezalandırmak; akademisyenlerin toplumsal konumlarını, ancak devletin itaatkâr memurları olmayı sürdürürlerse koruyabileceklerini (Abbas ve Zalta, 2017: 637) göstermek olduğunu düşündürüyor. Kitlesel olarak açılan bu davaların uzun vadedeki amacının ise, barış talebini ve çağrısını itibarsızlaştırarak ondan bir tehdit yaratmak ve toplumun bu talebin peşinden gitme potansiyeline sahip diğer kesimlerine esaslı bir ders vermek olduğu anlaşılıyor.

Usûlsüzlük ve İhlallerle Sakatlanmış Bir Yargılama

Akademisyenler aleyhine, imzaladıkları metnin yayınlanmasından iki yıl sonra, bireysel olarak açılan yüzlerce dava, çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere, Türkiye genelinde toplam 57 mahkemeye paylaştırıldı. Akademisyenlerin aynı metne imza atmaktan ibaret olan eylemleri nedeniyle her biri aleyhine açılan davaların tek bir dosyada birleştirilmesi talebi mahkemelerce reddedildi. Sadece İstanbul'da 7 mahkeme kendi önündeki dosyaları birleştirme kararı aldı. Davaların bu kadar çok mahkeme arasında dağılması, ceza muhakemesinin de parçalanmasına, isnat edilen suç ve verilen hüküm bakımından tutarsızlıkların ortaya çıkmasına yol açtı.

Davaların büyük çoğunluğu TMK'nın 7(2) maddesi temelinde terör örgütü propagandası suçlamasına dayanırken, en az 129 davada mahkemeler suç isnadını değiştirerek, TCK'nın 301. maddesi temelinde devlete ve kurumlarına hakarete çevirdiler ve yargılamanın devam edebilmesi için Adalet Bakanlığı'ndan izin talep ettiler. (Barış için Akademisyenler, 2019) Akademisyenlerin avukatlarının, bu kararlara dayanarak diğer mahkemeler önünde ileri sürdükleri, suç isnadının değiştirilmesi talepleri ise kabul görmedi. İki mahkeme önünde ise akademisyenlerin, TCK'nın 314 (2) maddesinde daha ağır bir suç olarak düzenlenen "örgüte üye olmamakla birlikte örgüte yardım etmek" suçundan cezalandırılması istendi.¹¹

Avukatların, maddi gerçeğin açığa çıkarılması için soruşturmanın genişletilmesi ve ek delillerin toplanması talepleri "samimi" bulunmayarak, "yargılamayı uzatmayı amaçladığı" gerekçesiyle reddedildi. Birbirinden bağımsız yürütülen davaların vahim bir sonucu da, sadece kimlik bilgilerinin değiştirildiği, duruşma sırasında bir iki dakika içinde çoğaltılan, yazım

hatalarına kadar baştan sona aynı “kopyala-yapıştır” savcılık mütalaaları ve nihai mahkeme kararları oldu. Birbirinin kopyası olan bu otomatikleşmiş hükümler, heyetin bundan sonra yargılanacak olan akademisyenler hakkındaki kanaatini önceden açıklaması anlamına geldiği için, mahkemenin tarafsızlığını da ortadan kaldırdı. Avukatlar buna dayanarak heyetin reddini talep etseler de, bu talep “yargılamayı uzatmak amacıyla yapıldığı” gerekçesiyle reddedildi.¹²

Mahkemenin tarafsızlığına dair tek şüphe kaynağı, heyetin bir önceki duruşmada verdiği hükümle yargılamanın sonucuna dair kanaatini açıklaması değildi. Yargılama boyunca yargıçların bir kısmı, sanık kürsüsündeki akademisyenlere ve onların avukatlarına karşı açıkça düşmanca bir tavır sergilemekten geri durmadılar. Örneğin 28. Ağır Ceza Mahkemesi’nde yargılanan bir akademisyen avukatı gelmeden duruşmaya başlanmamasını ve kendisine “sen” diye hitap edilmemesini talep ettiği için hakim tarafından “Bana bak sen sanıksın burada, düzgün konuş” diyerek azarlandı; itiraz etmesi üzerine ise “güvenliği çağırır seni tutuklatırım burada” sözleriyle tehdit edildi.¹³ Duruşma yönetiminde sıkça rastlanan bir tavır da, duruşma salonunu güvenlik görevlileri eliyle boşaltma tehdidiydi. Avukatların, beyanlarının duruşma zaptına eksik geçirilmesine ısrarla itiraz etmesi “duruşma düzenini bozma” bahanesiyle, avukatı ve seyircileri dışarı “attırma” kararının gerekçesine dönüşebiliyordu. Heyet başkanı “gerekirse avukatsız ifade alırız.” diye çıkışabiliyordu. Bazen de heyet, istediğini yaptırılmayınca kendisi salonu terk ediyordu.¹⁴ Seyircilerin dışarı çıkarılmasının yanı sıra, basın mensuplarının, bağımsız kurum gözlemcilerinin ve dayanışma amacıyla gelen meslektaşların duruşma salonuna alınmaması, duruşma salonuna giden yolun bariyerlerle kapatılması ve salonun önünün çevik kuvvet polisleriyle çevrelenmesi (Coşkun, 2019: 135), ceza yargılamasının kamusallığını güvenceye alan alenilik ilkesini de ihlal ediyordu.

Adil yargılanma hakkı ve savunma hakkına yönelik müdahaleler ise daha da vahim boyutlara ulaştı. Bazı mahkemeler, yurtdışına gitmek zorunda kalan akademisyenlerin savunmalarının istinabe yoluyla alınması talebini kabul ederken, diğerleri ise “burası terör mahkemesi, gelecek!” buyurarak talebi reddetti; dahası akademisyen hakkında yakalama kararı çıkardı.¹⁵ Akademisyenlerin ve avukatlarının sözlerini sıklıkla “kısa kesmeleri”, siyasi konulara girmemeleri, savunmalarında hak ihlallerini anlattıkları kısımları “okumamaları” istendi. “Burada bize hakimlik dersi veremezsin”¹⁶ ihtarıyla savunma kesilmekle tehdit edildi; hatta terör propagandası yapıldığı gerekçesiyle düpedüz kesildi (Frontline Defenders, 2019). Savunmanın

dokunulmazlığını ihlal eden, etkili savunma hakkını gaspeden bu müdahaleler, sanığın ve avukatının yargılamanın öznesi olarak görülmediğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Zaten savunmalar da âdeta bir duvara çarpıp geri dönüyordu. Yargıç ve savcıların kafalarını önlerindeki ekrandan veya telefondan kaldırdıklarına, savunmaları ciddiyetle takip ettiklerine pek ender rastlanıyordu.

Duruşmalara savunma hakkını tümüyle ortadan kaldıran ihlaller damga vurdu. 28. Ağır Ceza Mahkemesi, imzacı bir akademisyeni avukatının ve kendisinin mazeretli olarak katılmadığı duruşmada 1 yıl 3 ay hapse mahkûm etti.¹⁷ Oysa aynı mahkeme daha önce, yargılanan akademisyene savunmasını hazırlaması için süre tanımıştı; bir sonraki celsede ise bu ara kararından vazgeçti ve savunma için söz vermeksizin savcıdan mütalaasını açıklamasını istedi.¹⁸ Öte yandan, olağanüstü hal ilanından sonra yayınlanan 676 sayılı OHAL KHK'siyle, örgütlü suçlardan yargılananların, duruşmalarda sadece üç avukatla savunulmasına izin veren sınırlama, örgütlü bir suçtan yargılanmayan akademisyenlerin davalarında da uygulandı.¹⁹ Avukatların itirazlarına rağmen, mahkeme heyetleri kısıtlamayı uygulamakta ısrar ettiler. Böylece olağanüstü yargılama rejimi, “olağan” alana taşarak keyfi biçimde genişletilmiş oldu.

Savunma hakkı bakımından belki de en ağır ihlallere 37. Ağır Ceza Mahkemesi imza attı. Mahkeme, Türk Tabipler Birliği (TTB) Eski Başkanı Gencay Gürsoy ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) Başkanı Şebnem Korur Fincancı hakkında, savcı mütalaası verildikten sonra dosyaya yeni deliller ekledi. Gürsoy için bu ek deliller, Twitter paylaşımları ve bildirinin yayınlanmasından birkaç gün sonra verilen bir röportaj; Fincancı için ise, Özgür Gündem ve Evrensel gazetelerine verilen röportajlar ile TİHV'in sokağa çıkma yasağı kaldırıldıktan sonra Cizre'de yaptığı gözlem ziyaretinin ön inceleme raporuydu. Fincancı bu raporun bulgularını, bildirinin içeriğinde bahsedilen insan hakları ihlallerinin gerçekliğini kanıtlamak ve akademisyenler olarak “neye ortak olmadıklarını” anlatmak amacıyla önceki celsede yaptığı sunumda mahkeme heyetine bizzat vermişti. Olağan şartlarda dosyaya eklenen yeni deliller için ek savunma hakkı verilmesi gerekirken, Gürsoy'a ve Fincancı'ya bu belgeleri inceleme ve savunma yapma hakkı tanınmadı. Yargılama sonunda Gencay Gürsoy, yeni deliller ve TTB Başkanı olması gerekçe gösterilerek ertelemesiz 2 yıl 3 ay hapis cezasına²⁰; Fincancı ise “kastının yoğunluğu” ve pişmanlık göstermemesi nedeniyle ertelemesiz 2 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırıldı.²¹

Hüküm: Derecelendirilmiş Bir Cezalandırma Tekniği

Barış bildirisi imzacılarının aynı eylem nedeniyle tek tek yargılanması sonucunda verilen cezalar geniş bir yelpazeye yayıldı. Suçlama konusu olan eylem, buna ilişkin savcılık iddianamesi ve mütalaası aynı olsa da, bazı mahkemeler eliyle verilen mahkûmiyet kararının ağırlığı, “sanığın” profiline ve yargılama sırasında takındığı tutuma göre değişti. Bir başka deyişle bu mahkemeler, yargılama boyunca yapmadıkları bireyselleştirmeyi, hassas bir ceza kalibrasyonu ile yargılamanın sonunda yapmayı uygun gördüler. Gürsoy ve Fincancı gibi, insan hakları hareketinin ön saflarında yer alan, kurumsal kimliğe ve mesleki temsiliyete sahip “yüksek profilli suçlular” daha ağır cezalara çarptırıldılar; üstelik cezaları da ertelenmedi. Bazı mahkemeler ise yargılanan imzacılar hiçbir ayırt edici sebep sunmadan rastgele ceza dağıttılar. Bunlardan biri olan 33. Ağır Ceza Mahkemesi, dosyalarını birleştirdiği 27 akademisyenden 14’üne hiçbir somut gerekçe üretmeden 27 ay ceza verdi; 13 akademisyeni ise 22 ay hapse mahkûm etti.

Sonuçlanan 204 davada yargılanan akademisyenlerin tamamı mahkûm edildi: Aralarından 146 akademisyen 1 yıl 3 ay; 8 akademisyen 1 yıl 6 ay; 18 akademisyen 1 yıl 10 ay hapis cezasına çarptırıldı ve haklarında kurulan mahkûmiyet hükmünün açıklanması geri bırakıldı.²² 5 akademisyen 2 yıl 1 ay; 17 akademisyen 2 yıl 3 ay; 7 akademisyen 2 yıl 6 ay ve 1 akademisyen de 3 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu cezalar iki yılın üstünde olduğu için ertelenmedi. İstisnai bir tutum izleyen İstanbul 25. Ağır Ceza Mahkemesi ise 7 akademisyeni terör örgütünün propagandası suçundan değil; örgüte üye olmamakla birlikte bilerek ve isteyerek yardım etmekten, 2 yılın üzerinde hapis cezasına mahkûm etti.²³

Hükümün açıklanmasının geri bırakılmasını (HAGB) kabul etmeyen 6 akademisyene verilen cezalar, akademisyenlerin “pişmanlık göstermeyen kişiliği gözetildiğinde suç işlemekten çekineceğine dair kanaat oluşmadığı” gerekçesiyle ertelenmedi.²⁴ Cezası ertelenmeyen akademisyenlerden Füsun Üstel, hakkındaki mahkûmiyet kararının istinafta onanmasının ardından 8 Mayıs 2019’da cezaevine girdi ve 22 Temmuz 2019 tarihine dek cezaevinde kaldı.

Katıldıkları kolektif eylem nedeniyle aynı “suç”u işlediğine kanaat getirilen bir grubun yargılmasının bu denli parçalı yürütülmesi, bazı örneklerde -aynı mahkeme önünde dahi- ağırlığı ve etkileri birbirinden farklılaşan cezalar verilmesi, hükmün politik işlevine dair bazı çıkarımlarda bulunmaya imkân veriyor. Her şeyden önce hüküm, “suçlu”nun siyasi profiline ve itaat/ itaatsizlik derecesine göre kademelendirilmiş bir cezalandırma rejimini

yansıtır. Bu cezalandırma ölçeğinde, hükmün açıklanmasının geri bırakılması bir boyun eğdirme tekniği olarak kullanılıyor. İki yıldan az ceza alan çoğu akademisyenin, işini kaybetmemek, kamu hizmetinden yasaklı hale gelmemek ve nihayetinde hapse girmemek gibi haklı gerekçelerle bu ceza “pazarlığı”na gösterdiği gönülsüz rıza, teknik olarak suçu kabul etmek anlamına geldiği için, suçluluk ve öfkenin iç içe geçtiği ikircikli bir duygu durumuna yol açıyor. Ertelenmiş bir hapis cezasının aksine, hükmün açıklanmasının geri bırakılması ile birlikte karar anında kesinleştiği ve hüküm giyen kişi kararı temyiz etme hakkını otomatik olarak kaybettiği için, bu usûl aynı zamanda oldukça etkili ve “masrafsız” bir caydırma mekanizması olarak da işliyor. İçerdiği hükmün damgalayıcılığı sayesinde bir baskı aygıtı olarak amacını yerine getirirken, doğrudan hapsedici sonuç doğurmadığı, etkisini bir anlamda askıda tuttuğu için çok güçlü bir kamusal tepkiye de yol açmıyor. Bu yönüyle HAGB Türkiye’de son dönemde ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü karşısında çok yaygın kullanılan bir baskı aygıtına dönüştü. Terör örgütü propagandası suçu ve Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefet suçları, HAGB’nin en sık kullanıldığı suç tipleri arasında yer alıyor. Anayasa Mahkemesi 2022 yılında bireysel başvuru kapsamında verdiği bir kararda, HAGB’nin 2020 yılı içinde tüm mahkûmiyet kararlarının dörtte birini oluşturacak kadar geniş bir uygulama alanı bulduğuna dikkat çekerek, HAGB’nin mahkemeler tarafından uygulamada beraat hükmü yerine kullanıldığını vurguladı.²⁵

Diğer yandan, hükmün açıklanmasının geri bırakılmasını kabul etmeyen akademisyenlere verilen hapis cezalarının TCK’nın 51. maddesine göre ertelenmesi mümkünken ertelenmemesi ise, mahkeme nezdinde “işbirliği yapmayı reddedenleri” daha sert biçimde cezalandırma iradesini ortaya koyuyor. Bu şiddetlendirilmiş yaptırım rejimi ve insan hakları örgütü temsilcilerinin çarpıtıldığı daha ağır cezalar, insan hakları hareketini kriminalize etme, mahkemeye göre “pişmanlık göstermeyenleri” terbiye etme ve onlardan ibretlik yaratma arzusunu ortaya seren bir iktidar performansını yansıtır. Siyasi ifade özgürlüğünün kolektif kullanımı niteliği taşıyan bir eylem nedeniyle, yargılanan kişinin konumu ve politik tutumu temelinde, aynı mahkeme önünde dahi birbirinden bu denli farklılaşan, kademelendirilmiş cezalarla belirlenmiş bu yaptırım rejimi, hükmün ardındaki ideolojik güdülenmeyi de ortaya seriyor.

Devlet Otoritesinin Yankılandığı Bir Gösteri Olarak Dava

Mahkeme salonları siyasi davalarda, sıklıkla devlet gücünün sergilendiği bir egemenlik gösterisinin sahnesine dönüşür. (Ertür, 2015: 101) Hukukun

bir performans olarak inşa edildiği²⁶ bu yargılmalarda öncelik maddi gerçeği açığa çıkarmaktan ziyade devlet iktidarının sergilenmesi ve tahkim edilmesidir.

Akademisyenlerin yargılanma sürecinde de, duruşmaların seyrinden nihai kararın içeriğine dek, suçun işlenip işlenmediğini açığa çıkarmaktan çok, devlet otoritesinin sergilenmesi ağır bastı. Mahkeme başkanı ve üyelerinin sesi, sözü her aldıklarında, akademisyenlerin kolektif imzasıyla “zedelenen” devlet otoritesinin sesine dönüştü. “Devlete yaptığın çağırıyor PKK’ya da yaptın mı?”, “Örgütü neden muhatap almadın?”²⁷, “PKK bir terör örgütüdür mü?”, “Devletin egemenliğini korumak için uyguladığı şiddete karşı mısınız?”²⁸, “Devlet oraya müdahale etmeseydi ne olacaktı?”, “Ülkenin bir kısmında özerklik ilan eden terör örgütüne karşı devlet ne yapsın?”²⁹ gibi -esasen cevap almaya yönelik olmayan- sorular, tarafsız bir yargılama yapmak yerine devletin güvenlik politikalarını meşrulaştırmayı amaçlıyordu. Bir avukatın duruşmada sunduğu, ifade özgürlüğünü işleyen AİHM kararlarına karşı, “Her şeyde bir Avrupa. Türk müyüz, Avrupalı mıyız belli değil!”³⁰ tepkisi de, anayasal olarak bu kararları uygulamakla yükümlü olan Türk yargısının yaldızı dökülürken milliyetçiliğini ele veriyordu. Bir Mahkeme Başkanı’nın, yargılanan akademisyeni “Beşiktaş’ta boğazda oturup viski içmekle olmuyor. Bildiri yazmak yerine para toplayıp gönderin oradaki insanlara” (Pişkin, 2020) sözleriyle azarlaması ise, ülkenin resmi ricalinin dilindeki anti-entelektüelizin veciz bir ifadesiydi.

Akademisyenlerin sorgusu sırasında mahkeme başkanlarının kullandığı aşağılayıcı tonun, agresif ve düşmanca üslubun münferit sayılamayacak kadar yaygın olduğunu kaydetmek gerekir. Duruşmalar sırasında sıkça başvurulmuş bir sorgu “taktiği” de, akademisyenleri pişmanlık göstermeye, hatta itirafta bulunmaya davet eden müdahalelerdi. “Bildiriyi imzaladığın için pişman mısınız?”, “İmzalamadan bildirin tamamladın mı?”, “İmzanı çekmeyi düşündün mü?” gibi, akademisyenlerin özgür iradesini yok sayan sorular, bir yandan onları nedamet getirmeye, kamu önünde boyun eğdirmeye zorlarken, diğer yandan kendince “gerçek suçluları” tespit edip ayırtırmayı hedefliyordu. Suçlanan akademisyenlerin hiçbirinin duruşmada pişmanlık ifadesi göstermemesi bu taktiği boşa düşürdü.

Duruşmaların yanı sıra gerekçeli mahkeme kararlarına da devlet(in) e başkaldıran akademisyenlere beslenen öfke ve tahammülsüzlük damgasını vurdu. “Sözde sorumluluk sahibi aydın bir akademisyen olarak...”, “sözde aydın, barışçı, demokratik, sorumluluk sahibi ve tarafsız akademisyen

kimliği...” , “sözde sorumluluk sahibi aydın bir akademisyen olarak barışa katkı olsun diye bildiriyi imzaladım diyen sanı(k)”, “sözde barış çağrısı yapan ve sivillerin zarar görmemesini isteyen kişiler”³¹ ifadeleri, eylemlerinden ziyade kişilikleri ve niyetleri yargılanan imzacıların, yargının zihninde makbul akademisyen tahayyülünün dışında konumlandıklarını gösteriyordu. Adli belgelerde dava konusu olgulardan ve akademisyenlere atfedilen niteliklerden bahsederken bolca kullanılan “sözde” ifadesi, Türkiye’deki terör yargılamalarında nicedir yerleşik hale gelmiş bir söylemin tezahürüyü. Her şeye rağmen yine de şaşırtıcı olan ise, pek çok mahkemenin gerekçeli kararında noktası virgüline ve imlâ hatalarına kadar tıpatıp aynı ifadeleri kullanmış olmasıydı. Tıpkı iddianame ve mütalaalar gibi, kararlar da sanki tek elden çıkmış gibiydi.

Kararlarda birebir aynı yazılmış bir başka bölüm de, ülkedeki silahlı çatışmanın tarihine ve özellikle 2015 sonrasında yeniden alevlenen çatışma sürecine dair anlatıya ilişkindi. İlk olarak çatışmayı hukuken doğru nitelendirme kaygısıyla “uluslararası olmayan bir çatışmadan” değil, “düşük yoğunluklu çatışma” veya bir “iç güvenlik harekâtı”ndan söz edilmesi gerektiğini tespit eden mahkemeler³², sonrasında sokağa çıkma yasakları sırasında kullanılan gücün “ölçülü, orantılı ve tamamen iç hukuka ve uluslararası hukuka uygun olduğunu” gerekçelendirme safhasına geçiyordu.

Nihai kararlar bir bütün olarak, sokağa çıkma yasakları sırasında yaşananlara dair siyasi iktidar eliyle kurulan anlatıyı teyit etmek ve kolluk şiddetinin meşru, orantılı ve haklı olduğunu kanıtlamak kaygısıyla kaleme alınmıştı. Buna göre, “terör örgütü işgal ettiği yerlerde yaşayan halktan evini terk etme imkânı bulamayanları rehin olarak alarak kadın, çocuk, yaşlı insanları kendisine kalkan olarak kullanmış; bunu sona erdirmeye çalışan güvenlik güçleri ise, rehin olarak tutulan vatandaşların zarar görmemesi için azami gayret sarf et[miş] ve zorunlu olarak olayların yaşandığı mahallelerle sınırlı olmak üzere sokağa çıkma yasağı uygulamak zorunda kalmıştı[r].”³³ Yine, “yaşanan ölümlere terör örgütü sebebiyet vermişti[r].”³⁴ Bunu görmek yerine örgütü meşru gösterme niyetiyle hareket eden akademisyenler ise, “devlet güvenlik güçlerini Türkiye ve dünya kamuoyuna saldırgan olarak göstermeye” çalışmışlar; “sanki olayların sorumlusu devletmiş gibi sadece devlete çağrı yap[mışlardı].”³⁵

Mahkemeler bir yandan rejimin dikte ettiği yönde bağlayıcı bir hakikat inşa etmeye soyunurken, diğer yandan -bildiride yapıldığı gibi- devletin güvenlik politikasına dair kurulan hegemonik anlatıya meydan okuyan, onun

inandırıcılığını sarsma potansiyeline sahip bir hakikat iddiasını itham ediyor; farklı bir hakikatin dile getirilmesine izin verilmeyeceğini de ilan ediyorlardı. Bu uğurda gerekirse hukuki referansların tersyüz edilmesi dahi mubahtı. 37. Ağır Ceza Mahkemesi nihai kararında, akademisyenlerin duruşmalar sırasında kendi suçlandıkları ifadelerle benzerlik taşıdığı için sıkça atıf yaptıkları, AİHM'in Rusya'ya karşı verdiği *Dmitriyevskiy* kararına da yer vermişti. AİHM bu kararında, "soykırım, katliam, Rus terörü, toplu cinayet, yargısız infaz" gibi ifadelerin ifade özgürlüğü kapsamında kaldığını tespit ediyordu. Ağır Ceza Mahkemesi'ne göre ise, "kararın ardında yatan düşünce, söz konusu eylemlerin TARİHSEL HAKİKATE³⁶ uygun olması" idi. Akademisyenlerin imzaladığı "bildirinin ise, hakikatle uzaktan yakından alakası yok"tu! Daha da ötesi, "söz konusu bildiri hakikatin çarpıtılması[ndan]" ibaretti.³⁷ Tarihsel hakikatin ne olduğunu tespit ve ilân etme kudretini gasp eden Mahkeme, kendisini büyük harflerle sabitlediği resmi hakikatin de bekçisi ilan ediyordu.

Siyasi davanın bir işlevi rejim düşmanını gayrimeşru ilan etmek ve mümkünse onu saf dışı bırakmak ise, bir diğer işlevi de, özellikle eleştirel kamusal sözün resmi söyleme meydan okuduğu durumlarda alternatif hakikat anlatılarını bastırarak, hâkim anlatıyı tahkim etmektir. Ceza muhakemesinin işlevi artık suç işlenip işlenmediğini araştırıp objektif olarak tespit etmek değil, yürürlükteki hakikat rejimini güçlendirmek ve onun sarsılmasını engellemektir. Devletin güvenlik politikasının hizmetindeki egemen söylemde çatlaklar açacak bir hakikat iddiasının dolaşıma girmesine geçit vermemek için, bu konuda kamusal olarak söz alan Barış için Akademisyenlerin ne pahasına olursa olsun cezalandırılması gerekir. Nitekim hukuk normu ve ulusal/uluslararası yargı kararları apaçık ortadayken, akademisyenlerin yargılandığı onlarca mahkemeden birinin dahi beraat kararı ver(e)memiş olması³⁸, bu siyasi cezalandırma arzusunu ortaya koyuyor.

Fakat ne kadar uğraşılırsa uğraşılınsın, bu türde bir dava siyasi iktidar için her zaman kaçınılmaz biçimde riskler de barındırır; zira dava yargılananlar tarafından alternatif hakikatler inşa etmek ve bunları kamusalılaştırmak için "ele geçirilebilir".

Bir İtiraz Alanı Olarak Dava: Sözün Gücü ve Ters Yüz Edilen Pedagoji

Daha önce belirtildiği gibi, siyasi dava esas olarak iktidarın şiddetini meşrulaştırmak, siyasi baskıyı ve tahakkümü rasyonelleştirmek için yargının işe koşulduğu bir gösteri olarak inşa edilir. Bununla birlikte, ceza davasının belirli koşullarda yargılananlara sahiplendikleri politik sözü ve itirazı görünür kılmak için önemli imkânlar açtığını da teslim etmek gerekiyor. Moustafa

Tamir, rejimin bir yönetim tekniği olarak yargıyı araçsallaştırmaya yöneldiği ölçüde, otoriter devlete içeriden benzersiz bir itiraz alanının da açıldığına işaret eder. Mahkemeler bir hükmetme aygıtı olarak otoriter rejimi tahkim ederken, paradoksal biçimde toplumsal aktörlere rejime meydan okuyacak yeni mecralar da açar (Tamir, 2007: 41).

Vanessa Codaciotti bu noktada siyasi davayı, salt hükmedenlerin hasımlarını saf dışı bırakmak için yargıyı kullanmasına değil; aynı zamanda yargılanan öznelerin davaya attettikleri siyasi anlama ve onun militanca kullanımına odaklanan bir bakışla ele almayı önerir (2017). Bu açıdan ceza davasına ilişkisel bir perspektiften bakmak gerektiğini ifade eden Codaciotti, siyasi davayı “hukukun ve yargılamanın hem hükmedenler hem de muhalifler eliyle çift yönlü olarak politize edilmesi” olarak tanımlar. Siyasi davalar esasen devlet ile muhaliflerin ortak üretimi; aynı zamanda aralarındaki çatışmanın da en görünür tezahürlerinden biridir (Codaciotti, 2017; 164, 174).

Bu davalarda mahkeme salonu devlet otoritesinin olduğu kadar, ona karşı direnişin de sergilendiği bir arenaya dönüşebilir. Sonunda mahkûmiyet kaçınılmaz olsa da, dava, hem hukukun ve yargılamanın ideolojik işlevini ifşa etmek, hem de suçlama konusu yapılan politik söze dair kamusal bir tartışma başlatmak amacıyla bir platform olarak kullanılabilir. Siyasi hasmı ideolojik etiketlerle itibarsızlaştırmak ve saf dışı bırakmak için işe koşulan yargı, yargılanan özneler eliyle, cezalandırılmak istenen politik eylemi ve sözü görünür kılmak için aksi istikamette siyasallaştırılabilir. Böylece dava, suçlananların kendilerine dayatılan öznellik yerine bambaşka bir politik öznellik inşa ettikleri bir alana dönüşür.

Barış bildirisi imzacılarının yargılanma sürecinde de mahkeme salonu, barış talebini ve muhalif sözü suçlulaştırma arzusu karşısında, özgür düşüncenin ve barış çağrısının sesinin yükseldiği açık bir kürsüye dönüştü. Her gün sanık kürsüsüne çıkan onlarca imzacının özgün hayat hikayesinden ve akademik birikiminden beslenen savunmalar mahkeme kürsüsünün “Çağlayan Akademisi” olarak anılmasına yol açtı. İçerik ve retorik olarak her biri zengin bir akademik sunuş niteliği taşıyan bu konuşmalar, elbette yargı makamına olduğu kadar diğer yurttaşlara ve meslektaşlara da sesleniyordu. Noam Chomsky’nin ifadesiyle, entelektüelin “hakikati söyleme ve yalanları ifşa etme etik-politik sorumluluğu”ndan (1967) beslenen bu ses, şiddet karşısında kamusal alanda hüküm süren sessizliği kırmayı, ölümü ve savaşı kutsayan dilin her mecrayı işgal ettiği bir dönemde, tarihe tanıklığın yüklediği sorumlulukla barışı savunmayı amaçladı.

Bazı imzacılar savunmalarında özgür düşünce üzerinde giderek sertleşen devlet baskısını, KHK'yle ihraç da dahil imzacıların maruz kaldığı yasal şiddeti ve hukuka olan yakıcı ihtiyacı dile getirdiler; bazıları ise savunmanın merkezine, bildirin in itham ettiği devlet şiddetini ve hak ihlallerini yerleştirdi. Savunmalara aynı zamanda, bildirin in yazıldığı dönemde yaşanan ölümler karşısındaki çaresizlik, öfke ve duygusal alt üst oluş damga vurdu. Bazen dokunaklı, bazen coşkulu, bazen edebi, bazen de akademik vurgulara sahip savunmaların odağında ise, ülkenin geleceği ve hakları hayata geçirmek için barışı inşa etmenin aciliyeti ve vazgeçilmezliği vardı.

Yargılananlar, 1980 cuntası faşizmine karşı hazırlanan “Aydınlar Dilekçesi”ni, Fransız entelektüellerin Cezayir savaşına karşı yayınladıkları, 121’ler Manifestosu olarak anılan “İtaat Etmeme Hakkı Üzerine Bildiri”sini, Amerikalı akademisyenlerin Vietnam savaşına; İsraili meslektaşlarının İsrail ordusunun işlediği savaş suçlarına karşı ayağa kalkışını referans göstererek, barışı savunmanın bir yurttaş hakkı ve aydın sorumluluğu olduğunu vurguladılar. Sanık kürsüsü böylece, aralarında tarihçi, siyaset bilimci, sosyolog, psikolog, pedagog, hukukçu, hekim, matematikçi, fizikçi, mimar, dilbilimcilerin olduğu, farklı disiplinlerden yüzlerce akademisyenin, “barışın inşasına kuramsal olarak bir tuğla koy[ma]k”³⁹ üzere söz aldığı kamusal bir kürsüye dönüştü.

Savunmaların bir kısmı eleştirel düşünce ve bilimsel üretim için akademik özgürlüğün vazgeçilmezliğini ve tarihsel hakikat arayışının bu özgürlüğün ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini işledi. Bazı akademisyenler ise sanık kürsüsünü ülkenin ayrımcılık tarihine dair söz söylemek, devlet aygıtının kendi yurttaşlarına uyguladığı şiddete tanıklıklarını anlatmak için kullandı. Kâh sokağa çıkma yasakları ilan edilen şehirlere gittiklerinde şahit olduklarını, kâh insan hakları örgütlerinin kayıt altına aldığı verileri aktararak, yaşam hakkını ortadan kaldıran ağır ihlalleri, zorunlu yerinden etmeyi, kültürel yıkımı ve halkın bir kısmının tabi tutulduğu kolektif cezalandırmayı bir kez daha yüksek sesle ifşa ettiler. Sanıklığı bir nevi tanıklığa dönüştürerek, “hakikatten yoksun bir iktidara, iktidardan yoksun bir hakikatle” (Foucault, 2005: 199) karşı çıktılar.

Fakat ihlallerin işlendiği bölgelerde toplanan delillerin mahkeme heyetine gösterildiği anlarda yargıçlar, “ceset fotoğrafları” karşısında hoşnutsuzlukla kafalarını çevirerek bakmayı reddettiler; daha da ötesi, bizatihi hakikat arayışını suçlama konusuna dönüştürdüler (Fincancı, 2019). Bu reddediş şüphesiz yargının hakikatle kurduğu ilişkinin de sembolik bir ifadesiydi. Yargılananlar ise, görülmek istenmeyen şiddetini görünür kılmayı;

yargılama yetkisinin adına ve namına kullanıldığı kamuyu şiddete tanıklık etmeye çağırmayı sürdürdüler. İmzacı bir akademisyenin savunmasında ifade ettiği gibi, hem bildirinın yayınlandığı andan itibaren insanlık onuru çıĝneden Barış için Akademisyenlerin, hem de “ölülerini itibarlı bir biçimde gömme hakkı bile verilmemiş olan insanların onurlarını savunmak”⁴⁰ için ahlaki bir görev olarak sözü harekete geçirdiler. Bu açıdan savunmalar, tıpkı bildirinın kendisi gibi, imzacıların entelektüel kimlikleri ile konuşma sorumluluğu arasında bir bağ kuruyordu (Tekin, 2019: 84).

Üç yılı aşkın bir süreye yayılan uzun yargılama sürecinde sanık kürsüsüne çıkan her bir akademisyenin yanında durmak için güçlü bir dayanışma örölmeye çalışıldı. Her hafta Çağlayan Adliyesi önünde onlarca meslektaşın, öğrencinin, basın mensubunun, sendika emekçisinin, yurt içinden ve dışından destekçinin hazır bulunduğu basın açıklamaları düzenlendi. Mahkemelerin imzacıları tek tek yargılayarak ayrıştırma ve yalnızlaştırma stratejisine karşı, adliyede geçen 313 gün boyunca sadece duruşma salonlarının içi değil, adliyenin koridorları ve mahkemelerin kapısı da bir karşılaşma, etkileşim ve dayanışma mekânına dönüştü. Aynı şekilde, dört imzacı akademisyenin tutuklanmasının ardından cezaevleri önünde başlatılan “özgürlük nöbetleri” ve açık dersler de dayanışma ritüelinin bir parçasıydı. Böylece yüzlerce insan, bir imzada ortaklaştıkları fakat daha önce tanışmadıkları meslektaşlarıyla “akademinin duvarları dışında”⁴¹ bir araya geldi, temas etti, dertleşti, dayanıştı. Üç yıl boyunca, haftada en az iki gün ve aynı anda en az üç mahkemede gerçekleşen duruşmaları titizlikle izleyen, verilerin kaydını tutan ve bunları ulusal/uluslararası kamuoyu oluşturmak için düzenli olarak paylaşan dava izleme komitesinde gönüllü emek veren bir akademisyen bunu şöyle ifade ediyordu: “Çağlayan’ı bizim yaptık, burası bizim oldu.”⁴² Duruşmalardaki hak ihlallerinden yargılananların savunmalarına dek yargılama sürecinin gün be gün kaydının tutulması, sosyal medya ve Bianet gibi muhalif medya organlarında paylaşılması⁴³, barış akademisyenlerinin yürüttüğü hukuk mücadelesinin arşivinin tutulmasını; baskının olduğu kadar dayanışma ve direnişin belleğinin de kamusallaşmasını sağladı.

Barış için Akademisyenler mahkeme kapısında ve ötesinde ördükleri kolektif mücadeleyle ve duruşma salonundan yükselttikleri sesle davanın tarihi ve siyasi yönünü değiştirdiler. Hesap vermek üzere çıkarıldıkları mahkeme kürsüsünü, ifade yasağını yıkararak hakikati dile getirmek için kamusal olarak sözü ele geçirdikleri (Balibar, 2018: 69, 72) bir mecraya dönüştürdüler. Bu yolla aynı zamanda, ceza davasının üretmeye çalıştığı korku pedagojisini ters yüz ederek, onun yerine barışın ve dayanışmanın pedagojisini inşa ettiler.

Sonuç Yerine

Anayasa Mahkemesi (AYM) Genel Kurulu, 26 Temmuz 2019 tarihli oturumunda, barış bildirisini imzacılarından dokuzunun yapmış olduğu bireysel başvuruları birleştirerek inceledi ve başvurucular hakkında verilen mahkûmiyet kararlarının Anayasa'nın 26. maddesinde güvenceye alınan ifade özgürlüğünü ihlal ettiğine karar verdi. Bu karar üzerine, hakkında mahkûmiyet kararı verilen akademisyenler yeniden yargılanarak, henüz mahkûm edilmemiş olanların çoğu ise devam eden davalarda beraat ettiler.⁴⁴

Oldukça ayrıntılı ve kapsamlı bir hukuki gerekçeye sahip olan *Zübeyde Fusun Üstel ve Diğerleri* kararı, Barış Bildirisi'nin içeriğinin hiçbir biçimde suç oluşturmadığını ve mutlak olarak ifade özgürlüğünün koruması altında olduğunu teyit etti.⁴⁵ Böylece barış bildirisini imzacılarının ve avukatlarının 313 gün boyunca bıkmadan mahkeme salonlarında dile getirdikleri gerçek, ülkenin en yüksek yargı mercii tarafından da teyit edilmiş oldu.⁴⁶ AYM'nin bu kararı, ifade özgürlüğünü güvenceye alan ulusal ve uluslararası standartlar açık seçik ortada olmasına rağmen, imzacılar hakkında yürütülen tüm idari ve adli süreçlerin ve ceza mahkûmiyeti de dahil olmak üzere uygulanan tüm yaptırımların hukuki değil politik kararlara dayandığını da ortaya koyuyor (Özenç ve Ergün, 2020: 420). Ne var ki AYM'nin ihlal kararı, ceza davalarını sona erdirmenin ötesinde, başta kamudan ihraç olmak üzere imzacıların terörle bağlantılı olma suçlaması nedeniyle maruz bırakıldıkları diğer ağır hak ihlallerini ortadan kaldırmak için yeterli olmadı (Demir-Gürsel ve Çalı, 2020).

AYM'nin ihlal kararından önce akademisyenlere yönelik mahkûmiyetle sonuçlanan adli takibat, Türkiye'de yasallık ilkesinin ve yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının ne ölçüde aşındığını ortaya koyduğu kadar, hukukun siyasi iktidarın talep ve talimatları doğrultusunda araçsallaştırılmasının geldiği noktayı da gözler önüne seriyor. Barış bildirisini imzacılarının hapis cezasıyla cezalandırılması, Türkiye'de yargı aygıtının giderek daha yoğun biçimde siyasi muhalefeti bastırmak için işlevlendirilmesinin sadece bir vechesi. Bu anlamda hem politik olanın, hem de siyasi baskının giderek artan biçimlerde "yargısallaşması"ndan (*judicialization*) bahsetmek mümkün. Muhalefet üzerindeki yargı kuşatması ise buna karşı tepki olarak, toplumsal mücadelelerin de giderek daha görünür biçimde yargı alanına taşınmasına, başka bir ifadeyle, toplumsal muhalefetin de "yargısallaşması"na yol açıyor. Böylece mahkeme kürsüsü siyasi muhalifler için kamusal bir foruma dönüşerek, hukuki kazanımları, özgürlükleri ve barışı savunma mücadelesinin yükseldiği mecralardan birine dönüşüyor. Barış için akademisyenler vakası

bu açıdan, toplumsal aktörlerin yargısal alanı sahiplendikleri değer ve ilkeler doğrultusunda bir itiraz alanına dönüştürme mücadelesine ve kudretine de örnek oluşturuyor. Maruz bırakıldıkları ağır siyasi baskı ve cezalandırmaya rağmen yargılama sürecinde ördükleri dayanışma ve ürettikleri sözle, barış bildirisi imzacılarının hukuk ve toplumsal mücadele ilişkisi üzerine düşünmek için önümüzde yeni bir ufuk açtığı muhakkak.

Sonnolar

1- Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, 14.1.2016 tarihli HES toplu açılış törenindeki açıklaması için bkz.: "Kendilerine Akademisyen Diyen Bir Güruh, Terör Örgütünün Yanında Saf Tutarak Devletine Kin Kustu", <https://www.tcgb.gov.tr/>. Erdoğan açıklamasında şu ifadeleri de kullanmıştı: "Bu sözde aydınlar, aydın değil karanlıktır, karanlık. Zira bunların vatan diye bir meselesi yoktur. Bunların millet diye bir meselesi yoktur. Bunlar sadece şu güzel ülkemizi vatanımızı nasıl karıştırırız bu milleti nasıl birbirine düşürürüz bunun gayreti içindeler. Bu mesele kesinlikle demokrasi meselesi, hak ve özgürlükler meselesi, düşünce ve ifade hürriyeti meselesi değildir. Türkiye'nin bu konularda hiçbir eksiği yoktur. Bu mesele, sadece ve sadece devletin ve milletin bekası meselesidir." Erdoğan ayrıca farklı vesilelerle yaptığı açıklamalarda, imzacı akademisyenleri "manda artıkları", "müsveddeler", "bir avuç lümpen", "yarım porsiyon aydın", "terör örgütünün maşası" olarak niteledi. Bkz.: "Cumhurbaşkanı: Lümpen, Yarım Porsiyon Aydın, Müsvedde", *Bianet*, 20.1.2016; <http://bianet.org>.

2- Türkiye'de 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra ilan edilen OHAL'de 6.000'den fazla akademisyen kamu görevinden ihraç edildi. Bir cezalandırma mekanizması olarak kamudan ihracın sonuçlarına ve bu mekanizmanın Türkiye'deki tarihsel dönüşümüne dair ayrıntılı bir değerlendirme için bkz.: (Sertdemir Özdemir, 2020). 2016 darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL dönemindeki akademisyen ihraçlarının sonuçları hakkında bkz.: (Akbaş Demirel vd., 2019).

3- "Barış Akademisyenleri Anlatıyor: Yedi Yılın Mühasebesi- II Bitsin Artık Bu Arafta Kalma Hali", *1+1 Express*, 25.02.2024, <https://birartibir.org>.

4- 2006 yılında 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 5532 sayılı Kanunla değişikliğe uğradı.

5- Bkz. AİHM, Selahattin Demirtaş v Türkiye (2), (BD), B. no. 14305/17, 22.12.2020; Işıkırık v Türkiye, B. no. 41226/09, 14.11.2017; Bakır ve Diğerleri v Türkiye, B. no. 46713/10, 10.07.2018; İmret v Türkiye (No. 2), B. no. 57316/10, 10.07.2018.

6- Bu içtihadla ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz.: (Yarsuvat, Soygüt, 2019).

7- İçişleri Bakanlığı 81 ilde Siber Suçlarla Mücadele Şube Müdürlüklerince internet ortamında 7/24 esasına göre sanal devriye faaliyeti yürütüldüğünü açıkladı. Bakanlık

1 Ocak 2020 tarihinden 14 Ağustos 2020 tarihine kadar, terör örgütü propagandası yapan, halkı kin ve düşmanlığa tahrik [eden] veya aşağılayan, toplumu korku ve paniğe sürükleyen, yalan belge yayınlarak algı operasyonu ve provokatif paylaşımı yapan toplam 14 bin 186 hesap hakkında çalışma yapıldığını açıkladı. Bkz.: “Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı tarafından 1 Ocak’tan Bugüne 14.186 Hesap Hakkında Çalışma Yapıldı,” 14.8.2020, <https://www.icisleri.gov.tr>

8- Kuşkusuz Barış için Akademisyenler vakası bugüne dek Türkiye’de muhalif akademisyenlerin cezalandırmaya maruz kaldığı, akademik özgürlüğe yönelik ilk saldırı değil. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren her rejim muhalif akademisyenleri üniversiteden ve kamusal alandan tasfiye etmeye yönelik türlü cezalandırma politikaları izledi. Bu politikaların dönüşümüne dair ayrıntılı bilgi için bkz.: (Boratav, 2017); (Timur vd., 2017). Bununla birlikte, Barış için Akademisyenler’in maruz kaldığı cezalandırma, Türkiye tarihinde bugüne dek akademisyenlerin maruz kaldığı en kitlesel cezalandırmadır.

9- İmzacı akademisyenler Esra Mungan, Muzaffer Kaya, Kıvanç Ersoy ve Meral Camcı 10 Mart 2016 tarihinde yaptıkları basın açıklamasından sonra tutuklandılar ve haklarında terör propagandası yapma suçlamasıyla iddianame düzenlendi. Davanın ilk duruşmasında tahliye edilen dört akademisyen hakkındaki yargılamada suç isnadı değiştirilerek, akademisyenlerin TCK 301. maddesinde düzenlenen “Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Devletin kurum ve organlarını aşağılama” suçundan yargılanabilmeleri için Adalet Bakanlığı’ndan izin talep edilmesine karar verildi.

10- İddianameye ilişkin kapsamlı bir hukuki değerlendirme için bkz.: (Demir Gürsel, 2020).

11- “İki Akademisyen İçin ‘Örgüte Yardım’ Suçlamasıyla Cezalandırma Talebi”, *Bianet*, 18.10.2018, <https://bianet.org>.

12- “Avukat Meriç Eyüboğlu’ndan Hakimin Reddi Talebi”, *Bianet*, 6.11.2018, <https://bianet.org>.

13- “Bir Akademisyene Daha Ertelemeli 1 Yıl 3 Ay Hapis Cezası”, *Bianet*, 16.10.2018, <https://bianet.org>.

14- “Mahkeme Başkanı Dışarı Atmak İstedi, İzleyiciler Direndi”, *Bianet*, 30.5.2018, <https://bianet.org>.

15- “Hakim: Burası Terör Mahkemesi, Sanık Gelecek, Canlı Görmek İstiyorum”, *Bianet*, 27.3.2018, <https://bianet.org>.

16- “Üye Hakim Sordu: “Örgütü Niye Muhatap Almadın?”, *Bianet*, 19.4.2018, <https://bianet.org>; “Mahkeme Başkanı: Akademisyensin Her Şeyi Biliyorsun, Bunu Hatırlamıyor Musun?”, *Bianet*, 20.12.2018, <https://bianet.org>.

17- “Sanık ve Avukatının Katılmadığı Duruşmada Ertelemeli Hapis Cezası”, *Bianet*, 29.11.2018, <https://m.bianet.org>.

18- “#SavunmaEngelleniyor: Savunma için süre verilen akademisyen dinlenmedi.”, *Evrensel Gazetesi*, 13.11.2018, <https://www.evrensel.net>. Bu ihlal üzerine sosyal medyada #savunmaengelleniyor hashtag’iyle bir kampanya düzenlendi.

19- “12 Akademisyenin Davaları Aynı Salonda Üç Avukat Kısıtlamasıyla Görüldü”, *Bianet*, 7.12.2017, <https://m.bianet.org>.

20- “Gençay Gürsoy’un Karar Duruşmasında Yaşananlar”, *Bianet*, 11.12.2018, <https://m.bianet.org>.

21- “Yazarımız Prof. Dr. Şebnem Korur Fincancı’ya 2 yıl 6 ay Hapis Cezası”, *Evrensel Gazetesi*, 19.12.2018, <https://www.evrensel.net>.

22- Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 231. maddesinde düzenlenen hükmün açıklanmasının geri bırakılması müessesesi (HAGB), sanığın rıza göstermesi halinde, hakkında verilen iki yıldan az hapis cezasının sonuçlarının beş yıl boyunca askıya alınmasına imkân veriyor. Bunun için, kişinin beş yıl boyunca kasten tekrar suç işlememesi gerekiyor. Yargılama neticesinde akademisyenlerin büyük çoğunluğu 24 aydan az hapis cezasına çarptırıldığı için HAGB’yi kabul edip etmedikleri kendilerine soruldu.

23- Barış için Akademisyenlere verilen cezaların güncel durumu için bkz.: Barış için Akademisyenler, <https://docs.google.com/spreadsheets/d/e/2PACX1vT05GTWUQMDot1iPfMsieJsWLGBoBorNIJyLP5IdtvJVEcKRW8C8qMxFXPighYZzk7pf2ENP2bXZ3DMo/pubhtml?gid=1873917137&chrome=false&widget=false>, (21.1.2021)

24- Bkz. örneğin: “Prof. Dr. Büşra Ersanlı’ya Ertelemez 1 Yıl 3 Ay Hapis Cezası”, *Bianet*, 5.6.2018, <https://bianet.org>.

25- AYM (Genel Kurul), *Atilla Yazar ve Diğerleri Başvurusu*, 2016/1635, 05.07.2022. HAGB düzenlemesi daha sonra, başkaca gerekçelerin yanı sıra bu temelde de, AYM’nin 1 Ağustos 2023 tarihli kararıyla Anayasa’ya aykırı bulunarak iptal edildi ve iptal kararının, Resmi Gazetede yayınlanmasından bir yıl sonra yürürlüğe girmesi öngörüldü. Bkz. AYM, 2022/120 E., 2023/107 K., 01.06.2023 (Resmi Gazete: 01.08.2023-32266).

26- Hukukun mahkeme salonlarındaki performatif inşasına ilişkin bazı çalışmalar için bkz.: (Umphey, 2012; Grunwald, 2012; Ertür, 2015; Yonucu, 2017).

428 Dinçer H (2024). Bir Siyasi Davanın Anatomisi: Barış için Akademisyenler Vakası Egemenlik Gösterisi Olarak Dava ve Hakikatin Tersi Yüzü. *Mülkiye Dergisi*, 48(2), 403-434.

27- "Üye Hakim Sordu: "Örgütü Niye Muhatap Almadın?", *Bianet*, 19.4.2018, <https://bianet.org>.

28- "Mahkeme Başkanı: Devletin Uyguladığı Şiddete Karşı Mısın?", *Bianet*, 6.9.2018, <https://bianet.org>.

29- "Mahkeme Başkanı: Akademisyensin Her Şeyi Biliyorsun, Bunu Hatırlamıyor Musun?", *Bianet*, 20.12.2018, <https://bianet.org>.

30- "Avukatın AİHM Örneklerine Hakimden 'Her Şeyde Bir Avrupa' Yanıtı", *Bianet*, 7.6.2018, <https://bianet.org>.

31- Örneğin İstanbul 37. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 2017/121 Esas; 2019/34 Karar No.'lu, 9.1.2019 tarihli kararı ve İstanbul 30. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 2019/332 Esas; 2019/326 Karar No.'lu, 1.10.2019 tarihli kararı

32- 37 ACM, a.g.k, s. 10; 30. ACM, a.g.k., s. 5-6.

33- 37 ACM, a.g.k, s. 10; 30. ACM, a.g.k., s. 6.

34- 37 ACM, a.g.k, s. 10

35- A.g.k., s. 11.

36- Mahkeme kararında tarihsel hakikat ifadesi tıpkı bu şekilde büyük harflerle yazılmıştı.

37- A.g.k.

38- Yargılamalar boyunca sadece 33. Ağır Ceza Mahkemesi'nde üye hakim, heyetin oy çokluğuyla verdiği mahkûmiyet kararına muhalefet şerhi düşerek, dosyada beraat kararı verilmesi yönünde kanaat bildirdi. Bkz.: "Mahkûmiyet Kararına İlk Kez Beraat Şerhi Düşüldü.", *Bianet*, 26.2.2019, <http://bianet.org>.

39- "Akademisyenler: En kötü notu vereceğimiz iddianameyle yargılanıyoruz", *Evrensel Gazetesi*, 5.12.2018, <https://www.evrensel.net>. Bkz. ayrıca : (Kural, 2019).

40- "Başak Tuğ Onaran'ın Beyanı", *Bianet*, 18.12.2018, <http://bianet.org>.

41- "Eninde Sonunda Tüm Akademisyenler de Barış Bildirisi de Aklanacak" Aslı Odman, Alper Açık, Can Candan, Yonca Demir, Nazım Dikbaş'la Söyleşi, *Bianet*, 18.12.2018, <https://bianet.org>.

42- Ibid.

43- Akademisyenlerin mahkemedeki savunmalarının tam metinleri için bkz.: “2017’den 2020’ye 270 Akademisyenin Beyanı Bianet’te”, <http://bianet.org>.

44- Barış için Akademisyenler’in verilerine göre AYM kararı sonrasında, 95’i yeniden yargılama sonrasında olmak üzere, 622 akademisyen beraat etti; 91 dava ise AYM’nin kararına rağmen hala devam ediyor.

45- Kararın ayrıntılı bir hukuki değerlendirmesi için bkz.: Özenç, Ergün, 2020.

46- Anayasa Mahkemesi’nin bu tespiti yaparken kararın birden fazla paragrafında, bildirinin içeriğine ilişkin sübjektif değerlendirmelerde bulunduğunu ve bildirinin içeriğine katılmadığını açıkça ifade etme ihtiyacı hissettiğini not etmek gerekiyor. Karar yazım tekniği açısından yadırgatıcı olan bu ifadeler, Mahkeme’nin, kararının siyasi iktidar ve toplumun geneli tarafından nasıl karşılanacağına dair tedirginlik ve kaygı taşıdığını; bu açıdan kararını meşrulaştırmaya çalıştığını gösteriyor. Şüphesiz bu ifadeler Türkiye’de yargı bağımsızlığı konusunda da ciddi şüphe uyandırıyor. (Ergün, Özenç, 2020) Bunun yanı sıra, AYM kararı sonrasında ceza mahkemelerinin çoğu, vermek zorunda kaldıkları beraat kararlarının gerekçesinde altını çizerek, AYM kararının içeriğine katılmadıklarını fakat bu kararla “şeklen” bağlı oldukları için beraat kararı vermek zorunda olduklarını belirtme ihtiyacı duydular.

Kaynakça

Abbas T ve Zalta A (2017). You Cannot Talk about Academic Freedom in Such an Oppressive Environment: Perceptions of the We Will Not Be a Party to This Crime Petition Signatories. *Turkish Studies*, 18(4), 624-643.

Ağtaş Ö (2012). Ceza Yasasının Gölgesinde Siyaset. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 67(4), 1-23.

Akdeniz Y ve Altıparmak K (2018). *Türkiye’de Can Çekişen İfade Özgürlüğü: OHAL’de Yazarlar, Yayıncılar ve Akademisyenlerle İlgili Hak İhlalleri*, English PEN.

Allo A (2010). The ‘Show’ in the ‘Show Trial’: Contextualizing the Politicization of the Courtroom, *Barry Law Review*, 15 (1), 41-72.

Aydın O (2012). Hukuk Devleti Nerede Biter, Polis Devleti Nerede Başlar?. *Biririm Dergisi*, 273, 24-29.

Balibar E (2018). *Demokrasiyi Demokratikleştirmek Özgür Konuşma*, Çev. B Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları.

Barış için Akademisyenler Dayanışma Grubu Raporu (2019), <https://barisicinakademisyenler.net/sites/default/files/Bakraportr041219.pdf>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Başer B, Akgönül S ve Öztürk A E (2017). Academics for Peace’ in Turkey: A Case of Criminalising Dissent and Critical Thought via Counterterrorism Policy. *Critical Studies on Terrorism*, 10(2), 274-296.

430 Dinçer H (2024). Bir Siyasi Davanın Anatomisi: Barış için Akademisyenler Vakası Egemenlik Gösterisi Olarak Dava ve Hakikatin Tersi Yüzü. *Mülkiye Dergisi*, 48(2), 403-434.

Boratav K (2017). Üniversite Tasfiyeleri: Geçmişten Bugüne. Birgün Pazar, www.birgun.net, Son erişim tarihi: 19/02/2017.

Butler J ve Ertür B (2017). Trials Begin in Turkey for Academics for Peace. Academics for Peace- A Case Study Documenting and Contextualizing the Instrumentalization of the Law in Turkey, <https://afp.hypotheses.org/236>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Commissionner for Human Rights of the Council of Europe Dunja Mijatovic (2019). Report following her visit to Turkey from 1 to 5 July 2019, <https://rm.coe.int/report-on-the-visit-to-turkey-by-dunja-mijatovic-council-of-europe-com/168099823e>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Chomsky N (1967). *The Responsibility of Intellectuals*. New York Review of Books, <https://chomsky.info/19670223>.

Codaciotti V (2017). Le Procès Politique comme Coproduction entre l'État et ses Opposants : l'Exemple des Affaires Communistes (1947-1962). *Histoire de la Justice*, 27, 163-175.

Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, Administration of justice and protection of human rights, CommDH (2012)2. Son erişim tarihi: 10/01/2012.

Coşkun C (2019). *Burası Mahkeme: Yeni Türkiye'de Yargı Rejimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Demir Gürsel E (2018). A Brief Note on the "Crime" Allegedly Committed by the Academics for Peace: Propaganda for a Terrorist Organization or Degrading the State of Turkish Republic?. Academics for Peace- A Case Study Documenting and Contextualizing the Instrumentalization of the Law in Turkey, <https://afp.hypotheses.org/236>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Demir-Gürsel E ve Çalı B (2020). Stay Away from Using your Constitutional Rights. Verfassungsblog, <https://verfassungsblog.de/stay-away-from-using-your-constitutional-rights/>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Eckert J (2008). Laws for Enemies. İçinde: J Eckert (der) *The Social Life of Anti-Terrorism Laws The War on Terror and the Classifications of the "Dangerous Other"*, Bielefeld: Verlag, 7-31.

Ergün R ve Özenç B (2020). Barış Bildirisi Kararı: İfade Özgürlüğü, Akademik Özgürlük ve Devlete Sadakat Kavramı Çerçevesinde Bir İnceleme. *Toplum ve Hekim*, 35(6), 419-455.

Ertekin O G (2011). Türkiye'nin İkinci Anayasası Terörle Mücadele Kanunu (söyleşen: Ayça Söylemez), Bianet, www.bianet.org. Son erişim tarihi: 14/06/2024

Ertür B (2015). Spectacles and Spectres: Political Trials, Performativity and Scenes of Sovereignty, PhD thesis, Birkbeck, University of London.

European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) (2016), Opinion on Articles 216, 299, 301 and 314 of the Penal Code of Turkey, Opinion no. 831/2015.

Fincancı Ş K (2019). Human Rights Activism. (söyleşen) Aylin Tekiner, İçinde: E Özyürek, G Özpınar ve E Altındış (der), *Authoritarianism and Resistance in Turkey Conversations on Democratic and Social Challenges*, Springer International Publishing, 203-215.

Foucault F (2005). Hakikat ve Hukuksal Biçimler. İçinde: *Büyük Kapatılma Seçme Yazılar 3*. Çev. I Ergüden ve F Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 163-278.

Frontline Defenders (2019). Barış için Akademisyenlere Yönelik Yargısal Taciz. <https://www.frontlinedefenders.org/tr/case/judicial-harassment-academics-peace>. Son erişim tarihi: 14/06/2024

Grunwald H (2012). *Courtroom to Revolutionary Stage: Performance and Ideology in Weimar Political Trials*. Oxford: Oxford University Press.

Human Rights Watch (2010). Protesting as a Terrorist Offense – The Arbitrary Use of Terrorism Laws to Prosecute and Incarcerate Demonstrators in Turkey.

İlkiz F (2011). Terörle Mücadele Kanunu ve Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun Üzerine. İçinde: H İnanıcı (der) *Parçalanmış Adalet: Türkiye'de Özel Ceza Yargısı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 129-177.

İlkiz F (2019). Freedom of Expression and the Press in Turkey (söyleşen Defne Över). İçinde: E Özyürek, G Özpınar ve E Altındış (der), *Authoritarianism and Resistance in Turkey Conversations on Democratic and Social Challenges*, Cham: Springer.

İnanıcı H (2011). Örfi İdare Yargısından Yeni Devlet Güvenlik Mahkemelerine Sanık Hakları. İçinde: H İnanıcı (der) *Parçalanmış Adalet: Türkiye'de Özel Ceza Yargısı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 13- 65.

Jansson J (2020). *Terrorism, Criminal Law and Politics The Decline of the Political Offence Exception to Extradition*. Londra, New York: Routledge.

Kars Kaynar A (2013). TMK ve Devlete Karşı Suçların Hukuksuzluğu. *Toplum ve Bilim*, 128, 145-163.

Kars Kaynar A (2017). Political Trials and the Second Jurisdiction of the State: Normalcy of the Exception. İçinde: M Ersoy ve E Ozyurek (der), *Contemporary Turkey at a Glance II Turkey Transformed*, Cham: Springer, 25-37.

Kirchheimer O (1961). *Political Justice: The Use of Legal Procedure for Political Ends*. Princeton: Princeton University Press.

Kozağaçlı S (2012). Olağanüstü Yargı Rejimi ve Polis- Elastik ve Yapışkan bir Ağ, (Söyleşen: Tanıl Bora). *Birikim Dergi*, 273, 30-40.

Körükle L, Akbaş Demirel C, Aksu Tanık F, Biter N, Davas A, Kurt H, Özatağan, G, Özen Barkot Z, Tokar Kılınc N (2019). Akademisyen İhraçları, Hak İhlalleri Kayıplar ve Güçlenme Stratejileri, İzmir: Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları.

Kural B (2019). Çağlayan'ın Barış Çağrısına Tanıklığı, Adaletten Hikayeler, *MLSA*, <https://www.mlsaturkey.com/tr/caglayanin-baris-cagrisina-tanikligi/>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Molu B (2020). İfade Özgürlüğü ve Türkiye: AİHM Kararlarının Uygulanması, *Expression Interrupted*, P24, <https://expressioninterrupted.com/tr/uploader/uploader/rapor-aihm-kararlarinin-uygulanmasi-pdf>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Moustafa T ve Ginsburg T (2008). Introduction: The Functions of Courts in Authoritarian Politics. İçinde: T Moustafa ve T Ginsburg (der), *Rule by Law Politics of Courts in Authoritarian Regimes*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-23.

Moustafa T (2007). The Politics of Domination: Law and Resistance in Authoritarian States. İçinde: T Moustafa (der), *The Struggle for Constitutional Power: Law, Politics, and Economic Development in Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press, 19-56.

Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (2021). Turkey: Stop mis-using the law to detain human rights defenders, urges UN expert. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/06/turkey-stop-mis-using-law-detain-human-rights-defenders-urges-un-expert>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Özatalay C (2020). Purge, Exile, and Resistance: Rethinking the Conflict of the Faculties through the Case of Academics for Peace in Turkey. *European Journal of Turkish Studies*, 30, 1-20.

Pişkin T (2020). Barış Akademisyenlerinin Kısa Tarihi: Hedef Gösterilme, İhraç, Yargılama. *Expression Interrupted*, <https://expressioninterrupted.com/tr/baris-akademisyenlerinin-kisa-tarihi-hedef-gosterilme-ihrac-yargilama/>. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Roach K, Hor M, Ramraj V V, ve Williams G (2012). Introduction. İçinde: Victor V R, M Hor, K Roach ve G Williams (der), *Global Anti-terrorism Law and Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-17.

Saul B (2015). Terrorism as Legal Concept. İçinde: G Lennon ve C Walker (der), *Routledge Handbook of Law and Terrorism*, New York: Routledge, 19-38.

Sertdemir Özdemir S (2020). Civic Death as a Mechanism of Retributive Punishment: Academic Purges in Turkey. *Punishment and Society*, 0(0), 1-19.

Tekin S (2019). *Üniversitenin Olağanüstü Hali Akademik Ortamın Tahribatı Üzerine Bir İnceleme*. TİHV İzmir: Akademi Yayınları.

Timur T, Üstel F, Alkan M Ö, Dinçer H ve Doğan G, (2017). Günümüzden Geçmişe Üniversitelerde Tasfiyeler. *Toplumsal Tarih*, 279, 40–49.

Salas D (2017). Introduction. Le Procès Politique Entre Réalité et Tentation, *Histoire de la Justice*, 27, 5-10.

Shklar J N (1986). *Legalism Law, Morals, and Political Trials*. Cambridge: Harvard University Press.

Umphey M (2012). Law in Drag: Trials and Legal Performativity. *Columbia Journal of Gender and Law*, 21, 516-531.

Yarsuvat D ve Soygüt B (2019). 'Bu Suça Ortak Olmayacağız' Başlıklı Yazıya İlişkin Türk Ceza Hukuku Derneği'nin Hazırladığı Bilimsel Rapor", TCHD, https://www.tchd.org.tr/wp-content/uploads/2019/07/TCHD_bilimsel_rapor_bu_suca_ortak_olmayacagiz.pdf. Son erişim tarihi: 14/06/2024.

Yonucu D (2017). The Absent Present Law: An Ethnographic Study of Legal Violence in Turkey. *Social and Legal Studies*, 1-18.

Çin Dış Politikasında Devamlılık ve Değişim: Mao Zedong'dan Xi Jinping'e

Ferhat Durmaz, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0002-1315-7686

E-Posta: ferhatdurmaz@ankara.edu.tr

Özet

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949'dan günümüze Çin'in dış politika hedefleri önemli bir dönüşüme uğramıştır. Mao Zedong liderliğindeki (1949-1976) Çin, dış politikada, yeni kurulan devletin güvenliğini sağlamayı hedeflerken, Deng Xiaoping (1978-1992) dış politikada ülkenin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmeye yönelik ilişkilerin kurulmasını öncelik haline getirmiş ve "gücünüzü gizleyin, asla liderlik etmeyin ve zamanınızı bekleyin" şeklinde düşük profilli bir yaklaşımı takip etmiştir. Jiang Zemin (1992-2002) büyük ölçüde ve Hu Jintao (2002-2012) ise 2008 ekonomik krizine kadar olan dönemde Deng'in düşük profilli politikasını sürdürmüştür.

2008 krizi sonrası süreçte Hu, Deng'in düşük profilli dış politika yaklaşımını "aktif olarak bir şeyleri başarmak" olarak değiştirmiş ve Çin'in bölgesel ile uluslararası ilişkilerde nüfuz kazanması için daha iddialı bir dış politika izlemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu noktadan hareketle, çalışmanın temel argümanı Deng'in ortaya koyduğu düşük profilli dış politika yaklaşımının Çin dış politikasında uzun süre geçerliliğini koruduğu ve düşük profilli yaklaşımdan farklı iddialı eylemler geliştirilmeye başlanmasının ilk defa Hu döneminde başladığıdır. Çalışmaya göre, Hu döneminde başlayan bu değişimin temel belirleyicisi 2008 krizi sonrası süreçte uluslararası sistemde güç dengesi ve çok kutupluluk açısından Çin lehine olumlu bir dönüşüm yaşanmasıdır.

Hu sonrası dönemde, Xi liderliğindeki (2012-) Çin, dış politikada, proaktif bir rol üstlenmiş, ikili ve bölgesel iş birliğini daha güçlü bir şekilde teşvik etmiş ve bölgesel siyasette etkin bir aktör olmaya yönelik bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu noktadan hareketle, çalışmanın bir diğer argümanı, Xi liderliğindeki Çin'in dış politikada Deng'in düşük profilli yaklaşımını tamamen terk ettiğidir. Xi, Hu'nun ileri sürdüğü birçok girişimi/kavramı daha da geliştirerek Hu'nun başlattığı dış politika açılımını sürdürmüştür. Bunun temel nedeni, 2008 krizi sonrası uluslararası sistemde başlayan dönüşümün derinleştiği/genişlediği bir konjonktürde, Çinli karar alıcıların geçmişte zayıf olan ve bugün büyük güç haline gelen Çin'in yeni koşullara uygun bir dış politika izlemesi gerektiğini savunmalarıdır.

Çalışma, Mao'dan Xi'e Çin dış politikasının gelişmelere yönelik düşük profilli ve temkinli bir yaklaşımdan olayları değiştirmeyi ve süreci tamamen kendi lehine şekillendirmeyi amaçlayan dinamik bir vizyona evrildiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca çalışma, dış politikada kuruluş dönemindeki Komünizm vurgusu hariç pragmatizmin önemli bir belirleyici olduğunu, her dönemde büyük güçlerin eylemlerinin Çin dış politikasının şekillenmesinde kayda değer bir dinamik olduğunu ve Tayvan ile Hong Kong olmak üzere egemenliği güçlendirmeye yönelik milliyetçi girişimler ile söylemlerin her zaman dış politikada kritik bir yer tuttuğunu göstermiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Çin'in kurucu devlet başkanı Mao Zedong'dan mevcut lider Xi Jinping'e Çin dış politikasının geçirdiği dönüşümü analiz etmektir. Bu çerçevede, çalışmada Çin dış politikasının şekillendiren temel dinamikler, politikanın genel niteliği ve uygulamaya yansımaları incelenmiştir. Çalışma yöntem olarak eleştirel literatür değerlendirmesine başvurmuş ve Çin dış politikasındaki devamlılık ile değişim unsurlarını açığa çıkarmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin Dış Politikası, Mao Zedong, Deng Xiaoping, Hu Jintao ve Xi Jinping.

Continuity and Change in China Foreign Policy: From Mao Zedong to Xi Jinping

Summary

From the establishment of the People's Republic of China in 1949 to today, China's foreign policy objectives have significantly transformed. Under the leadership of Mao Zedong (1949-1976), China aimed to ensure the new state's security in foreign policy, while Deng Xiaoping (1978-1992) prioritized the establishment of relations for the country's economic development and adopted "hide your strength, never take the lead, and bide your time", which is referred to as the low-profile approach. Jiang Zemin (1992-2002) mostly followed this approach, and Hu Jintao (2002-2012) continued Deng's low-profile policy until the period leading up to the 2008 economic crisis.

In the post-2008 Crisis period, Hu transformed Deng's low-profile foreign policy approach into one focused on 'actively achieving something' and stated that China needed to pursue a more assertive foreign policy to gain influence in both regional and international relations. From this perspective, the main argument of the study is that Deng's low-profile foreign policy approach has maintained its validity in Chinese foreign policy for a long time, and the initiation of developing assertive actions different from the low-profile approach began during the Hu era. According to the study, the primary determinant of this change, which started during the Hu era, is the positive transformation in favor of China in terms of the balance of power and multipolarity in the international system following the 2008 economic crisis.

In the post-Hu period, under the leadership of Xi (2012-), China has assumed a proactive role in foreign policy, promoted bilateral and regional cooperation more strongly, and put forward an approach to becoming an effective actor in regional politics. Based on this point, another argument of the study is that China, led by Xi, has completely abandoned Deng's low-profile approach in foreign policy. Xi has continued the foreign policy expansion initiated by Hu and has further developed many of the initiatives/concepts put forward by Hu. The main reason for this is that, in a conjuncture in which the transformation initiated in the international system after the 2008 crisis is deepening/expanding, Chinese decision-makers argue that China, which was weak in the past and has become a great power today, should pursue a foreign policy appropriate to the new conditions.

The study has concluded that from Mao to Xi, China's foreign policy has evolved from a low-profile and cautious approach to responding to developments to a dynamic vision aimed at changing events and shaping the process entirely in its favor. Additionally, the study highlights the importance of pragmatism as a significant determinant in Chinese foreign policy, excluding the emphasis on communism in the founding period. The study emphasizes that the actions of great powers in each period have been a notable dynamic in shaping Chinese foreign policy and that nationalist initiatives and rhetoric aimed at strengthening sovereignty, particularly regarding Taiwan and Hong Kong, have always held a critical place in foreign policy.

The main objective of this study is to analyze the transformation of China's foreign policy from founding leader Mao Zedong to the current leader Xi Jinping. Within this framework, the study examines the fundamental dynamics shaping China's foreign policy, its overall nature, and its implications in practice. The study employs a method of critical literature review and aims to uncover the elements of continuity and change in Chinese foreign policy.

KeyWords: China Foreign Policy, Mao Zedong, Deng Xiaoping, Hu Jintao and Xi Jinping.

Giriş

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (kısaca, Çin) kurulduğu Ekim 1949'dan günümüze Çin dış politikasının temel hedefleri bir dönüşüm geçirmiştir. Genel olarak bakıldığında, Mao Zedong döneminde (1949-1976) Çin dış politikasının odak noktası yeni kurulan devletin güvenliğinin sağlanması ve uluslararası tanınırlığının güçlendirilmesine yönelik olmuştur. Deng Xiaoping liderliğindeki (1978-1992)¹ Çin'in dış politikasının ana teması ülkenin ekonomik kalkınmasını ve modernleşmesini gerçekleştirmeye hizmet edecek dış ilişkilerin kurulması ve belirsizliklerin olduğu konjonktürde "gücünüzü gizleyin, asla liderlik etmeyin ve zamanınızı bekleyin" şeklinde ifade edilen düşük profilli bir yaklaşımın izlenmesidir. Jiang Zemin döneminde (1992-2002) ve Hu Jintao (2002-2012) döneminde özellikle 2008 ekonomik krizine kadar olan süreçte, dış politikada Deng'in ortaya koyduğu vizyonun yanı sıra, ikili iş birliğinin güçlendirilmesi ve bölgesel ortaklıkların geliştirilmesi önemli bir öncelik haline gelmiştir.

Diğer yandan, 2008 krizi sonrası süreçte, Hu yönetimi, Çin dış politikasının merkezine Deng'in düşük profilli yaklaşımının yerine "aktif olarak bir şeyleri başarmak" konseptini yerleştirmiştir. Bu çerçevede, Hu yönetimi, Asya Altyapı Yatırım Bankası ve bölge ülkeleri arasında altyapı ağının güçlendirilmesi gibi yeni iş birliği girişimleri önermiş, Asya'da İş Birliği ve Güven Artırıcı Önlemler gibi var olan oluşumların kurumsal niteliğini güçlendirmeye çalışmış, Batı hegemonyasını yansıtan finansal girişimlere yönelik eleştirel bir tutum geliştirmiş ve Doğu ile Güney Çin Denizi'nde askeri eylemler gerçekleştirmiştir.

Hu sonrası dönemde, Xi Jinping (2012-) yönetimindeki Çin, dış politikada proaktif bir rol benimsemiş ve "ortak kader topluluğu" anlayışı çerçevesinde Çin'in yakın çevrede daha etkili olmasına yönelik bir yaklaşım takip etmiştir. Xi döneminde Çin dış politikasında Hu'nun fikrinsel temellerini attığı Asya-Altyapı Yatırım Bankası ve bölge ülkeleri arasında altyapı ağı fikri (Kuşak-Yol Girişimi adı altında) somut bir şekilde uygulamaya aktarılmış, Hu'nun deniz anlaşmazlıklarındaki sert tutumu daha ileriye taşınmış ve "Yeni Asya Güvenlik Konsepti" şeklinde yaklaşımlar ortaya konulmuştur.

Çin dış politikasının genel niteliğinin bir dönüşüm geçirdiği konusunda literatürde bir uzlaşma olmasına rağmen bu değişimin ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin, Zhang (2010) çalışmasında Hu'nun -özellikle başkanlığının ilk dönemindeki- forum diplomasisinin ve farklı ülkelere yönelik gerçekleştirdiği ziyaretlerin Çin'in dünya çapındaki etkilerini

teşvik etme noktasında eşi görülmemiş bir yaklaşım olması nedeniyle Çin dış politikasında önemli bir değişiklik olduğunu ileri sürmektedir. Poh ve Li'ye göre (2017), Xi liderliğinin uluslararası siyasette yeni kurallar oluşturma ve uluslararası kurumlarda reformlar yapma vizyonu seleflerinin dış politika anlayışından ayrılma belirtisi olarak okunabilir. Buna rağmen, Poh ve Li, Xi'nin ilk döneminin bir geçiş dönemi olduğunu ve Deng'in düşük profilli yaklaşımının Çin'in uluslararası sorumluluk üstlenme konusundaki deneyim eksikliği ve çevredeki ekonomi ile güvenlik konularındaki zorluklar nedeniyle tamamen terk edilemediğini belirtmektedir. Cai (2022) çalışmasında, Deng'in ortaya koyduğu düşük profilli dış politika yaklaşımından ayrılmanın Hu döneminde başladığını ancak Xi'nin göreve gelmesinden sonraki süreçte değişimin daha belirgin bir şekilde gerçekleştiğini iddia etmektedir. Suisheng (2023) çalışmasında Hu'nun kendisinden önceki liderlere kıyasla iddialı eylemler ortaya koymasına rağmen "ılımlılık ve iddialı olma arasındaki ip üzerinde yürümeye devam ettiğini" ve Xi döneminde Çin'in Deng'in düşük profilli vizyonunu tamamen terk ettiğini savunmaktadır. Literatürde sayısı çoğaltılabilecek bu ve benzer nitelikteki çalışmalar Çin dış politikasını lider merkezli bir bakış açısı üzerinden incelemekte ve ikili ziyaretler ile reform çağrıları gibi liderlerin geliştirdiği eylemlerin niteliğine odaklanarak Çin dış politikasına ilişkin tespitlerde bulunmaktadır.

Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, Çin dış politikasındaki dönüşümü/değişimi etkili bir şekilde anlayabilmek ve açıklayabilmek için, Çin dış politikasının uluslararası sistem ve güç olgusu çerçevesinde ele alınmasının elzem olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, bu çalışma Çin dış politikasının genel niteliğini modern uluslararası sistemin yapısı (iki kutuplu, tek kutuplu veya çok kutuplu) ve güç olgusu (ABD, Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ve Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya karşısında Çin'in görece zayıf ya da güçlü olması) çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu noktadan hareketle Çin dış politikasına bakıldığında, çalışmanın temel argümanı, Deng'in ortaya koyduğu geleneksel yaklaşımdan ayrılmanın ilk defa Xi döneminde gerçekleşmediği ve Hu'nun başkanlığının son yıllarında başladığıdır. Çalışmaya göre bunun nedeni, 2008 krizi sonrası süreçte, çok kutupluluğun daha belirgin bir hale gelmesi ve uluslararası sistemde güç dengesi açısından ABD ile Çin arasındaki güç farkının azalmaya başlamasıdır. Dolayısıyla, uluslararası sistemde yaşanan yapısal ve güç dengesi açısından dönüşüm Çin için tehditlerden ziyade fırsatları beraberinde getirmiştir. Çalışmanın bir diğer argümanı, Xi'nin Hu döneminde başlayan dış politikadaki aktivizmi daha ileri götürdüğü ve Xi ile Hu dönemleri arasında bazı dış politika davranışları/eylemleri açısından devamlılık gözlemlenebileceğidir.

Çalışma bunun nedeninin 2008 krizi sonrası uluslararası sistemde başlayan çok kutupluluk lehine olan dönüşümün 2010'lı yıllara gelindiğinde daha somut bir nitelik kazanması ve Çin'in kendisini sistemde daha güçlü görmesi olarak belirtmektedir.

Bu çalışma Mao'dan Xi'e Çin dış politikasının tarihsel evrimini ve devamlılık/değişim unsurlarını analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu çerçevede, ilgili dönemde dış politikayı etkileyen uluslararası gelişmeler, dış politikanın genel niteliği ve uygulamadaki en önemli gelişmeler irdelenmiştir. Çalışma, Çin dış politikasını analiz etmede yöntem olarak eleştirel literatür değerlendirmesine başvurmuş ve hem Çinli hem de Batılı yazarların çalışmalarını kullanarak Çin dış politikasının dün ve bugün arasındaki bağlantıyı anlamaya çalışmıştır. Çalışma, Çin devlet başkanlarının görevde bulunduğu dönemi kapsayan tarihsel bir anlatı üzerinden konuyu incelemiş ve Çin'in kurulduğu 1949'tan Covid-19 pandemisinin başladığı 2019 yılının sonlarına kadar olan dönemi kapsamıştır. Covid-19 salgını ve sonrası dönem devam eden bir süreç olması dolayısıyla Çin dış politikasına etkilerinin sağlıklı bir şekilde gözlemlenemeyecek olması ve daha önemlisi kelime sınırlılığı nedenleriyle analize dâhil edilmemiştir.

Mao Zedong Dönemi (1949-1976): Güvenliğin Sağlanması ve Uluslararası Tanınırlığın Güçlendirilmesi

Mao Zedong dönemi Çin dış politikasına ilişkin söylenebilecek en önemli husus, Soğuk Savaş dönemi koşullarına bağlı olarak bir dış tehdit algısı olduğu, tehdit algılanan aktörün değiştiği ve tehdit algısı çerçevesinde Çin'in dış politika yönelimini şekillendirdiğidir. 1950'lerde sadece ABD'den tehdit algılayan Çin, 1960'larda hem ABD hem de Sovyetler Birliği'nden (kısaca, SB) ve 1970'lerde yalnızca SB'den tehdit algılamıştır. Tehdit algısının değiştiği bu süreçte Mao yönetimi, "bir barbarı başka bir barbarla kontrol altına alma" veya "bir gücü diğerine karşı oynama" şeklindeki stratejiyi takip ederek güçlenen aktörü diğer aktörler ile geliştirilen iş birliği aracılığıyla dengelemeye çalışmıştır (Cai, 2022).

1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğunda, ABD'nin liderliğini üstlendiği Batı ile SB'nin güdümündeki Doğu Bloğu arasında Soğuk Savaş yaşanmaktaydı. Böylesi bir konjonktürde, Mao liderliğindeki Çin, Şubat 1950'de SB ile Barış, Dostluk ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'nı imzalayarak "bir tarafa yaslanma" olarak ifade edilen dış politika vizyonunu ortaya koymuştur (Ekrem, 2003: 13-14). Soğuk Savaş'ın erken döneminde farklı ideolojik dünyaya ait olmaları nedeniyle ABD ile Çin arasında normal bir

ilişki kurulması mümkün olmadığından Mao yönetimindeki Çin için dış politikadaki en iyi alternatif SB olmuştur. Ayrıca, Çin'in Ekim 1950'de Kore Savaşı'na doğrudan müdahalesi, ABD'nin Yedinci Filoyu Tayvan Boğazı'na göndermesi ve Washington'un Tayvan'daki Kuomintang Hükümeti ile karşılıklı savunma anlaşması imzalayarak Çin'i çevrelemeye yönelik bir strateji ortaya koyması ABD ve Çin'i birbirleri için birer tehdit haline getirmiştir. SB ile ittifak, iki kutuplu uluslararası sistemde yeni kurulan komünist Çin için siyasi ve ideolojik açıdan güçlü bir devletin desteğini alması anlamına gelmiştir (Cai, 2022). SB ile yakınlaşma Çin'in teçhizat ile askeri yardım elde etmesine ve dolayısıyla Çin Halk Kurtuluş Ordusu'nun modernleşme sürecine katkı sağlamıştır. Ayrıca, SB ile iş birliği Japonya ile yaşanan uzun savaş (1937-1945) ve Çin Komünist Partisi ile Kuomintang arasındaki iç savaş (1946-1949) şeklindeki olaylardan ötürü büyük bir yıkıma maruz kalmış olan Çin'in endüstriyel gelişmesini mümkün kılacak bir ekonomik yardım elde etmesini sağlamıştır (Flint ve Zhang, 2019: 314).

Diğer yandan, ideoloji, güvenlik kaygıları ve ABD'ye yönelik politika konusunda Stalin'in halefi Nikita Kruşçev ile Mao'nun aynı fikri paylaşmaması ve perde arkasında SB ile Çin'in uluslararası komünist hareketin liderliği için rekabet etmeleri 1960'lar boyunca Çin ve SB'nin karşı karşıya gelmesine ve birbirlerini düşman olarak tanımlamasına neden olmuştur (Lanteigne, 2020: 9-10). Hem ABD hem de SB'den tehdit algılayan Çin, Kültür Devrimi'nin ilk aşamasında (1966-1969), kısa bir süreliğine içe kapanarak izolasyon politikasını takip etmiştir. Bu süreçte Mao liderliğindeki Çin için en önemli stratejik kaygı yalnızca ABD'ye değil aynı zamanda SB'ye karşı koyabilecek güçlü bir aktör olmak olmuştur (Zhu ve Lu, 2015: 28). Bu nedenle, Mao, iki süper güç karşısında Çin'in konumunu güçlendirmek şeklindeki stratejik bir hedef çerçevesinde Üçüncü Dünya'ya özel bir ilgi göstermeye başlamış ve hegemonyaya karşı mücadelede Üçüncü Dünya ülkelerini merkeze alan ancak İkinci Dünya ülkelerini de içeren en geniş birleşik cepheyi kurmayı hedeflemiştir (Yu-shek, 2016).

SB ile Çin sınırında yaşanan çatışmalar, SB'nin Çin sınırına asker ile teçhizat konuşlandırması ve SB'nin nükleer silah kullanma seçeneğini gündeme getirmesi Çin'in SB tehdidini daha belirgin bir şekilde hissetmesine neden olmuştur (Shambaugh, 2021: 66-68). Çin'in SB'den yoğun bir tehdit algıladığı dönemde, ABD Başkanı Richard Nixon, 1969'da duyurduğu Nixon Doktrini ile Doğu Asya'da Çin'i çevreleme politikasından vazgeçmiştir. Böylece, Mao yönetimi, ABD'yi ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak görmemeye başlamış ve ABD'yi SB'yi dengeleyebilecek bir aktör olarak değerlendirmiştir.

Çin masa tenisi takımının daveti üzerine ABD masa tenisi takımının Nisan 1971’de Çin’i ziyaret etmesiyle başlayan Ping Pong Diplomasisi süreci, devam eden süreçte Nixon’ın Çin’e uygulanan ticari ambargoyu kaldırması ve 1972’de Nixon’ın Çin’e yaptığı tarihi ziyaret iki ülke arasında “zımnî ittifak” sürecinin önünü açmıştır (Mark, 2012: 137). Bu ziyaret sonucunda ABD ve Çin, bölgede hiçbir devletin (burada kastedilen SB’dir) hegemonya kurmasına izin verilmeyeceğini belirten Şanghay Bildirisi’ni yayınlamıştır.

Çin-ABD yakınlaşması, SB’nin artan gücü ve oluşturduğu tehdit karşısında Pekin’in Washington ile ilişkiler geliştirerek dezavantajlı konumunu belli ölçüde gidermesi anlamına gelmiştir (Suisheng, 2023). Ayrıca, Çin-ABD yakınlaşması, Çin’in 1971’de Birleşmiş Milletler (BM) ve BM Güvenlik Konseyi’nde Çin’i temsil eden tek meşru hükümet olarak Tayvan’ın yerini almasını sağlamış ve Japonya gibi ABD müttefiki ülkeler ile diplomatik ilişkiler kurması için olumlu bir zemin oluşturmuş, dolayısıyla Çin’in diplomatik konumunu güçlendirmiştir. Çin’in BM Güvenlik Konseyi’nde daimî üye statüsünü yeniden elde etmesi devlet egemenliğini ihlal eden eylemleri veto edebilme hakkını kazanmasını sağlamış ve böylece Çin, uluslararası güvenliği ilgilendiren birçok girişimin uygulamaya aktarılmasında ya da aktarılmamasında belirleyici aktörlerden birisi olma konumunu elde etmiştir (Lanteigne, 2020: 13). Nixon’un 1972’de yaptığı ziyaretten Mao’nun ölümüne kadar geçen sürede ve Mao’nun 9 Eylül 1976’daki ölümünden sonra Hua Guofeng liderliğindeki geçiş döneminde (1976-1981) Çin dış politikasındaki ana tema, SB karşıtlığı olmuştur. Bu dönemde Çin’in resmî açıklamaları ve medyası doğrudan SB’yi hedef alan söylemler ortaya koymuştur.

Mao liderliğindeki Çin dış politikasının bir diğer yönü Çin sosyalizm modelinin diğer ülkeler tarafından benimsenmesi ve o ülkelerdeki komünist hareketlerin desteklenmesi olmuştur. Bu çerçevede, Çin Komünist Partisi yabancı komünist partilerle ilişkiler kurmak için Ocak 1951’de Uluslararası İrtibat Departmanı’nı kurmuştur. Bu yaklaşımın arkasındaki temel motivasyon, Güneydoğu Asya’daki ve diğer bölgelerdeki komünist hareketlerin ve halkların emperyalist güçlerden ve bu güçlerin yerel kuklalarından kurtulmalarına yardımcı olmaktır. Mao’ya göre, modern Çin tarihi, emperyalist saldırganlığın Çin’in bağımsızlığını ortadan kaldırmaya yönelik eylemlerine karşı geliştirilen anti-emperyalist muhalefetin tarihidir (Selected Works of Mao Tse-tung, January 1940). Ayrıca, geçmişte, Çin komünist devriminin başarıya ulaşmasında başrol oynayan bir lider olarak Mao, küresel komünist devrimin gerçekleşeceği ve en nihayetinde küresel bir komünist toplumun oluşturulabileceği şeklinde ütöpik bir düşünceye

sahiptir. Mao'ya göre, Çin, dünya ulusal kurtuluş hareketlerinin lideri olarak emperyalizme karşı mücadelenin merkezinde yer almaktadır (Mao, 1963/1964: 387, 389).

Devam eden süreçte, Mao, Çin'in sosyalizmden uzaklaşmasını önlemek ve devrim ruhunu canlı tutmak gerekçesiyle kapitalizme göz kırpanları ve değişim çağrısında bulunan revizyonistleri hedef alan Kültür Devrimi'ni başlatmıştır. Bu süreçte, Mao, devrimi diğer ülkelere ihraç etmeyi hedeflemiş ve böylece anti-emperyalizm temelinde Çin ile diğer ülkelerin bir araya gelebileceğini düşünmüştür. Mao'nun 1974 yılında ortaya koyduğu "Üç Dünya Teorisi" yaklaşımı hegemonya kurmaya çalışan birinci dünya ABD ve SB'ye karşı mücadeleyi hedeflemekte ve devrimi, ezilen Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının kurtuluşu için temel strateji olarak görmektedir (Mao, 1974: 454; Mark, 2012: 89-90).

Mao'nun yaklaşımlarının şu önemli sonuçlara yol açtığı söylenebilir: (i) Diğer ülkelerdeki komünist hareketlerin desteklenmesiyle Çin dış politikası, ideolojik bir boyut taşımaya başlamış ve bu durum dış politikanın rasyonel bir zeminde yürütülmesini zorlaştırmıştır. Örneğin, Çin, 1960'larda birkaç Afrika hükümetini devirmeye çalışmış ve Mao, net bir kanıt olmamasına rağmen Japonya, Güney Kore ve ABD'nin Çin'e ortak saldırı planladığını düşünmüştür (Robinson, 1994: 561). (ii) Komünist ideolojinin etkisiyle Çin yönetimi, 1950'lerin ilk yıllarında komünist partiler tarafından yönetilmeyen, yeni bağımsız olan ve tarafsızlık politikasını benimseyen Hindistan ve Burma (Myanmar) gibi devletlere şüpheyle yaklaşmıştır (Cai, 2022). (iii) Kültür Devrimi süreci ve Üçüncü Dünya'daki Çin destekli isyanlar ile askeri müdahaleler diğer ülkeleri Çin'e yaklaştırmadığı gibi tam tersi bir etki ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Çin destekli eylemler, Vietnam'ın Çin'den uzaklaşp SB'ye yaklaşmasına ve Çin-SB ilişkilerinin daha kötü bir hale gelmesine neden olmuştur. Ancak, süreç içerisinde, Sovyet tehdidinin daha belirgin bir nitelik kazanması Mao'nun ütöpik devrimci yaklaşımı bir kenara bırakmasına ve Sovyetlerin artan gücünün dengelenmesi için ABD ile ilişkileri iyileştirmeyi amaçlayan reel politik bir yaklaşımı tercih etmesine neden olmuştur (Suisheng, 2023).

1950'lerin ortalarından itibaren Mao yönetimi, dış politikada ikili ilişkileri ve çok boyutlu diplomasiyi geliştirmeyi hedeflemiştir. Bunun nedeni, Çin'in Soğuk Savaş'ın devam ettiği ve kutuplaşmaların olduğu bir sistemde gelişmekte olan ülkelerle ve diğer küçük aktörlerle ilişkiler geliştirerek diplomatik konumunu güçlendirme çabasıdır. Bu süreçte, sömürgelerin

bağımsızlıklarını kazanmaları ve Halk Kurtuluş Ordusu'nun Kore Savaşı'ndaki performansının ardından Çin'e yönelik güvenin artması, Çin ile diğer ülkeler arasında ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmıştır (Cai, 2022). Ayrıca, Çin, 26 Nisan-21 Temmuz 1954 tarihleri arasında düzenlenen Cenevre Konferansı'na ve 18-24 Nisan 1955'te düzenlenen Bandung Konferansı'na katılmıştır.

Cenevre ve Bandung Konferansları Çin'in uluslararası alandaki diplomatik tanınırlığının artması için olumlu bir zemin oluşturmuş ve Çin'in küresel diplomatik ağının gelişmesine katkı sağlamıştır. Cenevre Konferansı sırasında, Çin, Çinhindi sorununun Kuzey Vietnam, Güney Vietnam, Kamboçya ve Laos'un bağımsızlığının onaylanarak çözülmesinde yardımcı bir rol oynamıştır. Ayrıca, Çin ile İngiltere arasında maslahatgüzar düzeyinde diplomatik ilişkiler kurulması neticesinde İngiltere'nin Çin'i tanıyan ilk büyük batılı güç olması Çin için diplomatik açıdan bir başarı olmuştur. Benzer şekilde, Bandung Konferansı boyunca, Çin diplomatik etkisini Üçüncü Dünya'ya yönelik olarak genişletmek için Endonezya, Filipinler, Tayland, Pakistan ve Mısır ile ikili diplomasi yürütmüş ve bu diplomatik faaliyetlerin bir sonucu olarak konferans sonrası süreçte Mısır, 30 Mayıs 1956'da Tayvan'daki Çan Kay-Şek hükümeti yerine Çin'i diplomatik olarak tanımıştır (Cai, 2022). Bandung ve Cenevre konferansları ve bu konferanslar sırasındaki faaliyetler Çin'in kendi dünya görüşünü uluslararası alanda ortaya koyması ve etkinliğini artırması açısından faydalı bir zemin oluşturmuştur. Bandung Konferansı sırasında, Mao yönetimi, Barış İçinde Bir Arada Yaşamamanın Beş İlkesinin (egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, karşılıklı saldırmazlık, birbirlerinin iç işlerine karışmama, eşitlik ile karşılıklı yarar ve barış içinde bir arada yaşama) Asya ile Afrika arasındaki iş birliği için bir kılavuz olabileceğini iddia etmiş ve böylece bu ilkeler Çin'in Üçüncü Dünya'ya yönelik özel ilgisinde önemli bir yer tutmuştur. Bu ilkeler Cenevre ve Bandung konferanslarından günümüze Çin dış politikasının temel parametrelerinden birisi olmuştur.

Deng Xiaoping (1978-1992): Ekonomik Modernleşme Ekseninde Dış Dünyaya Açılım

Mao'dan sonra gelen Deng Xiaoping liderliğindeki Çin'in en önemli hedefi ulusun büyük güç statüsünü yeniden kazanması için ülkenin ekonomik kalkınmasının ve modernleşme sürecinin gerçekleştirilmesi olmuştur. Deng, başlattığı reformlar ile ulusal ekonomik sistemi merkezi planlamadan piyasa ekonomisine doğru dönüştürmeyi ve ülkenin dış dünyaya özellikle kapitalist dünyaya açılmasını hedeflemiştir (Benvenuti vd., 2022: 3-4). Deng'in ortaya koyduğu irade, Çin'in dış dünyaya açılım sürecinin -Hindistan ve Brezilya şeklindeki diğer ülkelerle kıyaslandığında- ortaya çıkmasında ve hızlı bir

şekilde ilerlemesinde önemli bir faktör olmuştur (Vogel, 2011: 6-8). Deng, Çin'in dış dünyaya açılmasını kapitalizmin içselleştirilmesi olarak görmekten ziyade Çin'i ekonomik açıdan geliştirmenin, sosyalizmi en etkili şekilde inşa etmenin ve siyasal rejim ile politik liderliğin meşruiyetini artırmanın bir yöntemi olarak görmüştür (Suisheng, 2023). Dış dünyaya açılma iradesinin bir yansıması olarak, Deng, dış politikanın odak noktasını Mao'nun devrimi öncelik haline getiren yaklaşımından ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacak ilişkiler kurulması yönünde dönüştürmüştür. Özellikle Çin'in gelişmiş ülkelerle ekonomik ilişkiler tesis ederek onlardan yabancı sermaye, teknoloji, yönetim uzmanlığı ile doğal kaynaklar elde etmesi ve Çin ile diğer ülkeler arasında ekonomik pazarların geliştirilmesi Deng liderliğindeki Çin dış politikasının içeriğini oluşturmuştur.

Deng yönetimi, ekonomik kalkınma ve modernleşme için en etkili yolun Batı'nın özellikle ABD'nin sunacağı pazarlara, ticari ürünlere ve eğitim ile uzmanlığa ulaşmak olduğunu düşünmüştür (Robinson, 1994: 568-569). Bu süreçte SB'nin 1979'da Afganistan'ı işgali gibi militarist politikaları, 1979'da Çin-ABD arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve ABD'nin Çin'e ileri teknoloji ihracatı üzerindeki kısıtlamaları gevşeten ve Çin'in emek yoğun ürünlerinin ABD'ye girmesine yardımcı olan En Çok Kayırılan Ülke Statüsü vermesi şeklindeki gelişmeler Çin'in dış dünyaya açılma sürecinde ABD'nin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Deng, ABD, Tayvan'a silah satışını sonlandırma taahhüdü olmadan ABD ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve Deng'in kararında "ABD ile iyi bir ilişkisi olan tüm ülkeler zengin oldu" şeklindeki düşüncesi etkili olmuştur (Suisheng, 2023). Deng, Asya'nın yükselen güçleri olan Japonya, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur'un hızlı ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için ABD ile ekonomik iş birliğini tercih ettiğini görmüştür.

Deng liderliğindeki Çin'in ABD ile yakınlaşmasının bir yansıması olarak, Çin ile ABD arasındaki ticaret hacmi yılda 5 ila 10 milyar dolar arasına yükselmiş ve Çin'deki ABD yatırımı kısa sürede 1 milyar doları aşmıştır. Ayrıca, bu süreçte, teknoloji alanında uzman heyetlerin karşılıklı ziyaretleri gerçekleşmiş ve her yıl birkaç yüz bin Amerikalı Çin'e seyahat etmeye başlamıştır. ABD, milyonlarca Çinliyi bilim ve teknoloji alanında eğitim görmeleri için ABD'ye davet etmiş ve yılda 20.000 Çinli öğrenci ABD üniversitelerine kaydolmuştur (Suisheng, 2023). Ayrıca, 1980'li yıllar boyunca Çin ile ABD arasındaki uyum, Çin'in 1980'de Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası ve 1986'da Asya Kalkınma Bankası şeklinde uluslararası ticari ve finansal kuruluşlara üye olmasında kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur (Cai, 2022). Genel olarak dış dünyaya açılım ve özelden ABD ile geliştirilen iş birliği, Çin'in ekonomik reformlarının başarılı olmasında önemli bir rol oynamış ve daha sonraki yıllarda gerçekleşecek olan hızlı/ sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin zeminini oluşturmuştur.

1980'lerin başlarında Deng yönetimi, Çin'in ABD ile olan ilişkilerinin ABD lehine tek taraflı bir bağımlılığa yol açabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle, Deng, 1982'de Çin'in ABD ile SB arasında herhangi bir tercih yapmamasını ve iki büyük güç arasında daha dengeli dış politika davranışları geliştirmesini öngören "bağımsız dış politika" yaklaşımını ortaya koymuştur (Mark, 2012: 96). Dolayısıyla, 1970'lerde SB'den tehdit algılayan Çin yönetimi, 1980'lerde mevcut kaynaklarını ekonomik kalkınmaya ayırmak için SB ile gerilimi azaltmayı öncelik haline getirmiştir. Bu süreçte SB lideri Mihail Gorbaçov'un altı Sovyet alayının Afganistan'dan ve SB birliklerinin önemli bir kısmının Moğolistan'dan çekileceğini belirtmesi ve SB'nin Vietnam'ın Eylül 1989'da tüm kuvvetlerini Kamboçya'dan çekmesinde teşvik edici bir rol oynaması Çin ile SB arasında devletler arası normal ilişkilerin ve partiler arası bağların yeniden kurulmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda, Çin-SB ikili ticareti 1983'te 960 milyon dolardan 1986'da 2,3 milyar dolara ve ardından 1988'de 3,2 milyar doların üzerine yükselerek neredeyse üç katına çıkmış, küçük ölçekli olsa da teknoloji transferi yeniden başlamış, öğrenciler ile araştırmacılar düzeyinde karşılıklı değişim olmuş ve hükümet heyetleri arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir (Ziegler, 1993: 63).

Diğer yandan, Deng liderliğindeki Çin, Mao döneminde olduğu gibi, ulusal güvenliği sağlama şeklindeki dış politika vizyonuna önem vermeye devam etmiştir. Dahası, Deng, Çin'in Hong Kong üzerinde egemenlik iddiası ve Tayvan ile yeniden birleşmesi gibi temel ulusal çıkarlarını ilgilendiren konularda Mao ile kıyaslandığında daha kararlı bir lider olmuştur. Bunun nedeni, komünist ideolojinin çekiciliğini kaybetmesine paralel olarak Deng'in meşruluğunu artıracak bir araç olarak milliyetçiliğe başvurması ve Tayvan ile Hong Kong gibi milliyetçi tonların yüksek olduğu konulara değinmesidir (Mark, 2012: 137-138). Çin Komünist Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada Deng, Çin ile Tayvan'ın yeniden birleşmesini hegemonya karşıtlığı ve ekonomik modernleşmeyle birlikte Çin'in en önemli önceliklerinden birisi olarak sıralamıştır (Editorial Committee for Party Literature ve CCP Central Committee, 1994: 13-16). 1 Ocak 1979'da Marshall Ye Jianying'in açıkladığı dokuz ilke esas olarak "bir ülke, iki sistem" formülü çerçevesinde Çin'in Tayvan üzerindeki egemenliğinin tanınması karşılığında Tayvan'ın mevcut siyasi, ekonomik ve askeri sistemini muhafaza etmesini öngörmektedir (Mark, 2012: 102-103). Devam eden süreçte, Deng, İngiltere'nin Hong Kong kontratını yenileme niyetini reddetmiş, "bir ülke, iki sistem" formülünü tanıtmış ve 19 Aralık 1984'te imzalanan Çin-İngiltere Ortak Deklarasyonu ile Hong Kong'un 1 Temmuz 1997'de Çin'e iade sürecinin zeminini hazırlamıştır. Bu örnekler Deng liderliğindeki Çin'in ekonomik kalkınma, barışçıl/elverişli

bir ortam oluşturma ve ulusal güvenliği sağlama şeklindeki dış politika hedeflerine aynı anda ulaşmaya çalıştığını göstermektedir.

1980'lerin sonunda Deng yönetimindeki Çin dış politikasını etkileyen iki önemli gelişme yaşanmıştır: (i) 15 Nisan 1989'da Pekin'de öğrencilerin başlattığı gösterilerin hükümet tarafından 4 Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı'nda kanlı bir şekilde bastırılması; (ii) Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çökmesi ve SB'nin dağılması. Tiananmen olayları ve Soğuk Savaş sonrası dönemin değişen küresel jeopolitik manzarası altında, Deng, "gücünüzü gizleyin, asla liderlik etmeyin ve zamanınızı bekleyin" şeklindeki dış politika yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu yaklaşım dahilinde, Deng, Doğu Avrupa'daki ayaklanmaların ne kadar ileriye gideceğini öngörmek zor olduğundan Çin'in gelişmeleri soğukkanlılıkla izlemesini, kapitalist ülkelerle ilgili olarak Çin'in kapitalist ülkelerle ilişkilerini güçlü bir şekilde devam ettirmesini böylece onların ne yaptıklarına ya da yapacaklarına dair net bir fikre sahip olmasını ve bazı dış politika hedeflerine ulaşmak için sessizce çalışması gerektiğini savunmuştur (Yu-shek, 2016). Düşük profilli dış politika olarak tasvir edilen bu yaklaşım, Çin'in Soğuk Savaş sonrası dönemin değişen stratejik konjonktüründe güç siyasetine karışmamasını, liderlik iddiasında bulunmamasını ve diğer ülkelerin iç işlerine karışmamasını öngörmüştür. Düşük profilli dış politika yaklaşımında temel amaç, Çin'in iddialı bir rol oynamadan diğer ülkelere karşı iyi niyetli bir şekilde hareket etmesi ve böylece tüm stratejik ilgisini ekonomik kalkınmaya yoğunlaştırmasıdır (Dingding ve Jianwei, 2011: 197).

Düşük profilli dış politika yaklaşımının ilân edilmesinin en önemli nedeni sosyalist bloğun ve SB'nin çöküşünün Çin için yalnızlık ve meşruiyet krizi oluşturduğu bir ortamda Çin Komünist Partisi seçkinlerinin bu olumsuz ruh halinin üstesinden gelmek istemeleri ve Çin'in yönelimini daha net belirlemek için uluslararası ilişkilerde temkinli hareket edilmesi gerektiğini düşünmeleri olmuştur (Demir, 2019: 20). Bir diğer neden, Tiananmen olaylarının Çin-ABD yakınlaşmasını olumsuz etkilediği bir konjonktürde ABD'nin Çin'in modernleşmesine verdiği desteği sonlandırma ya da azaltma ihtimalinin olduğunu düşünen Deng, iç kalkınmaya odaklanmak için düşük profilli bir politika ortaya koymuştur. Düşük profilli yaklaşım çerçevesinde Çin, 1993'te Çin konteyner gemisi Yinhe'nin İran'a kimyasal silah malzemesi taşıdığı gerekçesiyle yirmi günden fazla Hint Okyanusu'nda bekletilmesi ve 1995-1996 Tayvan Boğazı krizi sırasında ABD'nin savaş gemilerini Tayvan yakınındaki sulara göndermesi şeklinde yaşanan gelişmelere karşı ölçülü tepki göstermiştir.

Bir diğ er önemli nokta, Mao döneminde komünist ideoloji çerçevesinde yabancı ülkelerdeki özellikle Asya ülkelerindeki isyancı komünist partilere desteğ in Deng döneminde Çin dış politikasında önemli bir yer tutmamasıdır. Bunun nedeni, Deng'in Çin'in dış politikada dogmatik bir yaklaşımdan ziyade pratik ve pragmatik bir tutum geliştirmesi gerektiğ ini düşünmesidir. Bir diğ er neden, Çin yönetiminin komşu ülkeler ile dostane ve güvenilir bir ortam inşa ederek onlarla iş birliğı geliştirmeye önem vermesidir. Pekin, ekonomik kalkınmasına elverişli barışçıl bir bölgesel ortam oluşturmak için özellikle Asyalı komşularla ilişkilerini geliştirmeye yönelik iyi komşuluk politikasını tasarlamıştır (Suisheng, 2013: 103). Ayrıca, iyi komşuluk politikasının ilân edilmesinde Tiananmen sonrası Çin'in ABD karşısında konumunu güçlendirmek için komşularla ilişkilerini güçlendirmek istemesi etkili olmuştur. Bu yaklaşımın iki önemli sonucu olmuştur (Benvenuti vd., 2022: 36-37; Cai, 2022): (i) 1967'de Endonezya ile askıya alınan diplomatik ilişkiler 1990'da yeniden başlamış, Singapur ile diplomatik ilişkiler kurulmuş ve komünist müttefik Kuzey Kore'nin olumsuz tutumuna rağmen 1992'de Güney Kore ile diplomatik ilişkiler tesis edilmiştir. (ii) İyi komşuluk yaklaşımı gereğince Pekin, komşu ülkelerden bazılarıyla çözülememiş deniz toprak anlaşmazlıklarında somut ve askeri unsurları içeren adımlar atmamıştır.

Jiang Zemin (1992-2002): İkili ve Bölgesel Ortaklık Politikası

Deng'in 1992'de siyaset sahnesinden çekilmesiyle Çin dış politikasının yürütülmesinde sürücü koltuğuna oturan Jiang Zemin, Deng'in düşük profilli dış politika yaklaşımını devam ettirmede büyük bir ustalık göstermiştir. Bunun en önemli nedeni, Tiananmen olaylarının üzerinden çok geçmediğ i ve Çin-Batı ilişkilerinin yeni yeni normalleşmeye başladığı bir süreçte Jiang'ın Çin'in iddialı eylemler ortaya koyduğı takdirde bunun Batılı ülkeler özellikle ABD tarafından Çin'e yönelik olumsuz bir algı oluşturmak için kullanılabileceğ ini düşünmesidir. Bir diğ er neden, Jiang, Çin'in dış dünyaya açılımlarının üzerinden çok geçmediğ ini düşünerek Çin'in gelişmesi için daha fazla zamana ihtiyaç duyduğunu düşünmüş ve bu süreçte uluslararası güç dengesinde Çin lehine bir değışiklik olana kadara düşük profilli dış politika çizgisine geçici olarak bağlı kalınması gerektiğ ini savunmuştur (Cai, 2022).

Jiang döneminde Çin, dış politikada Deng döneminde olduğu gibi pratik ve pragmatik bir yaklaşımı tercih etmiş ve siyasi ile ekonomik iş birliğini vurgulayan ikili ve bölgesel ortaklık politikası geliştirmeyi hedeflemiştir (Lanteigne, 2020: 28). Deng'in 1980'lerde başlattığı iyi komşuluk politikasını Jiang daha ileriye götürerek "çevreyi istikrara kavuşturma, diplomasiyi genişletme ve durumu değıştirme" olarak deklare etmiştir (Suisheng, 2023).

Jiang liderliğindeki Çin'in özellikle 1990'ların ortalarından itibaren ortaya koyduğu komşularla ilişkileri geliştirme ve bölgesel iş birliğini teşvik etme şeklindeki yaklaşımında Güneydoğu Asya ve Orta Asya ön planda olmuştur. Çin, bölgesel istikrar ve iş birliğine katkıda bulunmaya istekli sorumlu bir güç imajını güçlendirmek için Güneydoğu Asya ve Orta Asya ülkeleri ile ekonomi ve güvenlik alanında ortak bir zemin oluşturmaya çalışmıştır.

Güneydoğu Asya ile iş birliğini güçlendirme anlayışı çerçevesinde, uygulamada 1996'da Çin ile Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (Association of Southeast Asian Nations, kısaca ASEAN) arasında diyalog ortaklığı tesis edilmiş, 1997'de Çin ve ASEAN, Güney Çin Denizi konusunda anlaşmazlıkların barışçıl çözümünü vurgulayan ve güç kullanımını reddeden bir bildiri yayınlamış ve 1997'de ASEAN+3 (ASEAN-Çin, Güney Kore ve Japonya) Forumu kurulmuştur. 2001'de Çin, ASEAN ile Serbest Ticaret Bölgesi'nin oluşturulmasını önermiş ve 2002'de Çin, bölgesel anlaşmazlıkları barışçıl yollarla çözme kararlılığını göstermek için ASEAN ile bağlayıcı olmayan "Güney Çin Denizi'ndeki Tarafların Davranış Bildirgesi'ni" imzalamıştır. Çin, 1997'den 2000'e kadar süren Asya ekonomik krizi sırasında krizden etkilenen ülkelerin süreçten daha fazla olumsuz etkilenmemesi için Çin renminbisini devalüe etmeyeceğini açıklamış ve Tayland için Uluslararası Para Fonu kurtarma paketine 1 milyar ABD doları tutarında katkıda bulunmuştur. Tüm bu gelişmelerle, Jiang liderliğindeki Çin, ASEAN ülkeleri ile ikili bağlarını güçlendirmiş, Çin-ASEAN bölgesel iş birliğini hızlandırmış ve belli ölçüde güvenilir bir aktör niteliğini kazanmıştır (Zhang, 1999 aktaran Benvenuti vd., 2022: 38).

Orta Asya açısından irdelendiğinde, Çin ile Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında sınır anlaşmazlıklarını çözmeye yönelik 26 Nisan 1996'da Şanghay'da gerçekleştirilen toplantı Şanghay İş Birliği Örgütü'nün temelini oluşturmuştur. Çinli ve Rus karar alıcılar, Çin'in Sincan'daki terör ve Rusya'nın Çeçenistan'daki ayrılıkçı isyancılar nedeniyle benzer sorunlarla karşı karşıya olduğunu düşünmüşlerdir. Bu nedenle, Çin ve Rusya, ayrılıkçılığa, teröre ve dini aşırılığa ortaklaşa karşı çıkmak için güvenlik alanında bir iş birliğinin geliştirilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. Jiang liderliğindeki Çin'in Rusya ile iş birliğine giderek Şanghay İş Birliği Örgütü kurulması sürecinde aktif bir rol almasının nedeni hem Orta Asya'daki diplomatik etkisini artırmak hem de kendi güvenliğini olumsuz yönde etkileyecek olası gelişmelerin önüne geçmek için Orta Asya'daki istikrara katkıda bulunmak istemesidir (Flint ve Zhang, 2019: 314-315).

Jiang, dış politikada bölgesel ya da uluslararası kuruluşlara üye olarak veyahut onlarla ilişkileri güçlendirerek çok taraflı iş birliğini geliştirmeyi hedeflemiştir. Çin'in çok taraflılığa vurgu yapmasının nedeni Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin ileri sürdüğü "yeni dünya düzeni" fikri çerçevesinde tek süper güç olarak küresel düzeni şekillendiren tutumundan memnun olmaması ve sadece ABD'nin değil diğer büyük güçlerin de bölgesel ve küresel meselelerde söz söyleme hakkı olduğunu savunmasıdır (Lanteigne, 2020: 17). Çin, çok taraflılık çerçevesinde büyük güçlerle yapıcı stratejik ortaklıklar geliştirmeyi, bölgesel ile uluslararası kuruluşlara katılımı artırmayı ve sorumlu bir büyük güç olarak tanınmayı arzu etmiştir (Foot, 2001: 1-19). Böylece, Çin yönetimi Tiananmen olayları sonrası süreçte izolasyonu sona erdirmeyi ve bölgesel ile küresel ilişkilerde daha görünür hale gelmeyi hedeflemiştir. Daha önemlisi, Pekin yönetimi, Batı'da ve başka yerlerde Çin'in güçlenen ekonomisine paralel olarak ortaya çıkan ve olumsuz bir algıyı bünyesinde barındıran Çin tehdidi söylemini geçersiz hale getirmeyi hedeflemiştir.

Çok taraflılık çerçevesinde, Jiang dönemindeki en önemli gelişme Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasıdır. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği, Çin ürünlerinin dış pazarlardaki satışının önündeki engellerin azaltılması ve uluslararası ticaret ile yatırım akışının istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilmesi şeklindeki hedeflerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne katılması ekonomik küreselleşmeyi aktif bir şekilde benimsediğinin ve desteklediğinin bir ifadesi olmuştur (Mark, 2012: 138).

Jiang döneminde Deng döneminde olduğu gibi milliyetçi nüanslara vurgu fazla olmuş ve Çin'in egemenliğinin güçlendirilmesi ile toprak bütünlüğünün gerçekleştirilmesi dış politikada en önemli önceliklerden birisi haline gelmiştir. Bu çerçevede, 1992'de Çin yönetimi deniz toprakları üzerinde Çin'in egemenliğini iddia eden Karasuları ve Bitişik Bölge Yasası'nı çıkarmış ve Çin'in karasularını Tayvan, Diaoyu Adası ve Spratly Adaları'nı içerecek şekilde tanımlamıştır. Yasal düzlemde ortaya konan iradenin yanı sıra, uygulamada Çin, Spratly adalarını yönetmek için yeni idari yapılar kurmuş ve daha sonraki yıllarda sayısı artacak olan yapay adalar ve askeri tesislerin inşasına bu dönemde başlamıştır (Benvenuti vd., 2022: 53). Tayvan konusunda, Jiang Ocak 1995'te "Deng'in "bir ülke, iki sistem" formülünden hareketle- Tayvan ile aşamalı bir yakınlaşma sürecini ve yeniden birleşmeye yol açacak eşit zeminde müzakereleri öngören "Jiang'ın Sekiz Noktası" olarak bilinen teklifi ilân etmiştir. Ancak, Tayvan Başkanı Lee Teng-hui'nin Tayvan'ın küçük ve gelişmekte olan ülkeler tarafından tanınmasını sağlamaya yönelik pragmatik bir diplomasi yürütmeye başlamasıyla yeniden birleşme olasılığı zor bir ihtimal haline gelmiştir.

Devam eden süreçte, 1 Temmuz 1997’de çıkartılan temel yasa ile Hong Kong’un kendisine ait yürütme, yasama ve yargı yetkisine sahip olarak Çin’e devir işlemi gerçekleşmiştir. Benzer şekilde, 1999’da Makao 442 yıllık Portekiz egemenliğinin sona ermesiyle Çin’in bir toprak parçası haline gelmiştir. Hong Kong ve Makao’nun Çin’e iadesinin gerçekleşmesi 19. yüzyılda Batılı sömürgeci güçlerin Çin’e ait toprakların bir kısmını alarak ülke üzerinde egemenlik kurdukları -Çin için aşağılanma yüzyılı olarak adlandırılan- dönemin sona ermesi anlamına gelmiştir.

Hu Jintao (2002-2012): Aktif Olarak Bir Şeyleri Başarmak

Hu liderliğinin ilk yıllarında Çin dış politikasına hâkim olan zihniyet “barışçıl yükseliş” veya “barışçıl kalkınma” ve “uyumlu dünya” olmuştur. Temelde bu kavramlar Batı dünyasının yükselen Çin’in uluslararası ilişkilerde askeri ya da maddi unsurları daha öncelik haline getireceği şeklindeki argümanını geçersiz hale getirmek için ortaya atılmıştır. Barışçıl yükseliş veya barışçıl kalkınma, Çin’in yükselen bir güç olmasına rağmen geçmişin diğer büyük güçleriyle aynı çizgide yani askeri güç ve maddi kazanım yoluyla büyümeyeceğine atıfta bulunmaktadır. Uyumlu dünya, Çin’in ittifaklar ve askeri güç kullanımı yerine iş birliği ve topluluklar aracılığıyla küresel barış ve istikrara katkıda bulunmasını öngörmektedir (Lanteigne, 2020: 21-22). Bu stratejik zihniyetin bir yansıması olarak Hu (2016b: 519), 2006 Dışişleri Çalışma Forumu’nda, “Genel durumu engellemeyen konular için, çabalarımızı daha uzun vadeli ve daha önemli ulusal çıkarları korumaya ve geliştirmeye yoğunlaştırabilmemiz için karşılıklı anlayış ve karşılıklı uzlaşmayı somutlaştırmalıyız” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Barışçıl yükseliş/kalkınma, uyumlu dünya ve karşılıklı anlayış/uzlaşma yaklaşımları, Hu’nun iktidarının ilk yıllarında dış politikada Çin’e uluslararası siyasette çok fazla sorumluluk almayan ve liderlik yapmaktan kaçınan pasif bir rol yüklemesine yol açmıştır. Bu durum Hu döneminde dış politikada özellikle 2008 ekonomik krizine kadar geçen sürede kendisinden önceki Jiang döneminde olduğu gibi Deng’in düşük profilli yaklaşımının devam etmesi anlamına gelmiştir. Düşük profilli yaklaşımın bu erken dönemde devam etmesinin en büyük nedeni Çin’in belli ölçüde güçlenen bir aktör haline gelmesine rağmen uluslararası ilişkilerde ABD hegemonyasının devam etmesi olmuştur. Bir diğer sebep, Çin’in yeni yeni güçlenmeye başladığı ve kendisine yönelik birtakım çekincelerin olduğu bir konjonktürde dikkatleri üzerine çekmek istememesidir.

Uluslararası sistemde Amerikan hegemonyasının güçlü olduğu ve Çin’e yönelik çekincelerin olduğu bir konjonktürde, Hu liderliğindeki Çin, ülkenin artan ekonomik gücüne rağmen, erken dönemde yeni iş birliği girişimlerini dile getirmek konusunda ciddi bir irade göstermemiştir. Ayrıca, Pekin, Doğu

ile Güney Çin Denizi gibi tartışmaları alanlarda askeri eylemlerden ziyade çoğunlukla diyalogu ön plana çıkaran bir tutum içerisinde olmuştur. Bir diğer boyut, Çin, doğrudan sert bir şekilde ABD'ye karşı çıkmaktan ziyade Amerikan hegemonyasını yansıttığını düşündüğü iş birliği girişimlerini -Pasifik Kıyısı Serbest Ticaret Bölgesi önerisi gibi- destekleme konusunda gönülsüz olmuş, Myanmar ile Zimbabve konusunda ABD destekli BM kararlarını veto etmiş ve Sudan ile İran konusundaki BM yaptırımlarına karşı çıkmıştır (Leverett ve Noel, 2006: 62-70; Zhang, 2010: 56).

Başkanlığının erken döneminde Hu dış politikada Rusya ile ilişkileri, daha önceki dönemlerden farklı olarak, güvenlik alanında askeri strateji odaklı geliştirme yönünde bir irade ortaya koymuştur. Bu çerçevede, Çin yönetimi, 2007'de Rusya'da üst düzey bir askeri tatbikata katılmış ve bu tatbikata Çin'in ordusunu ilk kez büyük bir oluşum halinde ülke dışında bir tatbikata göndermesi nedeniyle tarihi bir önem taşımıştır (Zhang, 2010: 46). Ayrıca, Çin ve Rusya, Sibiryaya Boru Hattı gibi enerji ulaşımını güçlendirmeye yönelik çeşitli projeler başlatmıştır (Zhang, 2010: 46). Hu liderliğinin BM'de enerji alanındaki önemli ülkelere yönelik ABD destekli yaptırımlara/kararlara karşı çıkmasında ve Rusya ile enerji iş birliğini güçlendirmesinde enerji güvenliğinin sağlanması motivasyonu etkili olmuştur. Bu durum, Çin'in -daha sonraki yıllarda daha da güçlenecek- ABD'ye yönelik olumsuz tutumunun habercisi olurken, Çin ile Rusya arasındaki ilişkiler, Mao ve Stalin'in iktidarda olduğu dönemlerden bu yana ilk kez bu kadar güçlü olmuş ve stratejik iş birliğine evrilmiştir.

Hu liderliğinin ekonomik iş birliğini güçlendirme misyonu doğrultusunda Çin; Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika'daki ülkelerle ilişkileri geliştirmeye özel bir önem vermiştir. Çin yönetimi, Afrika ve Ortadoğu ülkelerine ziyaretlerde bulunmuş ve bu bölgelerde etkili bir aktör olmak için karşı taraftaki aktörlere çeşitli ekonomik teşvikler sağlamaya yönelik 2004'te Çin-Arap Devletleri İş Birliği Forumu ve 2006'da Çin-Pasifik Ada Ülkeleri Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Forumu şeklinde çeşitli diplomatik girişimler başlatmış veyahut 2000'de kurulan Çin-Afrika İş Birliği Forumu şeklinde var olan iş birliği faaliyetlerini güçlendirme yoluna gitmiştir (Benvenuti vd., 2022: 41). Hu'nun farklı coğrafyalara yönelik aktif diplomasisi geleneksel olarak Çin dış politikasında merkezi bir konumda bulunmayan Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika şeklindeki bölgelerin dış politika gündeminde önemli bir yer tutmasına yol açmıştır.

Diğer yandan, 2008 ekonomik krizinden sonra, Hu liderliğindeki Çin yönetiminin ABD'nin gücüne ilişkin algıları büyük ölçüde değişmiş ve bu değişim Çin'in "uluslararası güç dengesi" ve "çok kutupluluk" konusundaki görüşlerine de yansımıştır (Doshi, 2021: 161). 2008 krizi, küresel ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiş ve hem krizin kendisiyle hem de sonuçlarıyla mücadele etmede ABD gücünün zayıflıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu durum başta Çin Devlet Başkanı Hu olmak üzere Çinli karar alıcıların ve siyasi elitlerin ABD ile Çin arasındaki güç farkının daraldığını/azaldığını düşünmelerine yol açmıştır (Doshi, 2021: 159). Bunun yanı sıra, Çin yönetimi, 1990'ların başında ve 2000'lerin ilk yıllarında ABD hegemonyasından ötürü çok kutupluluğun uzakta olduğunu düşünürken, 2008 kriziyle ABD hegemonyasının kırılmaya başladığını ve uluslararası ilişkilerde birkaç büyük gücün olduğu sisteme atf yapan çok kutupluluğun gerçekten ortaya çıktığını düşünmeye başlamıştır (Doshi, 2021: 162). Nitekim, Başkan Hu, 2009'da kriz sonrası düzenlenen ilk toplantılardan birisi olan 11. Büyükelçilik Konferansı Konuşmasında, ekonomik krize atıfta bulunarak "uluslararası güç dengesinde büyük bir değişiklik" yaşandığının gözlemlendiğini ve "çok kutupluluk beklentilerinin artık daha açık" olduğunu ifade etmiştir (Hu, 2016c: 234).

Hu'ya göre 2008 krizi dünya siyasetinde ve Asya-Pasifik bölgesinde güvenlik durumunun daha karmaşık hale gelmesine yol açmış olsa da Çin için fırsatların zorluklardan daha fazla olduğu bir süreci beraberinde getirmiştir (Hu, 2016c: 234). Hu'nun penceresinden bakıldığında 2008 krizi "Çin'i çevreleyen stratejik ortamın iyileştiği", "Çin'in kalkınmasını sağlayacak dış koşulların daha da arttığı" ve "Çin'in çevre üzerindeki etkisinin daha fazla genişlediği" bir sürecin önünü açmıştır (Hu, 2016c: 234). Kısaca, Çinli karar alıcılar perspektifinden bakıldığında (Hu, 2016c: 437), 2008 krizi küresel ekonomiyi ve ABD'nin gücünü olumsuz bir şekilde etkilemesine rağmen Çin'in etkisinin ve statüsünün önemli ölçüde güçlendiği bir döneme kapı aralamıştır.

Uluslararası güç dengesinde bir değişimin olmaya başladığı, Çin ile ABD arasındaki güç farkının azaldığı, çok kutupluluğun somut bir görünüm kazandığı ve fırsatların ortaya çıktığı jeopolitik konjonktürde Hu, sistemik değişimlere cevap vermek için Çin'in artık yeni bir strateji ilân etmesi ya da en azından mevcut stratejide revizyona gitmesinin zorunlu olduğunu düşünmüştür (Doshi, 2021: 160). Diğer bir deyişle, Hu, Deng'in "gücünüzü gizleyin, asla liderlik etmeyin ve zamanınızı bekleyin" şeklinde formüle ettiği ve Deng sonrası Jiang döneminde güç dengesinde Çin lehine değişiklik olana kadar sürdürülmesi yönünde büyük bir uzlaşının olduğu düşük profilli

yaklaşımın gözden geçirilmesini veya bir kenara atılmasını savunmaya başlamıştır. Hu, Deng'in meşhur "gücünüzü gizleyin, asla liderlik etmeyin ve zamanınızı bekleyin" şeklindeki öğretinin "aktif olarak bir şeyleri başarmak" ibaresinin eklenmesi yoluyla değiştirildiğini ilân etmiştir (Hu, 2016c: 234-246). "Aktif olarak" kelimesinin eklenmesi anlamsal sıradan bir değişim gibi görünse de Hu'nun "aktif olarak bir şeyleri başarmak" söylemi başkanlığının ilk yıllarındaki Çin'in çok fazla sorumluluk almaması ve gelişmeleri yönlendiren aktör olmaması şeklinde pasif rolü vurgulayan söylemlerine zıtlık oluşturmuştur (Hu, 2016b: 518).

Hu, aktif olma sloganıyla, Deng'in yol gösterici olan ve neredeyse yirmi yıldır üzerinde bir uzlaşının olduğu düşük profilli yaklaşımdan uzaklaşıp yüksek profilli bir perspektife atf yapmıştır. "Aktif olarak" kelimesinin Çin dış politikasına eklenmesi takip eden hususlara çağrışım yapmaktadır (Doshi, 2021: 160, 177): (i) Çin'in daha iddialı bir dış politika izlemesi ve bu iddialı dış politika yaklaşımıyla başarı(lar) elde etmesi. (ii) Çin'in uluslararası ilişkilerde daha fazla eylem için çaba göstermesi ve stratejik açıdan yüksek noktaları hedefleyerek -küresel siyasette Amerikan gücünün azaldığı bir dönemde- önemli bir aktör haline gelmesi. (iii) Çin'in Asya ülkeleriyle iş birliğini güçlendirerek Asya'da daha etkili bir aktör olması. Aktif olarak bir şeyleri başarma, uluslararası ilişkilerde daha fazla eylem için çaba gösterme ve Asya'da etkili olma hedefleri Hu'nun başkanlığının kalan yıllarında Çin dış politikasında siyasi, ekonomik ve askeri eylemlerde önemli değişikliklere yol açmıştır.

Siyasi açıdan irdelendiğinde, Hu liderliğindeki Çin, ABD'nin siyasi etkisinin azaltılması için uluslararası kurallar ile kurumların oluşturulmasında daha aktif olmayı hedeflemiş ve çıkarların gerçekleştirilmesinde daha etkili olacağını düşündüğü kurumları kendi inşa etme ya da güçlendirme stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu çerçevede, Hu, Asya Altyapı Yatırım Bankası kurulması fikrini dile getirmiş ve Asya'da İş birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın kurumsallaşmasına öncülük etmiştir (Doshi, 2021: 161). Hu'nun bu stratejisinin iki temel özelliğe sahip olduğu söylenebilir: (i) Çin'in öncülük ettiği kurumlar kurma fikri ya da bunları güçlendirme eylemi Çin'in daha önce bu kurumlara katılma ve gündeme ilişkin konularda olumlu ya da olumsuz fikrini ifade etme stratejisinden önemli bir farklılığa işaret etmiştir. (ii) Asya Altyapı Yatırım Bankası ve Asya'da İş birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı şeklinde Asya merkezli iş birliği oluşumları kurma ya da bunları güçlendirme iradesi Çin'in Asya'da etkin bir aktör olma hedefinin somut yansımaları olmuştur.

Ekonomi açısından bakıldığında, 2008 ekonomik kriziyle birlikte, Hu liderliğindeki Çin'in dış politikada daha aktif bir tutum geliştirdiğinin en önemli göstergelerinden birisi de Çin'in uluslararası kurumlardaki statüsünü güçlendirmeye yönelik bir yaklaşım ortaya koyması olmuştur. 2008 krizinin Amerikan ekonomik rüyasına büyük ölçüde zarar verdiği bir süreçte Çin, uluslararası ekonomik düzenin artık gelişmekte olan ve yükselen güçleri içerecek şekilde yeniden reforme edilmesinin en büyük savunucusu olmuştur. Mart 2009'da Çin Merkez Bankası Başkanı Zhou Xiaochuan'ın uluslararası bir rezerv para birimi önermesi gibi (Cai, 2022), Çin, ekonomik kriz sonrası süreçte Batı hâkimiyetindeki uluslararası kurumlarda daha eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuştur. Hu yönetimindeki Çin, kendisi gibi gelişmekte olan ülkeler olan Brezilya, Rusya, Hindistan ve Güney Afrika ile BRICS iş birliğinin oluşumuna öncülük etmiş ve ABD liderliğindeki Batı dünyasının önceliklerini/üstünlüğünü yansıtan küresel ekonomik düzen karşısındaki söylemlerini diğer ülkelerle iş birliği geliştirerek güçlendirmek istemiştir.

Askerî açıdan incelendiğinde, Hu, "Çin, temel çıkarlarıyla ilgili uluslararası ve bölgesel sıcak noktaların çözümünü daha aktif bir şekilde desteklemelidir... Stratejik planlamayı güçlendirin, daha saldırgan hamleler yapın ve durumu olumlu yönde gelişmesi için aktif olarak yönlendirin" açıklamasında bulunmuştur (Hu, 2016c: 236-237). Aktif olarak yönlendirme anlayışı çerçevesinde Çin, Doğu ve Güney Çin Denizi şeklindeki tartışmalı alanlarda tamamen kontrol sağlamaya, komşularının bu bölgelere yönelik işlerine müdahale etmeye ve uçak gemileri, amfibi hücum gemisi ile deniz aşırı tesisler şeklindeki araçları içeren askeri eylemlerde bulunmaya yönelik bir yaklaşım geliştirmiştir. Hu'nun aktif olarak yönlendirme açıklaması çerçevesinde askeri eylemleri vurgulaması Hu'nun başkanlığının ilk yıllarında ifade ettiği "karşılıklı anlayış ve karşılıklı uzlaşma" şeklindeki yaklaşımından farklılaşmaktadır. Diğer bir deyişle, Hu liderliğindeki Çin, dış politikada Deng'in iyi komşuluk vizyonu doğrultusunda belli bir süre dondurulmuş olarak bıraktığı deniz toprak anlaşmazlıklarında Jiang'ın ortaya koyduğu düşük düzeyli ilgiyi Çin'in artan gücüne paralel olarak yüksek düzeye çıkarmış ve çeşitli eylemler ortaya koymuştur.

Çin yönetimi, Doğu ve Güney Çin Denizlerinde düzenli deniz devriyeleri yürütmek amacıyla daha fazla personel göndermiş, yeni ekipman kurmuş ve Doğu ve Güney Çin Denizlerinde ülkenin denizcilik haklarını ve çıkarlarını korumak için Halk Kurtuluş Ordusu Donanması'nın modernizasyonuna öncelik vermiştir (Cai, 2022). Mart 2009'da Çin, Güney Çin Denizi'ndeki Hainan Adası yakınlarında ABD'nin gözetleme gemisini durdurmuş ve Çinli

karar alıcılar ABD yetkililerine Güney Çin Denizi'ni Çin'in temel çıkarlarının bir parçası olarak gördüklerini söyleyerek Güney Çin Denizi'ne yönelik herhangi bir yabancı müdahaleye izin vermeyeceklerini beyan etmişlerdir (Benvenuti vd., 2022: 42; Cai, 2022). Güney Çin Denizi gibi tartışmalı bölgelere yönelik herhangi bir yabancı müdahaleye izin vermeyecekleri şeklindeki yaklaşım neticesinde Çin yönetimi (Cai, 2022); (i) 2009'dan itibaren Vietnam ile Filipinler gemilerinin petrol ve gaz keşfetmeye yönelik girişimlerini engellemeye çalışmış, (ii) Eylül 2010'da Çinli ticari balıkçı gemisi ile Japon sahil güvenlik gemisinin çarpışması sonucunda Çinli mürettebat ve kaptanın Japonlar tarafından göz altına alınması üzerine Japonya'ya nadir toprak ihracatını askıya almış, (iii) Eylül 2012'de Japonya'nın tartışmalı Diaoyu/Senkaku adalarını satın alma girişimine yanıt olarak deniz kolluk kuvvet gemilerini devriye gezmek üzere adalara göndermiştir.

Tartışmalı bölgelere yönelik bu davranışlarla, Çin yönetimi çıkarlarını ihlal eden eylemlere misliyle karşılık vereceğini ortaya koymuş ve deniz toprak anlaşmazlıklarında ekonomi kartını kullanabileceğini göstermiştir. Bu eylemler Hu yönetimindeki Çin'in dış politikada deniz toprak iddialarını diplomatik açıdan krizlere ve komşularla ilişkilerde bozulmalara yol açabilecek olmasına rağmen güçlü bir şekilde savunma kararlılığını göstermekte ve bu niteliğiyle Hu'nun yaklaşımı kendisinden önceki liderlerle kıyaslandığında önemli bir değişimi temsil etmektedir. Ancak, Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki sert söylemleri ve uygulamadaki eylemleri, Güney Çin Denizi'nde hak iddia eden Vietnam, Filipinler ve Malezya'nın güvenlik endişelerini artırmış ve Jiang döneminde geliştirilmeye başlanan ikili ortaklık ve iş birliği politikası Güney Çin Denizi ile ilgili gerginliklerden olumsuz etkilenmiştir (Suisheng, 2013: 106).

Hu'nun "aktif olarak bir şeyleri başarmak" yaklaşımının en önemli yansıması çevreye -Çin için çevreden kastedilen Asya bölgesidir- yönelik diplomasiye birincil önem verilmesi olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi 2008 krizinin Çin'in çevre üzerindeki etkisinin daha fazla genişlediği bir sürecin önünü açtığını düşünen Hu, Çin'in dış politikada yakın çevresinde sadece istikrara katkıda bulunan bir aktör olmamasını aynı zamanda çevrenin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmesini savunmuştur (Hu, 2016c: 241). Dolayısıyla, Jiang'ın üzerinde durduğu iyi komşuluk ilkesi kapsam olarak genişlemiş ve çevreyle yakın ve de güçlü bir iş birliği öngörülmüştür.

Çevreyle yakın ve güçlü iş birliği hedefinin yanı sıra, Hu, 2007 yılında ilk defa dile getirdiği, "ortak kader topluluğu" kavramı ile "...Anakaradaki 1,3

milyar insan ve Tayvan'daki 23 milyon insan aynı kandandır ve ortak bir kaderi paylaşırlar..." açıklamasında bulunmuştur (Hu, 15/10/2007). Böylece, Hu, başlangıçta, ortak kader topluluğu yaklaşımını Çin ile Tayvan arasındaki özel ilişkiyi ifade etmek için kullanmıştır. Daha sonraki yıllarda, Hu, devletler arasındaki ilişkilerin "birbirine bağlı" ve "iç içe geçmiş" hale geldiğini belirtmiş ve ortak kader topluluğu dahilinde Çin'in ikili ve bölgesel iş birliği yoluyla Asya-Pasifik bölgesinde ortak kalkınmayı ve refahı teşvik edeceğini ifade etmiştir (Information Office of the State Council, 2011). Dolayısıyla, Hu liderliğinin de Jiang gibi Çin için yakın çevre olan Asya ülkeleriyle ekonomik iş birliğini güçlendirmeyi öncelik haline getirdiği söylenebilir.

2008 krizi sonrası, Hu liderliğindeki Çin, artan ekonomik gücünü altyapı yatırımları gibi çeşitli araçlarla uygulamaya aktararak Asya'da daha fazla finansal etki sağlama yönünde bir tutum benimsemiştir. Bu çerçevede, Hu yönetimi, 17-19 Nisan 2009 tarihlerinde Boao Asya Forumu'nda Asya ülkeleri arasında daha yakın mali iş birliğini vurgulayarak forumda tartışılmak üzere Asya Altyapı Yatırım Bankası kurma fikrini dile getirmiştir (Doshi, 2021: 29). Daha sonraki yıllarda, Hu, Kuşak-Yol Girişimi'nin temelini oluşturacak "Çin çevresinde birbirine bağlı ve birlikte çalışabilir bir altyapı ağı oluşturmak için çevredeki otoyolların, demiryollarının, iletişimlerin ve enerji kanallarının inşasına aktif olarak katılmalı ve güçlü bir şekilde teşvik etmeli" şeklinde Çin ile komşu ülkeler arasında ekonomik iş birliğini güçlendirmeye yönelik bir açıklamada bulunmuştur (Hu, 2016c: 241). Hu'nun Asya Altyapı Yatırım Bankası fikri ve Çin ile komşu ülkeler arasında altyapı ağı düşüncesi kendisinden sonra gelecek Xi Jinping döneminde Çin dış politikasının temelini oluşturmuştur.

Xi Jinping (2012-): Ortak Kader Topluluğu Çerçevesinde Başarı İçin Çabalamak

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, 2014'te Merkezi İşler Çalışma Forumu'nda yaptığı konuşmada, "dünyada çok kutupluluğun ilerleyişinin değişmeyeceğini" ve "bugünün dünyasının bir değişim dünyası" olduğunu belirtmiştir. Xi'e göre, "... Bu uluslararası sistemde ve uluslararası düzende derin ayarlamaların gerçekleştiği bir dünyadır. Bu uluslararası güçler dengesinde barışa ve kalkınmaya yardımcı olacak derin değişikliklerin yaşandığı bir dünyadır" (Xi, 2014b: 442). Uluslararası sistemde çok kutupluluğun ve değişimin derinleştiği ve de genişlediği bir süreçte, Xi ve Çinli siyasetçilerin zihninde uluslararası sistemde yaşanan dönüşümlere bağlı olarak "benlik algısı" açısından bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Doshi, 2021: 179). Çinli siyasetçiler -2008 krizine kadar- Çin'in zayıf bir aktör olması nedeniyle düşük

profilli bir dış politika izlemesinin bir zorunluluk olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak, 2008 krizi sonrası Hu döneminde başlayan ABD ile Çin arasındaki güç farkının azaldığına ilişkin algı; Xi dönemine gelindiğinde Çin'in kendisini uluslararası sistemde daha güçlü görmeye başlaması yönünde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu durum, Çinli karar alıcıların, Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi'nin 2013'teki "Çin'in Özellikleriyle Büyük Güç Diplomasisini Keşfetmek" başlıklı konuşmasında (Wang, 27/06/2013) ve Çin Başkanı Xi Jinping'in 2014'teki Merkez Dışişleri Çalışma Konferansı'ndaki açıklamasında (Xi, 2014b: 443) görüleceği üzere, Çin'in artık büyük bir güç olduğu ve yeni statüye uygun bir diplomasiye ihtiyacı olduğunu savunmalarına yol açmıştır.

Çin özelliklerine sahip büyük güç diplomasisi anlayışı ve yeni statüye uygun diplomasi arayışı çerçevesinde Xi liderliğindeki Çin dış politikada çevreye yönelik yaklaşımın güçlendirilmesini, büyük güçlerle ilişkilerin yeniden yapılandırılmasını ve küresel siyasette aktif/proaktif politikalar takip edilmesini bir misyon olarak benimsemiştir. Xi'nin dış politikada aktif veya proaktif kelimesine atıf yapması Hu'nun "aktif olarak bir şeyleri başarmak" hedefiyle bağlantı kurduğunu ve yöntemler açısından Hu ve Xi dönemleri arasında bir devamlılık olduğunu göstermiştir (Doshi, 2021: 178). Ancak, devam eden süreçte, Xi, Hu'nun "aktif olarak bir şeyleri başarmak" ilkesini kendi ortaya koyduğu "başarı için çabalamak" ifadesiyle değiştirmiş ve yeni dönemde Çin dış politikasının "çevre diplomasisini teşvik ederken başarı elde etmek için çabalayacağını" ifade etmiştir (Xi, 2014a: 296). Dolayısıyla, Çin'in artık bir büyük güç olduğu gerçeğiyle birlikte, Xi'nin aktif politikalar izleyerek başarı elde etme çabası, Deng'in düşük profilli politikasının Çin dış politikasında geçerliliğini tamamen kaybetmesi anlamına gelmiştir.

Xi, Hu'nun başlattığı çevreye yani Asya bölgesine yönelik diplomasiyi daha güçlü bir şekilde devam ettirmiştir. 2014 Merkezi Dışişleri Çalışma Forumunda Xi, daha önceki yıllarda büyük güçleri ilk, çevreyi ikinci ve geliştirmekte olan dünyayı üçüncü olarak belirten Çin siyasi elitlerinin dış politika konuşmalarından farklı olarak, çevreyi konuşmasının ilk sırasına yerleştirmiştir (Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 29/11/2014; Xi, 2014b: 444). 2014'teki toplantının Hu döneminde 2006'daki Çalışma Konferansı'ndan sonra düzenlenen ilk büyük dış politika forumu ve daha önemlisi çevre diplomasisi konusundaki ilk çalışma forumu olduğu göz önüne alındığında Xi döneminde Çin dış politikasında çevrenin daha önceki dönemlere kıyasla en önemli öncelik haline geldiği söylenebilir. Benzer şekilde, Xi'nin Dışişleri Bakanı Wang Yi, çevreye yönelik diplomasi'nin Çin dış politikası için "öncelikli yön" haline geldiğini belirtmiş ve Çin'in ekonomik iş

birliği, bölgesel kurumlar, çatışma alanları ve güvenlik konularında çevreye daha fazla odaklanması gerektiğini savunmuştur (Doshi, 2021: 170). Xi döneminde, Hu döneminde olduğu gibi, iyi komşuluk ilkesi çevreye yönelik diplomasiye rehberlik eden temel ilke olmuştur.

Diğer yandan, Xi, Hu'dan ve daha önceki liderlerden farklı olarak, çevreye yönelik diplomasının Çin'in çıkarları çerçevesinde yönlendirileceğini ve ülkenin çıkarlarına hizmet edeceğini vurgulayarak odak noktasını değiştirmiştir. Xi döneminde Çin dış politikasında çevreye yönelik diplomasının odak noktası, Hu döneminde ortaya konulan Çin tehdidi teorisiyle mücadele etmek için geliştiren iş birliği iradesi yerine, Çin'in çıkarlar elde etmesini sağlayacak şekilde Asya'da bir bölgesel düzenin oluşturulmasıdır (Xi, 2014a, 297). Xi yönetimi, Çin'in dış politikada kendisine destek/dostluk kazandıracak eylemlerde bulunması ve komşuların Çin'e karşı iyi eğilimli olduğu sürece Çin'in de onlarla daha güçlü bir yakınlık tesis etmesi yönünde bir strateji takip etmiştir. Bu stratejiyle, Xi liderliği, Çin'in çevrede cazibesi ile etkinliğinin artmasını hedeflemiştir (Xi, 2014a: 297). Bu noktalardan hareketle, Xi'nin çevreyi Çin'in etkinliğinin artması ve çıkarlar elde etmesi sürecinde merkez haline getirdiği söylenebilir. Bölgede daha fazla nüfuz kazanma hedefi ve bunu başarmak için ortaya konan irade önceki dönemlerdeki güvenlik ve ekonomi alanında çıkarlar elde etmeye dayanan kısa süreli yaklaşımlarla kıyaslandığında daha kapsamlı bir açılımı temsil etmektedir.

Xi dönemi Çin dış politikasında yurt dışı ziyaretlerde ve büyük ekonomi, kurumsal ile güvenlik girişimlerinde yapılan konuşmalarda en fazla ön plana çıkan kavram/yaklaşım ortak kader topluluğu olmuştur. Örneğin, Xi, 2013'te Endonezya Parlamentosu'nda Kuşak-Yol Girişimi'ni duyuran meşhur konuşmasında bu ifadeden beş kez bahsetmiş, aynı yılda Asya Altyapı Yatırım Bankası'nı duyuran konuşmasında bu kavramı yeniden gündeme getirmiş, 2014'te Asya'da İş birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı'nın Başkanlığını üstlendiği konuşmasında bu kavrama atıf yapmış ve 2015 Boao Forumu'nun ana temasını ortak kader topluluğu olarak belirlemiştir (Xi, 2/10/2013; Xi, 21/05/2014; Xi, 28/03/2015). Daha önemlisi, Xi, Hu'nun başkanlığının son yıllarında kurduğu ortak kader topluluğu ile çevre yani Asya-Pasifik arasındaki bağlantıyı daha da güçlendirmiştir. 2014'te düzenlenen "Ortak Kader Topluluğu Duygusunun Komşu Ülkelerde Kök Salmasına İzin Verin" başlıklı toplantıda Xi, çevre diplomasisinin ulaşmak istediği nihai hedefin çevrede yer alan komşuların "ortak kader topluluğuna üye olmaları/ait hissetmeleri" olduğunu belirtmiş ve Çin'in "çevreyi ortak

kader topluluğuna dönüştürme arzusunu” dile getirmiştir (Doshi, 2021: 170; Xi, 2014b: 444). 2017’de yayınlanan Asya Güvenlik İş birliği Beyaz Kitabı “Çinli liderlerin birçok farklı vesileyle ortak kader topluluğu kavramını defalarca detaylandırıldığını” kabul ederek “Çin, Asya ve bir bütün olarak Asya-Pasifik bölgesinde ortak kader topluluğu inşa etmek için çalışıyor” ifadesine yer vermiştir (State Council Information Office, 2017).

Ortak kader topluluğu yaklaşımının temelinde bugünün dünyasında ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisinin arttığı, bir bölgede yaşanacak olası bir değişimin diğer bölgedeki insanları etkilediği ve bir bölgede yaşayan insanların diğerlerinden bir şeyler taşıyacağı ortak bir gelecek tasavvuru yer almaktadır (Zhou, 2021). Bağımlılığın arttığı ve ortak gelecek algısının çıktığı bir dünyada ortak kader topluluğu yaklaşımı; insan topluluğunun ilerlemesinin ülkelerin aralarında iş birliği tesis etmesine ve bu iş birliğini kazan-kazan anlayışı çerçevesinde sürdürmesine bağlı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, ortak kader topluluğu yaklaşımı, devletlerin siyaset, güvenlik, ekonomi, kültür ve çevre şeklindeki başlıklarda ortak çaba göstermelerini vurgulamaktadır (Zhou, 2021). Kısaca, ortak kader topluluğu yaklaşımı şu iki hususu hedeflemiştir: (i) çevrenin Çin’e yönelik bakış açısını olumlu yönde değiştirecek girişimler ortaya konulması; (ii) Çin’in bölge meselelerindeki merkezi konumunun anlaşılması ile kabulüne dayalı bir ortak kader duygusunun kök salması (Xi, 2014a: 296-299).

Xi’nin Çin dış politikasında çevresel diplomasiyi yükseltme ve ortak kader topluluğu oluşturma çabaları ekonomi ve güvenlik alanındaki girişimlere yansımıştır:

Ekonomi açısından bakıldığında, Xi, Hu döneminde fikirsel temelleri atılan Kuşak-Yol Girişimi ile Asya Altyapı Yatırım Bankası’nı somut bir şekilde uygulamaya aktarmış ve BRICS çerçevesinde Yeni Kalkınma Bankası’nın kurulmasında aktif bir rol almıştır. Çin’in liderliğindeki bu girişimler ortak kader topluluğu oluşturma stratejisinin ve çevresel diplomasinin bir parçası olarak görülmüştür. 2017’de düzenlenen Kuşak-Yol Girişimi Forumu’nda Xi, Kuşak-Yol Girişimi’nin nihai hedefinin girişime taraf olan tüm aktörlerin “İnsanlık İçin Ortak Kader Topluluğuna” yaklaşmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir (Xi, 15/05/2017). Kuşak-Yol Girişimi ve Asya Altyapı Yatırım Bankası, Çin ile çevre ülkeler arasında iki veya daha fazla devletin vatandaşlarının ortak faydalar sağladıkları kamu mallarının paylaşılması yoluyla karşılıklı bağımlılığı kolaylaştıracak ve Çin ile komşu ülkeler arasında altyapı bağlantısını hızlandırmak için birlikte çalışılmasını sağlayacak araçlar

olarak sunulmuştur (Xi, 2014a: 296-299). Çin yönetiminin penceresinden bakıldığında, Kuşak-Yol Girişimi ve Asya Altyapı Yatırım Bankası hem Çin'in çıkarlarının gerçekleşeceği hem de çevrede yer alan ülkelerin Çin'in ekonomik büyümesinden olumlu sonuçlar elde edeceği kazan-kazan anlayışına dayalı bir iş birliği anlayışını öngörmektedir.

Diğer yandan, her ne kadar komşu ülkelerin Çin'in ekonomik büyümesinden yararlanması öngörülse de Kuşak-Yol Girişimi ve Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın Çin ile çevrede yer alan ülkelerin farklı büyüklükteki ekonomik yapılara sahip olmaları nedeniyle Çin lehine asimetrik bir karşılıklı bağımlılık ilişkisine yol açacağı söylenebilir. Dahası, her iki girişim, Çin'e ekonomik angajman çerçevesinde büyük bir manevra özgürlüğü kazandırmakta ve Pekin'e komşularının eylemlerini kısıtlama imkânı vermektedir (Doshi, 2021: 181). Kuşak-Yol Girişimi, Yeni Kalkınma Bankası ve Asya Altyapı Yatırım Bankası şeklindeki girişimler, Xi yönetiminin Hu'nun 2008 ekonomik krizi sonrası başlattığı ABD liderliğindeki Batı dünyasının önceliklerini yansıtan küresel ekonomik düzen karşısında Çin'in konumunu güçlendirme yaklaşımını daha ileriye götürdüğünü göstermektedir. Bu girişimlerle, Çin, bir yandan Asya-Pasifik bölgesinde ve küresel siyasette nüfuzunu artırmayı hedeflemiş, diğer yandan ABD'nin bölgesel ve küresel etkisinin azaltılmasını öncelik haline getirmiştir.

Güvenlik açısından değerlendirildiğinde, Xi, ABD'nin Asya'daki etkinliğini azaltmak için çok taraflı örgütleri ortak kader topluluğu oluşturmanın bir aracı olarak görmüştür. Bu çerçevede, Xi, Asya'da güvenliğe yeni bir bakış açısının gerekli olduğunu ve Çin'in komşu ülkelerle birlikte kapsamlı bir güvenlik stratejisi geliştirmesi gerektiğini ifade etmiştir (Xi, 2014a: 296-299). Bu yaklaşımın yansıması olarak, Xi, söylemsel düzlemde, "ortak, kapsamlı, iş birliğine dayalı ve sürdürülebilir güvenlik" anlayışını merkeze koyduğu "Yeni Asya Güvenlik Konsepti" yaklaşımını tanıtmış ve Asya devletlerinin Asya güvenliğinden sorumlu olduğunu belirterek dış ittifakları sorgulamıştır. Uygulamada Xi, Çin'in "bölgesel ve alt-bölgesel güvenlik girişimlerine aktif olarak katılması" yönünde bir strateji geliştirmiş ve Pekin yönetimi, Asya güvenlik mimarisine ilişkin Çin'in argümanlarını güçlendirmek için Asya'da İş Birliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı başkanlığını kullanma yönünde yüksek profilli bir çaba göstermiştir (Xi, 2014a: 296-299). Güvenlik konusunda Asya merkezli bakış açısını, çok taraflılığı ve Asya güvenliğine ilişkin bölgesel normları yeniden ifade ederek, Pekin yönetimi, ABD'nin bölgedeki etkisini azaltmayı, ABD ile bölge ülkeleri arasındaki ittifakları önemsiz hale getirmeyi ve Çin'in bölgesel liderliğinin güçlenmesini hedeflemiştir (Doshi, 2021: 182; Kucukdegirmenci, 27/02/2024: 13).

Xi, Hu'nun 2008 krizinin ardından ortaya koyduğu toprak anlaşmazlıkları konusunda Çin'in sert bir tutum izlemesi gerektiği şeklindeki yaklaşımı daha da güçlendirmiştir. Diğer bir deyişle, Xi, selefi Hu'nun Doğu ve Güney Çin Denizi meselelerinde takip ettiği katı politikaların çok daha ötesine geçmiş ve ülkenin temel çıkarlarını savunmak için daha iddialı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Xi döneminde askeri araçlar Çin'in bölgesel anlaşmazlıkların çözümünde daha fazla nüfuz sağlamasının bir aracı haline gelmiştir. Bu çerçevede, Xi liderliğindeki Çin (Dossani ve Harold, 2016: 6, 61, 65; Durmaz, 2021: 38-40);

- Japonya'nın millileştirdiğini ilân ettiği Diaoyu/Senkaku adalarına sahil güvenlik botlarını devriye gezmeleri için göndermekle kalmamış aynı zamanda deniz devriyelerini rutin haline getirmiş ve tartışmalı bölgelerde hava devriyesine başlamış,
- Kasım 2013'te Doğu Çin Denizi'nde tartışmalı adaları kapsayacak şekilde Hava Savunma Tanımlama Bölgesi ilân etmiş,
- Güney Çin Denizi'ndeki tartışmalı sularda yapay adalar inşa ederek buralara asker konuşlandırmış,
- Daimî Tahkim Mahkemesi'nin 12 Temmuz 2016'da Güney Çin Denizi konusunda Filipinler lehine verdiği kararı reddetmiştir.

Bu katı politikalar Xi'nin, 13. Ulusal Halk Kongresi Birinci Toplantısı'nda yaptığı konuşmada Çin'den "bir santimetre bile" toprak ayrılmayacağına ve Çin'in buna izin vermeyeceğine dair söz vermesiyle günümüze kadar devam etmiştir (Xi, 20/03/2018). Bu gelişmelerle Xi liderliğindeki Çin, başta Japonya gibi komşu ve uyuşmazlıklara taraf ülkeler olmak üzere Asya-Pasifik ülkelerine ve bölgeyle ilgili olan dış güçlere egemenlik ve toprak bütünlüğünü ilgilendiren bir konuda istediği yönde adım atabileceğini ve uluslararası kuruluşların ya da mahkemelerin kararları karşısında taviz vermeyeceğini göstermiştir. Xi liderliğindeki Çin'in Doğu ve Güney Çin Denizlerinde bu iddialı ve güçlü duruşunun nedeni, ülkenin artan ekonomik kapasitesi ile hızlı ekonomik büyümesinin askeri modernizasyonu güçlendirmesi ve Halk Kurtuluş Ordusu Donanmasının yeniden güçlü bir şekilde yapılandırılmasına paralel olarak Çin'in Doğu ile Güney Çin Denizlerinde hareket kabiliyetinin önemli ölçüde artmasıdır (Cai, 2022).

Xi liderliği, selefleriyle kıyaslandığında daha güçlü bir şekilde, dış politikada Tayvan ve Hong Kong konusunda Batılı güçlere karşı vatansever bir mücadele yürüttüğünü vurgulamış ve onları öteki olarak hedef alan milliyetçi bir söylem geliştirmiştir (Suisheng, 2023). Xi'nin Tayvan konusunda vatansever/milliyetçi tonlara yönelik yüksek vurgusunun nedeni, Tayvan'daki siyasi

karar alıcıların adanın çıkarlarını Çin'in rakipleri olan Japonya ve ABD ile iş birliği yaparak gerçekleştirmeye çalışması olmuştur. ABD'nin Tayvan'a yönelik desteği arttıkça, Çin yönetimi, Tayvan'a yönelik söylemlerinin sertlik düzeyini artırmış ve Tayvan Boğazı'nda tatbikatlar gibi eylemler gerçekleştirmiş, böylece söylem ve pratikte gerektiği takdirde daha sert önlemlere başvuracağını Batı dünyasına göstermek istemiştir. Ayrıca, Xi, Çin'in Hong Kong üzerinde tamamen egemenlik kurması gerektiğini savunarak Çin halkının desteğini almayı ve böylece liderlik pozisyonunu güçlendirmeyi hedeflemiştir. Uygulamada Xi, Nisan 2019'da Hong Kong'daki şüphelilerin yargılanmak üzere Çin anakarasına iadesine olanak sağlayan bir yasayı uygulamaya çalışmıştır. Bununla birlikte, Tayvan ve Hong Kong'a yönelik güçlü eylemlere rağmen, Xi, kendisinden önceki liderler gibi, Çin dış politikası için radikal olarak nitelendirilecek bir eylem ortaya koymamış, sadece düşük yoğunluklu askeri eylemlerin sayısını artırmış ve söylemlerin sertlik tonunu yükseltmiştir. Askeri eylemlerin sayısını artırmakla ve sert söylemlere başvurmakla Xi'nin Çin'in çıkarlarını savunan güçlü bir lider imajı çizmeye çalıştığı söylenebilir.

Xi liderliğindeki Çin, dış politikada büyük güçlerle ilişkilerin yeniden yapılandırılması misyonu çerçevesinde ABD ile ilişkilerde "büyük güç ilişkilerinin yeni bir modeli" önerisini ortaya koymuştur (Pekcan, 2019: 103). Bu model, yükselen bir gücün mevcut güce meydan okuduğu ve bunun çatışma/savaşa yol açtığı eski tip büyük güç ilişkilerini tasvip etmemektedir. Çatışmaya dayalı eski tip büyük güç ilişkileri yerine, bu model, ABD'nin Asya-Pasifik bölgesinde Çin'in çıkarlarına saygı duymasını ve bölgede Çin'in eylemlerine müdahale etmemesini öngörmektedir (Bush, 2013; Qi, 2015: 349-370). Her iki tarafın birbirlerinin çıkarlarına saygı duyması ve eylemlerine karışmaması halinde, bu yaklaşım, ABD ile Çin arasında herhangi bir kriz yaşanmayacağını iddia etmektedir.

Diğer yandan, Obama ve Trump yönetimleri, Xi'nin düşüncelerini onaylamamış ve Obama, Asya Eksenli yaklaşımını; Trump, Özgür ve Açık Hint-Pasifik stratejisini başlatmıştır. Bu stratejilerle, ABD yönetimi, Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde artan etkisine karşı koymak için bölge ülkeleriyle askeri/güvenlik ilişkileri geliştirmiş, Güney Çin Denizi'nde Seyir Özgürlüğü Operasyonları yürütmüş ve bölgedeki müttefikleriyle çeşitli iş birliği oluşumlarını (ABD, Avustralya, Hindistan ve Japonya arasındaki Dörtlülük Güvenlik Diyalogu Quadrilateral Security Dialogue-QUAD gibi) güçlendirme yoluna gitmiştir. Daha önemlisi, Trump'ın 2018'in başlarından itibaren Çin ile ticaret savaşlarını tetiklemesi ve Hong Kong, Sincan Uygur Özerk Bölgesi

ile Tayvan konusunda Çin'e yönelik eleştirileri, 1970'lerden itibaren değişik seviyelerde de olsa olumlu ve güçlü bir seyir izleyen Çin-ABD ilişkilerinin kötü bir nitelik kazanmasına yol açmıştır (Benvenuti vd., 2022: 43). ABD'nin Çin'e yönelik geliştirdiği eleştirel tutum karşısında Çin Savunma Bakanı Wei Fenghe Haziran 2019'daki Singapur'daki Shangri-La Diyalogunda yaptığı konuşmada "ABD konuşmak istiyorsa, kapıyı açık tutacağız...eğer kavga isterlerse, sonuna kadar savaşacağız...bize zorbalık mı edeceksin? Mümkün değil" demiştir (Wei, 2019). Bu noktadan hareketle, bugünkü Çin yönetiminin kullandığı dilin özellikle 2008 krizinden önce uzlaşının ön plana çıkarıldığı diplomatik yaklaşımla bir tezatlık oluşturduğu ve Çin'in kullandığı dilde karşı taraftaki aktörlerin tutumunun belirleyici olduğu görülmektedir.

ABD'nin Asya-Pasifik yöneliminin güçlü bir nitelik kazanması ve Trump'ın Çin'i çevrelemeye yönelik bir strateji ortaya koyması, "bir barbarı başka bir barbarla kontrol altına alma" stratejisinin tekrar gün yüzüne çıkmasına ve Xi liderliğinin Hu döneminde Rusya ile güçlenen iş birliğini daha da derinleştirmesine yol açmıştır. Xi, Başkan olduktan sonra ilk resmi ziyaretini Şubat 2013'te Rusya'ya yapmış, ikinci döneminde de ilk resmi ziyaretini yine Rusya'ya yapmış ve Çin ile Rusya karar alıcıları, ilişkileri "yeni bir çağ için kapsamlı stratejik koordinasyon ortaklığı" olarak tanımlamışlardır (Xinhuanet, 06/06/2019). Xi döneminde Çin ve Rusya, Batının taraf olduğu bölgesel ve uluslararası gelişmeler karşısında ortak bir duruş geliştirme, enerji iş birliğini güçlendirme ve ticaret alanındaki ödemelerde ulusal para biriminin kullanılmasını genişletme gibi farklı alanlarda ve farklı coğrafyalarda daha önce hiç olmadığı kadar bir uyum içerisinde olmuşlardır.

Xi'nin Çin'in küresel siyasette aktif/proaktif politikalar takip etmesi yaklaşımı neticesinde Çin küresel siyasette kendisine yeni misyonlar yüklemiştir. Çin, 2013'ün sonlarında Mali'deki BM Barışı Koruma Misyonuna bir piyade müfrezesi göndermesi daha önce salt lojistik destek sağladığı eylemlerden farklılaşmakta, 2015'te Güney Sudan'a 700 muharip birlik konuşlandırması geleneksel müdahale etmeme stratejisinde önemli bir değişikliği temsil etmekte, Nisan 2015'te Yemen'den 10 farklı milletten 225 yabancı vatandaşı tahliye etmesi ilk defa çatışma bölgesinden yabancıların tahliyesine örnek oluşturmakta ve Afganistan'ın yeniden inşası için ekonomik yardımlar sağlamaktadır (Poh ve Li, 2017: 87). Tüm bu gelişmeler Çin'in artan gücünü ve kapasitesini küresel siyasette çok farklı alanlarda yansıtmakta daha önce eşi benzeri görülmemiş bir irade gösterdiğini ve buna bağlı olarak olayları kendi çıkarları lehine şekillendirebildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Xi, dış politikada Hu'nun Asya ötesinde Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika'ya

yönelik başlattığı diplomatik açılımı güçlendirerek devam ettirmiştir (Lanteigne, 2020: 22). Böylece, ikili ve çok taraflı diplomasi faaliyetleriyle, Çin yönetimi, iş birliği vurgusu çerçevesinde çıkarlar elde etmeyi ve farklı coğrafyalarda görünürlüğünü artırmayı hedeflemiştir.

Sonuç

Çalışmanın temel varsayımı, Deng'in düşük profilli yaklaşımından uzaklaşmanın ilk defa Xi döneminde değil de Hu'nun başkanlığının son yıllarında başladığıdır. Gerçekten de 2008 ekonomik krizini takip eden dönemde Batının gücündeki düşüşe ve Çin'in gücündeki artışa paralel olarak, Hu liderliğindeki Çin, daha önce bir erteleme stratejisinin benimsendiği Doğu ve Güney Çin Denizi şeklindeki deniz toprak anlaşmazlıklarında hem sert güce dayalı eylemlere başvurmuş hem de anlaşmazlığa taraf olan Filipinler ve Vietnam gibi bölge devletlerinin girişimlerini engellemeye çalışmıştır. Benzer şekilde, Çin'in uluslararası düzene yönelik eleştirel tutumu, Mart 2009'da Çin Merkez Bankası Başkanı Zhou'nun uluslararası bir rezerv para birimi önermesi gibi, somut ve etkili bir şekilde ilk defa Hu döneminde görünür hale gelmiştir. Xi döneminin ana temaları olan Asya Altyapı Yatırım Bankası ve Kuşak-Yol Girişiminin fikrinsel temelleri Hu döneminde atılmıştır. Ayrıca, geçmişte ilginin düşük düzeyli olduğu Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika şeklindeki bölgelere yönelik yoğun diplomasi faaliyetlerinin yürütülmesi yine Hu döneminde olmuştur. Tüm bu gelişmeler, Hu'nun başkanlığının son yıllarında Çin dış politikasının bölgesel uyumsuzluklar, uluslararası düzene yönelik yaklaşım ve ikili ile bölgesel ilişkiler açısından bir değişime uğramaya başladığını göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer varsayımı, Hu döneminde Çin dış politikasında başlayan değişimin Xi döneminde artarak devam ettiği ve Hu ile Xi dönemleri arasında bazı dış politika davranışları açısından devamlılık gözlemlenebileceğiydi. Xi dönemi Çin dış politikasının ana teması olan ortak kader topluluğu ilk defa Hu döneminde kullanılmaya başlanmış ve Hu'nun ortak kader topluluğu ile Asya-Pasifik arasında kurduğu bağlantı Xi döneminin ön plana çıkan yaklaşımlarından birisi olmuştur. Xi, Hu'nun Doğu ve Güney Çin Denizlerindeki eylemlerini daha da ileriye götürerek Doğu Çin Denizi'nde Hava Savunma Tanımlama Bölgesi oluşturmuş ve tartışmalı bölgelerde asker konuşlandırma ile yapay ada inşa etme gibi faaliyetlerin sayısını artırmıştır. Hu'nun Çin dış politikasının yörüngesini Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika'ya doğru genişletme eylemi Xi döneminde daha güçlü hale gelmiş ve bu bölgelerdeki devletlerle yoğun zirve diplomasisi faaliyetleri ile ekonomik ilişkiler yürütülmüştür. Hu döneminde fikrinsel temelleri atılan Asya Altyapı

Yatırım Bankası ve Kuşak-Yol Girişimi şeklindeki projeler Xi döneminde somut bir nitelik kazanmış ve bu projelerin ortaya koyduğu ekonomik iş birliği hedefi çerçevesinde Çin'in çevrede ve küresel düzeyde etkili bir aktör haline gelmesi hedeflenmiştir. Xi'nin Çin'e dış politikada yüklediği en önemli misyonlardan birisi de Hu döneminde başlayan küresel sistemin yeniden yapılanmasına yönelik eleştirel tutumun daha açık ve güçlü bir şekilde ifade edilmesidir. Ayrıca, Xi liderliğindeki Çin, dış politikada, -BM Barışı Koruma Misyonuna piyade müfrezesi gönderilmesi ve Güney Sudan gibi çatışma bölgelerine muharip birlik konuşlandırılması gibi- işlev ve kapsam açısından daha önce tecrübe edilmeyen eylemler gerçekleştirmiştir.

Çalışmanın bulguları göstermektedir ki Çin, dış politikada, 20. yüzyılda ilk önce Batı'nın egemen olduğu dolayısıyla yabancı olduğu uluslararası sistemde tanınma arayışında olmuş ve daha sonra belirsizliklerin olduğu bir konjonktürde düşük profilli bir yaklaşım takip etmiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde, Çin, 2008 ekonomik kriziyle Batının görece zayıfladığı yükselen güçlerin daha belirgin olmaya başladığı bir süreçte, gelişmeleri şekillendiren oyun kurucu bir aktör olmayı hedeflemiştir. Bu durum Çin dış politikasında küresel siyasette çevrede yer alan bir aktörden merkezde olmayı hedefleyen bir ülkeye doğru hedef ve kapsam açısından bir dönüşümün gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Dış politikada hedef/kapsam bağlamında yaşanan bu dönüşümün belirleyicileri uluslararası sistemde çok kutupluluğun ortaya çıkışına paralel olarak Çin'in aktif politikalar izleyeceği bir konjonktürün oluşması ve Çin'in güç kapasitesinin iyileşmesi/artması neticesinde büyük güç siyaseti izlemeye başlamasıdır.

Çalışma lider fark etmeksizin her dönemde Çin dış politikasının genel niteliğinin şekillenmesinde uluslararası sistemin yapısının ve güç olgusunun (Çin'in gücü ve büyük güçlerin davranışları) önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Soğuk Savaş döneminde büyük güçlerden değişen ölçüde tehdit algısı, Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin tek taraflılığı ön plana çıkaran eylemlerinden duyulan rahatsızlık ve 2010'lu yıllarda Obama ve Trump'ın Asya-Pasifik bölgesine yönelmesi neticesinde Çin'i çevrelemeye çalışması Çin dış politikasının genel niteliğini şekillendirmiştir. Ayrıca, bir diğer önemli tespit, kuruluş döneminde dış politikada Komünizme yönelik vurgu hariç, Mao'dan Xi'e Çin dış politikasının büyük ölçüde pragmatist yani faydacı bir nitelikte olduğudur. Bu çerçevede ikili ile bölgesel ortaklıkların geliştirilmesi ve ekonomik iş birliği vurgusu son dönem Çin dış politikasının temel temaları olmuştur. Komünist ideolojinin düşüşüne ve Çin'in güç kapasitesinin iyileşmesine paralel olarak Tayvan ve Hong Kong konuları başta

olmak üzere Çin'in egemenliğini güçlendirmeye yönelik milliyetçi söylemler ve girişimler Mao'dan Xi'e artan bir nitelik göstermiştir. Bu noktalardan hareketle, yakın gelecekte, Çin dış politikasının niteliğinin şekillenmesinde uluslararası sistemin yapısı, Çin'in güç kapasitesi ve büyük güçlerin davranışları belirleyici olacak ve de dış politikada Çin'in egemenliğini güçlendirmeye yönelik girişimler ile pragmatist tutum artarak devam edecek gibi görünmektedir.

Sonnotlar

1- Çin Halk Cumhuriyeti'nde Devlet Başkanlığı sembolik bir görev olup; Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri, devlet ve hükümet üzerinde mutlak otoriteye sahiptir. Burada belirtilmesi gereken önemli nokta, Deng Xiaoping bu makamlarda filli olarak bulunmasa da 1978-1992 arasında Eşitler Arasında Birinci (Primus İnter Pares) konumda olarak Çin'in lideri olduğu söylenebilir. Bu nedenle, bu çalışma 1989'da Jiang Zemin Genel Sekreter olmasına rağmen 1992 yılına kadar olan gelişmeleri Jiang Zemin başlığı altında analiz etmek yerine Deng'in belirleyici başat rolünden dolayı Deng başlığı altında analiz edecektir. Çin halkını zenginleştirmede ve ülkeyi güçlendirmede etkili bir yöntem ortaya koyduğunu düşünen bir lider olarak Deng, 1992'de siyaset sahnesinde aktif bir rol oynamayı bırakıp kenara çekilmiştir (Vogel, 2011: 693). Ancak, çalışmanın gösterdiği gibi, Deng'in modernleşme vizyonu ve Tiananmen olayları ile Soğuk Savaş'ın bitişine paralel olarak ortaya koyduğu düşük profilli yaklaşım Çin dış politikasını uzunca bir süre şekillendirmiş ve Jiang bu yaklaşımın en büyük uygulayıcısı olmuştur.

Kaynakça

Benvenuti A vd. (2022). *China's Foreign Policy: The Emergence of a Great Power*. Oxon and New York: Routledge.

Bush R (2013). US-China New Pattern of Great-Power Relations. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/legacy_files/files/publication/Pac1340A.pdf, Son erişim tarihi, 01/08/2023.

Cai K G (2022). *China's Foreign Policy Since 1949: Continuity and Change*. Oxon and New York: Routledge.

Demir E (2019). Understanding the transformation in Chinese foreign policy: A historical evaluation from 1949 to 2019. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 1(1), 6-24.

Dingding C ve Jianwei W (2011). Lying Low No More? China's New Thinking on the Tao Guang Yang Hui Strategy. *China: An International Journal*, 9(2), 195-216.

Doshi R (2021). *The Long Game: China's Grand Strategy to Displace American Order*. USA: Oxford University Press.

Dossani R ve Harold S W (2016). *Maritime Issues in the East and South China Seas*, Santa Monica: Rand Cooperation.

Durmaz F (2021). 2008 Ekonomik Krizi'nden Küresel Salgına Kadar Olan Dönemde Çin'in Uluslararası Düzene Yönelik Yaklaşımı. İçinde: İ Ermağan, M Özay ve Ö Z Keyvan (Eds.), *Dünya Siyasetinde Asya Pasifik 4*, Ankara: Nobel Yayınları, 27-59.

Editorial Committee for Party Literature ve CCP Central Committee (1994). *Selected Works of Deng Xiaoping, vol. iii: 1982–1992*. Beijing: Foreign Languages Press.

Ekrem N H (2003). *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Flint C ve Zhang X (2019). Historical–geopolitical contexts and the transformation of Chinese foreign policy. *The Chinese Journal of International Politics*, 12(3), 295-331.

Foot R (2001). Chinese Power and the Idea of a Responsible State. *The China Journal*, 45, 1-19.

Hu J (15/10/2007). Hu Jintao's report at 17th Party Congress. <http://www.china.org.cn/english/congress/229611.htm>, Son erişim tarihi 26/02/2024.

Hu J (2016b). *Hu Jintao Selected Works Vol. 2*. Beijing: People's Press.

Hu J (2016c). *Hu Jintao Selected Works Vol. 3*. Beijing: People's Press.

Information Office of the State Council (2011). China's Peaceful Development. https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/09/09/content_281474986284646.htm, Son erişim tarihi, 28/02/2024.

Kucukdegirmenci O (27/02/2024). CICA and China's soft balancing act towards the US. *The Pacific Review*, DOI:10.1080/09512748.2024.2320718.

Lanteigne M (2020). *Chinese Foreign Policy: An Introduction*. Oxon and New York: Routledge.

Leverett F ve Noel P (2006). The New Axis of Oil. *The National Interest*, 62-70.

Mao Z (1963/1964). There Are Two Intermediate Zones. İçinde: The Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China and the Party Literature Research Center under the Central Committee of the Communist Party of China (Eds.), *Mao Zedong on Diplomacy*, Beijing, China: ForeignLanguages Press, 1998, 387-389.

Mao Z (1974). On the Question of The Differentiation of the Three Worlds. İçinde: The Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China and the Party Literature Research Center under the Central Committee of the Communist Party of China (Eds.), *Mao Zedong on Diplomacy*, Beijing, China: ForeignLanguages Press, 1998, 454.

Mark C (2012). *China and the World Since 1945: an International History*. Oxon and New York: Routledge.

Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (29/11/2014). The Central Conference on Work Relating to Foreign Affairs Was Held in Beijing. http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1215680.shtml, Son erişim tarihi, 27/02/2024.

Pekcan C. (2019). *Çin Dış Politikası ve ABD ile İlişkiler*. Bursa: Dora Yayıncılık.

Poh A ve Li M (2017). A China in Transition: The Rhetoric and Substance of Chinese Foreign Policy under Xi Jinping. *Asian Security*, 13(2), 84-97.

Qi H (2015). China Debates the 'New Type of Great Power Relations'. *The Chinese Journal of International Politics*, 8(4), 349-370.

Robinson T W (1994). Chinese Foreign Policy from the 1940s to the 1990s. İçinde: T W Robinson ve D L Shambaugh (Eds.), *Chinese Foreign Policy: Theory and Practice*, Oxford: Clarendon Press, 505-603.

Selected Works of Mao Tse-tung (January 1940). On New Democracy. https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-2/mswv2_26.htm, Son erişim tarihi, 01.08.2023.

Shambaugh D (2021). *China's Leaders: From Mao to Now*. United Kingdom: John Wiley & Sons.

State Council Information Office (2017). China's White Paper on Asia-Pacific Security Cooperation Policies. <http://www.scio.gov.cn/zfbps/32832/Document/1539907/1539907.htm>, Son erişim tarihi, 28/02/2024.

Suisheng Z (2013). Chinese Foreign Policy as a Rising Power to find its Rightful Place. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 18(1), 101-128.

Suisheng Z (2023). *The Dragon Roars Back: Transformational Leaders and Dynamics of Chinese Foreign Policy*. Redwood City: Stanford University Press.

Vogel E F (2011). *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Cambridge: MA and London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Wang Y (27/06/2013). Exploring the Path of Major-Country Diplomacy with Chinese Characteristics. http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/2461_663310/t1053908.shtml, Son erişim tarihi, 28/02/2024.

Wei F (2019). State Councillor and Minister of National Defence, 18th Asia Security Summit, IISS Shangri-La Dialogue, Fourth Plenary Session. http://eng.mod.gov.cn/leadership/2019-06/02/content_4842884.htm, Son erişim tarihi, 01/08/2023.

Xi J (02/10/2013). Speech by Chinese President Xi Jinping to Indonesian Parliament. http://www.asean-china-center.org/english/2013-10/03/c_133062675.htm, Son erişim tarihi, 28/02/2024.

- Xi J (15/05/2017). Chairman Xi Jinping's Opening Remarks at the Roundtable Summit of the 'Belt and Road' International Cooperation Summit Forum. <http://www.mofcom.gov.cn/article/i/jyj/l/201705/20170502576387.shtml>, Son erişim tarihi: 27/02/2024.
- Xi J (20/03/2018). Speech at the First Meeting of the 13th National People's Congress. http://www.xinhuanet.com/politics/2018lh/2018-03/20/c_1122566452.htm, Son erişim tarihi 26/02/2024.
- Xi J (2014a). *Xi Jinping: The Governance of China Vol. 1*. Beijing: Foreign Language Press.
- Xi J (2014b). *Xi Jinping: The Governance of China Vol. 2*. Beijing: Foreign Language Press.
- Xi J (21/05/2014). New Asian Security Concept for New Progress in Security Cooperation: 4th Summit of the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia. http://www.s-cica.org/page.php?page_id=711&lang=1, Son erişim tarihi 27/02/2024.
- Xi J (28/03/2015). Towards a Community of Common Destiny and a New Future for Asia: Boao Forum for Asia, Boao. http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1250690.shtml, Son erişim tarihi 27/02/2024.
- Xinhuanet* (06/06/2019). China, Russia Agree to Upgrade Relations for New Era. http://www.xinhuanet.com/english/2019-06/06/c_138119879.htm, Son erişim tarihi, 01/08/2023.
- Yu-shek C J (2016). *China's Foreign Policy: Challenges and Prospects*. Singapore: World Scientific Publishing Company.
- Zhang, B (2010). Chinese Foreign Policy in Transition: Trends and Implications, *Journal of Current Chinese Affairs*, 39(2), 39-68.
- Zhang X (1999). Zhongguo Tong Dongmeng De Mulin Huxin Huoban Guanxi (The Good Neighbourly and Mutual Trusting Partnership Relations between China and ASEAN). *Dangdai Yazhou (Contemporary Asia)*, (2), 25-29.
- Zhou M (2021). *Çin'de Xi Jinping Döneminin Kavramları: İnsanlığın Ortak Kader Topluluğu*. Çev. Deniz Kızılçec. İstanbul: İpekyolu Kültür ve Edebiyat.
- Zhu F ve Lu, P (2015). Be Strong and Be Good? Continuity and Change in China's International Strategy under Xi Jinping. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 1(1), 19-34.
- Ziegler C E (1993). *Foreign Policy and East Asia: Learning and Adaptation in the Gorbachev Era*. Cambridge: Cambridge University Press.

“Çetelerin” Siyaseti Egemen Sınıfların Pratiği¹

Damla Topbaş, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID: 0000-0002-6479-1345

E-Posta: damla.topbas@ikcu.edu.tr

Kai Lindemann, Çetelerin Siyaseti: Egemen Sınıfların Pratiği (Die Politik der Rackets: Zur Praxis der herrschenden Klassen) adlı kitabında, egemen sınıfların, bir diğer ifadeyle seçkinlerin, güç ve zenginliklerini hangi ilişki ağları tarafından ve nasıl güvence altına aldıklarını çete ve çeteleşme kavramları aracılığıyla inceliyor.

Egemen sınıfların, bir diğer ifadeyle seçkinlerin, güç ve zenginlikleri hangi ilişki ağları tarafından ve nasıl güvence altına alınıyor? Sendikacı ve siyaset bilimci Kai Lindemann, Çetelerin Siyaseti: Egemen Sınıfların Pratiği (*Die Politik der Rackets: Zur Praxis der herrschenden Klassen*) adlı kitabında bu soruya yanıt veriyor. Lindemann, egemen sınıfların, bir diğer ifadeyle, ‘süper zengin elitlerin’ güç ve servetlerini ne tür ağlar ve pratikler üzerinden muhafaza ettiklerini ve orta sınıfın bu muhafaza ve birikim sürecinde nasıl rol aldığını çete (*racket*) kavramı aracılığıyla analiz ederek yapı-merkezci sınıf analizlerinin ötesine geçme ve gerçekliği güçlü bir biçimde kavrama iştiyakıyla yazıyor. Frankfurt Okulu’ndan ilhamla zenginleştirdiği çete teorisi aracılığıyla sınıf teorisini egemen sınıflara doğru genişleten Lindemann, kapitalizmin bugün vardığı aşamanın güçlü bir değerlendirmesini sunuyor. Bunu yaparken de Horkheimer’in, Marx’ın sınıf analizindeki boşluğu doldurma arzusunu benimsiyor ve Horkheimer’dan devraldığı görevin ikamesini şu şekilde ifade ediyor: “egemen sınıfların siyasi pratiğinin bir teorisini ortaya koymak” (2023: 60).

Kitabın adından da anlaşılacağı üzere, Lindemann’ın analizinde çete (*racket*) ve çeteleşme (*racketeering*) anahtar kavramlardır. Lindemann, çete kavramıyla sarıh bir biçimde ortaya konulabilecek ve gözlemlenebilecek bir yapıdan ziyade bir ilişkilenebilir biçimini ve tahakküm pratiğini ifade ediyor. Bu ilişkilenebilir ve pratik, çeşitli ağları ve sınıfları içerirken, devletin tarihsel kökenindeki şiddet pratiğini de açık ediyor. Çete kavramının kökeni “koruma karşılığı haraç şantajı” (2023: 127) anlamına geliyor ve Lindemann bu kavramı şu şekilde tanımlıyor: “Çete, dış gelişmelerin ve içerideki güç ilişkilerinin

etkisi altında şekillenen, gücünü korumaya, kâr cehdine ve “itaat karşılığı koruma”ya dayanan dinamik bir para-devletsel iktidar yapısıdır” (2023: 30). Lindemann’ın, çete kavramını ele alırken ilham kaynağı Frankfurt Okulu’dur. Adorno ve Horkheimer yazılarında, bilhassa *Aydınlanma’nın Diyalektiği*’nde; milliyetçilik, antisemitizm ve faşizm tahlillerinde çete kavramına başvurmuşlardır. Ancak *klik* ya da *gang* kavramlarını da çete kavramını ikame edecek şekilde sıklıkla kullanmışlardır (2023: 18). Bu nedenle, çete kavramı bir süre sonra Adorno ve Horkheimer’ın çalışmalarında perdelenmiş bir kavram olarak da olsa varlığını sürdürmüştür. Lindemann, Horkheimer’ın kaleme aldığı ve iktidar ve şiddet tahlilinde çete kavramını işe koştığı *Die Rackets und der Geist*’i (Çeteler ve Tin) bir çete metni olarak tanımlar. Keza, Adorno ve Horkheimer’ın *Aydınlanma’nın Diyalektiği*’nde çete kavramı sınıf analizinde kilit önemdedir ve ikilinin bu kitabı esasında bir çete kitabı olarak tasarladıkları, öncü metinlerden anlaşılmaktadır (2023: 18). Ancak yine de bu iki ismin, bilhassa Horkheimer’ın işçi sınıfının başarısızlığını analiz etmek amacıyla giriştiği çete analizi parça parça metinler üzerinden takip edilebilmektedir. Lindemann’a göre Frankfurt Okulu’nun analizlerinde temel alınan çete kavramı devlet kapitalizminin var olduğu “nizamlı dünya”yı hedef alıyordu ve “nizamlı dünya”da hiyerarşik örgütler ve gruplar, devlet aygıtları ile karteller arasında kalan ekonomik alanda hareket ediyordu (2023: 167); oysaki 1950’li yılların bürokrasilerinin yerini günümüzde enformel gruplar, şirket danışmanları ve ajanslar almıştır (2023: 28). Bu vurguyla Lindemann, menajer kapitalizminden başlayarak gücün temerküz ettiği yöneticiler sınıfına odaklanıyor.

Lindemann, çete ve çeteleşmede bu yeni aktörlerin gücünü ortaya koyuyor ve çete analizine devleti, egemen sınıfları, orta tabakayı, suç ortaklarını, ganimet cemaatlerini ve legal ve illegal örgütleri ve onların girift ilişkilerini yerleştiriyor. Böylece, günümüz toplum teorisi açısından ekonomi-politik bir kavram olan çete kavramını genişletiyor. Özünde bir örgütlenme biçimi ve iktidar pratiği olan ve itaat karşılığı koruma sağlayan çeteler, günümüz neoliberal toplumsal ve ekonomik gerçekliği anlamanın derinlikli bir yöntemini sunuyor. Ancak Lindemann’ın egemen sınıfların analizini ve pratiğini ortaya koymak amacıyla oynattığı kalemi, suç ortakları olarak nitelendirdiği “orta tabaka”nın yüküyle mürekkep ve bu nedenle de eleştiriye kapı aralıyor.

“Bu vaziyet, kimin çıkarınadır?”: Eleştiri Odakları

Oldukça kısa ama bir o kadar da yüklü olan kitabında Lindemann, ekonomi politığın eleştirisinin, yapısalcı sınıf analizlerinin ve materyalist devlet

teorisinin kapsamlı bir eleştirisine girişiyor ve kendi analizinin çağdaş iktidar pratiğinin yapısını ortaya koyarak bu teorilerden ve analizlerden nasıl ayrıldığını gösteriyor.

Lindemann'ın eleştiri okları öncelikle ekonomi politiğin eleştirisini hedef alıyor. Lindemann'a göre, devleti kavrarken egemenlik pratiğinin özel kalıpları da hesaba katılmalıdır. Ancak, Lindemann, ekonomi politiğin eleştirisinin bunu yapamadığını, yeni sınıf ilişkilerini analiz edemediğini, seçkinleri eleştiriye dahil etse bile bunu sınıf ilişkilerinde var olan konumlarla ilişkili biçimde gerçekleştiremediğini, bağımlı sınıfları 'kurban' ya da 'nesne'ye indirgediğini, kapitalizm eleştirisinde öznelere dışladığını ve tüm bu eksiklikler nezdinde, neoliberal devleti ve onun pratiklerini kapsamlı biçimde tahlil edemediğini iddia ediyor. Ekonomi politiğin eleştirisinin devlet tahlilindeki bu birikimsel noksanlıklar, gelir ve servet eşitsizliği, yolsuzluk ve Lindemann'ın "kâr fırsatçıları" olarak nitelendirdiği seçkinlerin ilişki ağlarının tasvirini de imkânsız kılıyor (2023: 11-13). Peki yapılması gereken nedir? Lindemann'a göre, ekonomi politiğin eleştirisi yolsuzluk ve enformel ağları analiz ederken, bunları sınıf ilişkilerinde bir konuma yerleştirmelidir. Yapılması gereken, ekonomi politiğin eleştirisinde "para-devletler ile sınıf meselesini içerecek bir iktidar eleştirisi"ne alan açmaktır (2023: 14). Bir diğer ifadeyle, söz konusu olan iktidarın ve tahakkümün eleştirisidir.

Lindemann, ekonomi-politik bir kavram olan çete kavramı aracılığıyla neoliberal devleti ve özelleştirilen devletin doğurduğu ganimet cemaatlerini analiz ediyor. Bu noktada çete modeli, sınıf teorisini geliştirecek bir analiz hattı yaratacaktır. Zira Lindemann'a göre, çağdaş sınıf teorileri bağımlı sınıfların yapısal analizlerine ve toplumla arasına mesafe koymuş seçkinler sınıfının tasvirine odaklanmıştır. Oysaki Lindemann'ın yapısalcı sınıf teorilerine yönelttiği eleştiriler gösteriyor ki, toplumsallıktan uzak bir seçkinler teorisi ne egemen sınıfların pratiğini, egemen sınıfların formel ve enformel ağlarla ve çetelerle ilişkilerini ne de orta sınıfın bir ganimet cemaati olarak üstlendiği suç ortaklığını ve çetelerin egemenliği için sağladığı istikrarı yeterince çözümleyebilir (2023: 31, 50). Kısacası, yapısalcı sınıf teorileri, egemen sınıflar içinde çete dinamiğini analiz edememişlerdir (2023: 87).

Lindemann'ın bir sonraki eleştiri odağını materyalist devlet teorileri oluşturuyor. Lindemann'a göre "Devletin hükümlerliği 21. yüzyılda yaralıdır" (2023: 83). Ancak ne Gramsci ve Poulantzas'ı izleyen materyalist devlet teorileri ne de post-demokrasi tartışmaları, devletin bu yaralanmışlığını, hükümlerliğinin parsellenmesini ve devletin çıkarların karşı karşıya getirildiği

bir arena haline dönüşünü ve bu arenada merkezi bir yer işgal eden sınıf ilişkilerini yeterince kavrayabilmişlerdir. Bu teoriler, sınıf ilişkilerine ve nizamlı dünyanın biçimsel-resmi ulus devletine odaklanırken, neoliberal çağda devletin geçirdiği dönüşümü ve devletin hükümlerlik görevlerinin parsellenmişliğini yeterince inceleyememişlerdir (2023: 83-84).

Lindemann'ın eleştirileri ve analizi, ulus devletlerin son on yılda geçirdiği dönüşüm göz önüne alındığında, eleştirinin artık dar anlamda devlet ile sınırlı tutulamayacağını açıkça göstermektedir. Bu noktada egemen sınıflar, onların koruyuculuğunu üstlenenler ve koruma karşılığı ganimet cemaatlerinden pay alan çetelerin varlığı da bu analize dâhil edilmelidir. Lindemann odağını, süper zenginlere, CEO'lara, müteşebbislere, finans-kapital gruplarına, ajanlar olarak nitelendirdiği siyasi ve idari yöneticilere çeviriyor ve "Bu vaziyet kimin çıkarınadır?" (2023: 13) diye soruyor.

Devlet, Egemen Sınıflar, Suç Ortakları ve Çeteler

Kitabın izleyen bölümlerinde ana argümanını güçlendirecek biçimde çetelerin, egemen sınıfların, ganimet cemaatlerinin, suç ortaklarının ve devletin analizine giriyor, Lindemann. İkinci bölümde, Frankfurt Okulu'nun, özellikle de Horkheimer'in çete teorisi için açtığı alanı genel hatlarıyla betimliyor. Üçüncü bölümden itibaren çete teorisi temelinde sınıf, egemen sınıfların pratiği, ağlar, devlet, birey ve neoliberalizm üzerine tahlilini derinlikli biçimde geliştiriyor.

Lindemann, çete ve çeteleşmenin devletin tarihsel kökenindeki yerine iniyor. Buna göre, "çete, resmen tanınmış kurumsal iktidarın birinci doğasıdır" (2023: 115), yani açık şiddet ve tehdit, bir diğer ifadeyle çete modeli, modern devlet örgütlenmesinin rahminde yatar. Erken devlet biçimlerinde var olan haydutça soğun, modern devletlerdeki çeteler aracılığıyla kendisini dışa vurur (2023: 122). Lindemann'a göre, devletin birincil doğası, onun "kurumsallaşmış haydut çetesi" olduğunu gösterir (2023: 90). Lindemann, Charles Tilly'nin devletler ve organize suç arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu *War Making and State Making Organized Crime* (1985) çalışmasına referans vererek, koruma karşılığı haraç ilkesinin, çetenin, devletin tarihselliğindeki merkezi konumuna dair argümanını güçlendiriyor. Ancak, onun temel iddiası, tüm tarihsel devletlere gömülü olan kökensel çete modelinin, en güçlü haline neoliberal düzende ulaşmış olduğudur (2023: 113). Kapitalizmin bu aşamasında devletin hükümlerlik görevleri parsellenmekte, oligarşi güçlenmekte, bireyselleşmeye önem verilerek toplumsal meselelerin eleştiriye tabi tutulmadığı bir mikro-siyaset

yürütölmekte, bireyler, bilhassa alt ve orta sınıflar apolitikleşmekte ve böylece toplum siyasetleszleştirilmektedir. Kısacası bu düzende siyaset artık enformelleşmiş, yozlaşmıştır (2023: 160-162). Dahası bu düzende, devletin yer alması gereken alan “yönetişim çetelerine” (2023: 157), siyaset, zengin girişimcilere bırakılıyor. Lindemann, ABD eski başkanı Donald Trump’ı bu profile uygun bir örnek olarak gösteriyor, bir diğere ifadeyle “*racketeer*” olarak. Bu çeteleşme düzeninde, egemen sınıfların pratiğı, yolsuzluğu resmileştiriyor, sahtecilik, suç ve eşitsizlik gibi meseleler ise perdeleniyor ve çetelere meşruiyet atfediliyor (2023: 142). Lindemann’a göre beşerî bilimler artık bu meseleleri eleştirel biçimde ele alamıyor (2023: 143).

Bu sistemde egemen sınıfların pratiğı için alan açanlar, çetelerde güçlü konuma sahip olanlar (2023: 64) bir diğere ifadeyle çetelerin baş aktörleri, yöneticiler, CEO’lar, işbitiriciler, yani “mülkiyeti vekâleten idare ettirenler”dir (2023: 60). Bunlar egemen sınıfların egemenliğini sürdürenlerdir. Lindemann, asil/vekil şeması aracılığıyla çetelerin oluşumunu ve egemen sınıflar içerisine temerküz etmelerini şöyle tasnif ediyor: Birinci çemberi yalnızca piyasayı değil kültür endüstrisini de ele geçiren, yeni oligarşiler olarak görölen süper zenginler oluşturuyor. Bunları siyaset alanında etkin olan CEO’lar ve üst düzey yöneticiler takip ediyor ve Lindemann bunları asiller olarak nitelendiriyor. Bu çember sadakatle bağı olduğı bir ganimet cemaatinden beslenir (2023: 71). Üçüncü çemberi, asillerin ajanları olan idari yöneticiler, sanatçılar, ünlü ekonomistler oluşturuyor. Dördüncü çemberde ise gazeteciler, bloggerlar, koçlar yer alıyor. Bunlar egemen sınıfların ideolojisinin yaratıcılarıdır (2023: 74).

Lindemann, Horkheimer’in Marx’a yönelttiğı eleştiriye benimseyerek egemen sınıfların sınıf ilişkilerini belirlemedeki merkezi rolünü kabul ediyor (2023: 34). Bu kabule göre, egemen sınıflar, çeteler aracılığıyla sömürünün yeni yollarını ararlar, çeteler ise ganimet cemaatlerine bağılıdır. “Ganimet cemaatleri, ister kriminal olsunlar, ister enformel, ister legal, yardıakçılık üzerinden çetelerin pratiğine istikrar kazandırırılar. *Deal*² budur: Ganimetten pay karşılığında tanınma, tıpkı “itaate karşı koruma” gibi” (2023: 41). Egemen sınıflar, tam da bu sömürölenlerin direncinin önünde duvar ören “yardakçılık/suç ortaklığı” aracılığıyla inşa edilir ve böylece emek ve sermaye arasındaki çelişki ezilen sınıfların aleyhine olacak şekilde yumuşatılır ancak bu çelişki hiçbir zaman yok edilmez (2023: 41-43). Peki, madun sınıflar bu sömürü düzenine neden baş kaldırmazlar?

Lindemann'a göre, emek-sermaye ilişkisinde sömürülen tarafta olanlar çetelere değil, diğer ganimet cemaatlerine odaklanır. Kendi durumlarını sermaye sahiplerinin ganimet payı ile karşılaştırarak ele almazlar, aksine bu gruplar, daha kötü durumdakilerle, "aşağıdaki prekarya ve yukarıdaki memurlar", ile karşılaştırılır (2023: 44). Lindemann, tam da bu noktada hedef tahtasına orta sınıfları yerleştiriyor. Badio'nun orta sınıfları "küçük imtiyazlılar" diye tanımlamasından hareketle Lindemann da orta sınıfları, ganimetten pay alma iştiahiyla hareket eden, çetelerle suç ortaklığı yapan, egemen ilişkilerin istikrarının garantisi olan en büyük suç ortakları olarak nitelendirir (2023: 47-50). Lindemann, kitabın *Çeteler ve Sınıflar* başlıklı üçüncü bölümünde orta sınıf eleştirisine yer veriyor. Ancak bu eleştiri öncesinde detaylı bir orta tabaka analizi ile karşılaşmıyoruz. Neoliberal çağda bu denli fragmanlaşmış bir sınıfsal katmanı nasıl tanımlıyor, kimleri dâhil ediyor yeterince açık değil. Dahası, Lindemann, üst-orta tabakanın en büyük suç ortağı olduğunu söylemekle beraber, suç ortaklığının orta sınıf içerisindeki heterojen dağılımını ve bu suç ortaklığına başkaldırı anlarını ve imkânlarını yeterince açıklayamıyor. Orta sınıfı nihai bir suç ortağı olarak nitelendirmek komplo teorilerine oldukça yakın bir sınırdaki gezinmek gibi görünüyor. Dahası, çağdaş sınıf analizlerini indirgemeci olarak suçladıktan sonra kendisi de orta sınıfı suç ortakları kategorisine hapsediyor. Son olarak, egemen sınıfların otoriterleşmeden nasıl çıkar sağladıklarına değinmekle beraber orta sınıfların devletlerin otoriterleşme eğilimindeki rolleri ile egemen sınıflarla olan suç ortaklıklarını nasıl beslediklerine ilişkin de güçlü bir analiz ile karşılaşmıyoruz. Bu minvalde Lindemann, temel amacı olan, egemen sınıfların pratiği meselesini daha derinlikli biçimde ele alıyor. Ne de olsa çeteleşmeyi sarıh kılan asıl bu pratik.

"Çeteler"den Çıkış Yolları

Lindemann, kitabın son bölümünde çetelere hapsolmek zorunda olmadığımızı ve çetelerden çıkış yolu olduğunu ileri sürüyor. Bu çıkış yolu ise en kestirme ifadeyle, çetelerin sosyolojisinden ve bu sosyoloji sayesinde gerçekleşecek radikal demokratikleşmeden geçiyor. Çetelerin sosyolojisi, iktidarın ve tahakkümün eleştirisidir. Ancak Lindemann'a göre ne geleneksel ne de sol liberalizmde çete eleştirisine rastlıyoruz. Lindemann'ın kendisi, tam da bu gediği doldurmak amacıyla kitabını kaleme alıyor (2023: 182-183).

Lindemann, kitabının sonunda, çıkış yolunu ördüğü taşları bir bir ortaya koyuyor. İlkinin demokratik sendikalar oluşturuyor. Lindemann'a göre bağımlı sınıfların özgürleşmesini sağlayacak kolektivizmi yaratacak kurumlar demokratik sendikalar. İkincisi, mikro-siyasetin hakimiyetini yıkmak ve

makro-siyaseti geri döndürmektir. Lindemann geriye kalan “reformun köşe taşları”nı şu şekilde sıralıyor: kolektif hakların ve kamusal malların, özel mülkiyet karşısındaki zaferinin sağlanması, piyasanın demokratik ilkelere uygun hale getirilmesi, sermayenin kâr temelli değer ilkesine karşı emeğin tekelleştirilmesi, siyasi sahanın dayanışmacı yükümlülükler bağlamında yeniden tahsisi, mali piyasaların demokratik bir karakter kazanması ve son olarak, devletin birincil doğasını işler kılar mekanizmaların ortadan kaldırılması (2023: 178-179). Ancak burada sınıfsal mücadelenin tam anlamıyla nasıl gerçekleşeceğine dair bir analizle karşılaşmıyoruz. Bu anlamda Horkheimer’ın gerçekleşmesini arzu ettiği işçi sınıfı mücadelesi ve başarısının çete eleştirisi aracılığıyla nasıl gerçekleşeceğine dair de kelimeler etmiyor Lindemann. Demokratik sendikaların çeteleşme dinamiklerinden nasıl sıyrılacağı ve nasıl inşa edileceği de kritik bir tartışma konusudur.

Radikal demokratikleşmenin yolunu inşa eden tüm bu reformların yaratacağı toplumsal düzenin “Sen hangi çetedensin?” (2023: 183) sorusundan muaf bir düzen olacağını ifade ederek bitiriyor kitabını. Bu kitapla, egemen sınıfların pratiğinin teorisini ortaya koyma amacını yerine getirebildi mi Lindemann? Bana kalırsa kitap, Lindemann’ın çete teorisi egemen sınıfların pratiğini ve bu pratiğe alan açan çeteleşme olgusunu güçlü bir analizle ortaya koyuyor. Ancak çete teorisi bu haliyle sömürülen sınıfları perdenin ardında bırakıyor. Yine de bu haliyle bile, bu kısa ama bir o kadar yoğun analiziyle Lindemann, neoliberal toplumsal, ekonomik ve siyasal düzenin katı devlet tanımıyla sınırlı tutulamayacağını ve bir ilişki biçimi olarak çetenin bu sistemde ne denli merkezi bir rolü olduğunu gösteriyor. Böylece günümüz toplumlarını anlamak adına eşsiz bir kaynak olarak yerini almış görünüyör.

Sonnotlar

1- Kai Lindemann, Çev. Tanıl Bora İletişim Yayınları, 2023, 193 sayfa, (Orijinal basım: Verlag Westfälisches Dampfboot, 2021), ISBN: 9789750535406

2- Deal kelimesi, müzakere sonucu anlaşma durumunu işlemekle beraber, nihayete erdirilmiş bir pratik değil, dinamik bir ilişkidir.

Tasarruf Tedbirleri mi? Kemer Sıkma mı?

Erkan Muniroğlu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü
ORCID: 0009-0000-7655-610X
E-Posta: munirogluerkan@gmail.com

13 Mayıs 2024 tarihinde Mehmet Şimşek ve Cevdet Yılmaz tarafından 'Kamuda Tasarruf ve Verimlilik Paketi'¹ adı altında bir basın açıklaması gerçekleştirildi.² Özetle fiyat istikrarının sağlanması için parasal sıkılaştırma adımlarının yanında maliye politikalarında ilave adımların atılacağı ilan edildi. Bunun ardından 17 Mayıs 2024 tarihinde resmi gazetede 'Tasarruf Tedbirleri Genelgesi'³ yayımlandı. Üç yıl süreceği açıklanan tedbirlerle kamuda yaklaşık 100 milyar TL tasarruf elde edileceği tahmin edilmektedir.⁴

Tasarruf tedbirlerinin içeriğine girmeden önce hafızamızı biraz gözden geçirelim. 'Çerez parası'⁵ deyimi 2015 yılında Türkiye siyasetine damga vurmuştu. Şimdiki Maliye Bakanı Mehmet Şimşek önceki bakanlığı döneminde Diyanet İşleri Başkanı için alınan lüks zırhlı araç nedeniyle başlayan makam aracı tartışmasında bu deyimi sarf etmiş ve büyük tepki toplamıştı. Şimşek, makam aracı satın alınması, kiralanması, vs. için yapılan ödemelerin 2014 yılı bütçesi içerisindeki payının sadece binde 7 olduğunu ve muhalefetin bu konuyu istismar ettiğini; bu harcamaların "Türkiye'nin milli gelirinde, bütçesinde çerez parası" bile olmadığını ifade etmişti. Tasarruf tedbirlerinin bütçe içerisinde ne kadar payı olacağına dair tahminler bu payın binde 9 civarında olacağını öngörmektedir. O halde Şimşek'in hazırladığı tasarruf tedbirleri için şunu söylemek mümkün: Uygulanacak tasarruf tedbirleri ile elde edilmesi beklenen tasarruf aslında bütçe kanalıyla sermaye sınıfına aktarılan kaynağın yanında 'çerez parası'.

Bu yazıda öncelikle 2024 bütçesindeki bazı önemli veriler paylaşılmakta ve bu veriler elde edilmesi beklenen tasarruf miktarı ile karşılaştırılmaktadır. Bu verilere bakıldığında tasarruf tedbirlerinin aslında iktidarın, kamuyu zarara sokan harcamalar yaptığı eleştirisine karşı geliştirdiği bir savunma mekanizmasından ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü ne Cumhurbaşkanlığı harcamalarına ne de sermayeye türlü biçimlerde aktarılan kaynaklara dair herhangi bir tasarruf tedbiri söz konusu değildir.

2024 yılı bütçe teklifine bakıldığında bütçe giderleri arasında ilk olarak 1 Trilyon 254 Milyar TL'lik faiz giderleri göze çarpmaktadır. Vergi muafiyet,

istisna ve indirimlerinden oluşan vergi harcamalarının ise 2 Trilyon 210 Milyar TL civarında olacağı tahmin edilmektedir. Aziz Konukman, vergi harcamalarının yaklaşık 1 Trilyon 600 Milyar TL'lik kısmının sermaye sınıfına teşvik, vb. başlıklar altında aktarıldığını vurgulamaktadır. Ayrıca tasarruf tedbirlerinin ciddiyetten uzak olduğunu, bir yandan tasarruf genelgesi ile algı oluşturulurken diğer yandan Cumhurbaşkanlığı kararlarıyla bazı kurum ve kuruluşların ödeneklerinin arttırıldığını ifade etmektedir. Bunun da bütçe hakkını ihlal ettiğinin altını önemle çizmektedir.⁶ Gerçekten de Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın (HMB) sayfasında yer alan bütçe istatistiklerinin içindeki 'Kuruluş Bazında Ödenek ve Harcamalar' tablosuna bakıldığında Nisan 2024 itibarıyla Cumhurbaşkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı başta olmak üzere birçok kurum ve kuruluşun ödeneklerinin arttırıldığı görülmektedir. 2024 yılının ilk dört ayı için bütçe gerçekleştirme verilerine bakıldığında sadece genel bütçeli idarelerde toplam 83 Milyar TL tutarında bir ödenek artışının olduğu ortaya çıkmaktadır. Özel bütçeli idarelerde ise yaklaşık 36 Milyar TL tutarında bir ödenek artışı olduğu görülmektedir. Düzenleyici ve denetleyici kurumların bütçesinde ise 585 Milyon TL tutarında bir ödenek artışı mevcuttur. Özetlemek gerekirse, bütçe teklifinde yer almayan ödenek artışının toplam büyüklüğü yaklaşık 120 Milyar TL dolayındadır.⁷ Dolayısıyla tasarruf tedbirlerinden elde edilecek kaynağın daha tasarruf edilmeden harcanacağı gibi ironik bir durum söz konusu olmaktadır.

Yazının bundan sonraki kısmında bütçeden örnekler verilerek, tasarruf tedbirlerinden elde edilmesi umulan tasarruf miktarı ile kamu zararına yol açan uygulamaların büyüklüğü karşılaştırılmaktadır. Böyle bir karşılaştırma yapmak bu genelge ile gerçekten tasarruf mu yapıldığı yoksa kemer sıkma tedbirlerinin mi uygulandığı hakkında fikir vermektedir.

Geçmiş yılların bazı bütçe verilerine⁸ bakıldığında kamu kaynaklarının amacına uygun olmayan şekilde kullanıldığı açıkça görülmektedir:

Kur Korumalı Mevduat (KKM) hesapları nedeni ile 'Mevduat ve Katılma Hesaplarının Kur Artışlarına Karşı Korunmasına İlişkin Giderler' adı altında 2022 yılında bütçeden 92 Milyar TL harcama yapıldı. 2023 yılında ise 59 Milyar TL harcama daha yapıldı. 'Sosyal Güvenlik Kurumuna İşveren Prim Teşviki Karşılığı Yapılan Ödemeler' adı altında 2022 yılında 51 Milyar TL, 2023 yılında 81 Milyar TL harcama yapıldı. Cari transferlerin içerisinde 'Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Yapılan Transferler' adı altında 2023 yılında Türkiye Maarif Vakfı'na yaklaşık 3 Milyar TL kaynak aktarılmıştı. 2024 yılı için 5,7 Milyar

TL daha kaynak aktarılacağı bütçeden görülmektedir. Eğitim harcamalarının bütçe giderleri içerisindeki payı 2017'den itibaren hızla gerilerken, böyle bir kaynak aktarımının hangi amaca hizmet ettiği sorgulanmalıdır.

Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) uygulamaları nedeniyle garanti ödemeleri, kira ödemeleri, vs. adı altında 2024 yılı için ne kadar kaynak aktarılacağı kamuoyuna açıklanması gerekmektedir. 2024 yılının ilk dört ayının bütçe gerçekleşme rakamlarına bakıldığında Sermaye Giderleri hesabının altında, Gayrimenkul Sermaye Üretim Giderleri'nin içinde yer alan Bina Kiralaması Giderlerinin 34 Milyar TL olduğu görülmektedir. Bu harcamanın önemli bir kısmının KÖİ uygulaması kapsamında şehir hastaneleri için yapılan garanti/ kira ödemeleri olduğu birçok yazar/akademisyen tarafından daha önce gündeme getirilmiştir.

2023 yılında 'Sermaye Transferleri' adı altında 'Diğer Kurum, İşletme ve Hane Halkına Yapılan Sermaye Transferleri' kalemi içerisinde yer alan 'Sınıflandırmaya Girmeyen Diğer Kurum, İşletme ve Hane Halkına Yapılan Sermaye Transferleri' 801 Milyar TL olarak açıklanmıştır. Sermaye transferlerinin % 93'üne karşılık gelen bu harcamaların nereye, ne kadar ve ne şekilde harcandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu ise mali saydamlık ilkesine aykırıdır. Ayrıca 'Sermaye Transferleri' kaleminin tamamı için ayrılan başlangıç ödeneğinin 521 Milyar TL olduğu düşünüldüğünde aradaki 280 Milyar TL'lik farkın derhal sorgulanması gerekmektedir. Kamu kaynaklarını zarara uğratan bunlara benzer onlarca harcama sayılabilir.

Kamu zararına yol açan bazı uygulamalar aslında bütçeye olması gerekenden daha büyük bir yük getirmektedir. Bütçe giderleri üzerinden faiz giderlerini çıkardığımızda faiz hariç bütçe giderlerini elde etmiş oluruz. Bu sayede her bir TL'lik bütçe gideri için aslında ne kadar faiz ödendiği de bulunur. Dolayısıyla kamu zararına yol açan uygulamaların bir de faiz maliyeti söz konusudur.

2024 yılı için bütçe giderleri 11 Trilyon 89 Milyar TL olarak kabul edilmiştir. Faiz giderleri için 1 Trilyon 254 Milyar TL ödenek ayrılmıştır. Bütçe giderlerinden faiz giderleri çıkarıldığında faiz dışı bütçe giderleri 9 Trilyon 835 Milyar TL olarak hesaplanmaktadır. Faiz giderleri, faiz dışı bütçe giderlerine bölüldüğünde yaklaşık % 13 oranı elde edilir. Bunun anlamı 2024 yılı için her 1 TL'lik bütçe giderine karşılık 13 kuruş da faiz giderinin ortaya çıktığıdır.

2024 yılı için KÖİ uygulamalarının ve buna bağlı olarak garanti ve kira ödemelerinin örneğin 160 milyar TL civarında olacağı tahmin ediliyorsa

ekstradan 21 milyar TL faiz giderini de buna eklemek gerekmektedir. Dolayısıyla KÖİ uygulamaları ve buna bağlı olarak garanti ve kira ödemelerinin maliyeti bütçede görüldüğü gibi 160 milyar TL değil, 181 milyar TL olmaktadır. Bu şekilde kamu zararına yol açan diğer uygulamalar ve bu uygulamaların neden olduğu faiz giderlerini topladığımızda tasarruf tedbirleri ile hedeflenen 100 milyar TL'nin aslında sermayeye aktarılan kaynağın yanında 'çerez parası' olduğu ortaya çıkmaktadır.

Aradığınız Tasarrufa Ulaşılamıyor, Lütfen Kemer Sıkma Programı ile Yeniden Deneyin!

Tasarruf Genelgesi'nin ikinci paragrafında "kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanımına ilişkin olarak aşağıdaki tedbirlerin alınması gerekli görülmüştür." yazmaktadır. Hatırlanacağı üzere 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Yasası'nın (KMYKY) temel gerekçelerinden biri kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanılmasıydı. Aradan geçen 21 yıla rağmen bu amaca ulaşamamış olacak ki şimdi bir başka tasarruf genelgesi ile bu amaca ulaşılması hedeflenmektedir.

Kamu zararına yol açan garanti ödemeleri, faiz ödemeleri, vergi harcamaları, bütçe dışı fon transferleri, vs. gibi sermayeye kaynak aktarım mekanizmalarına dair herhangi bir tedbirin alınıp alınmadığı akla gelen ilk sorulardandır. Maalesef beyanatlar dışında bu alanlara dair tek bir tasarruf tedbirinin dahi alınmadığı görülmektedir. O halde neyden tasarruf edileceğinin sorulması gerekmektedir. Tasarruflara dair ilan edilen genelgede birkaç tasarruf dışında hemen hemen her başlığın altında tasarruftan ziyade kemer sıkma politikalarını andıran maddeler dikkat çekmektedir. Yazının bundaki sonraki kısmında bu maddeler ayrıntıları ile yorumlanmaktadır.

Kamu personel servisleri ödenekleri gözden çıkarılan ilk gider kalemi oldu. Hatta genelge yayımlanır yayımlanmaz bazı kurumlarda büyük bir aceleyle personel servislerinin kaldırıldığı duyuruldu. Halbuki 2023 yılında bütçeden 'Personel Servisi Kiralama Giderleri' için sadece 2 Milyar 600 Milyon TL ayrılmıştı.

Genelgenin kapsamına bakıldığında "iç ve dış güvenlik ile istihbarat hizmetlerinin gerektirdiği zorunlu harcamalar"ın kapsam dışında bırakıldığı görülmektedir. Yine bu alanlar için taşıt alım/kiralama yasağı konusunda istisna getirilmektedir.

Kamu kurum ve kuruluşları tarafından 3 yıl süreyle yeni hizmet binasının yapılmayacak olması kamu tarafından hastane, okul, vs. yapılmayacağı

anlamına gelmektedir. Savunma ve güvenlik hizmetleri kapsamında kullanılanlar haricindeki mevcut lojman ve sosyal tesislerin ekonomiye kazandırılacağı vurgusuna özellikle dikkat edilmelidir. Lojman ve sosyal tesislerin satılması dolayısıyla kamu mülkiyetlerinin değerinin çok çok altında sermayeye transferi söz konusu olabilecektir. Türkiye'nin arsa değeri yüksek yerlerinde atıl durumda olan/atıl durumda bırakılan lojman, sosyal tesis, yaz kampı, vs. gibi birçok taşınmazın satışı gündeme gelebilecektir. Ayrıca lojman ve sosyal tesis ücretlerinin rayiç bedeller üzerinden yeniden belirlenecek olması kamu yararına aykırı olmasının yanında bunların yapılış amacına da ters düşmektedir. Rayiç bedel ile kastedilen piyasa fiyatlarının ortalamasıdır. Son yıllarda yaşadığımız barınma krizini düşündüğümüzde bu maddenin oldukça tehlikeli olduğunu vurgulamak gerekir. Piyasa fiyatlarının oldukça altındaki lojman kiralara rağmen zor koşullarda yaşayan emekçi kitlelerin yerlerinden edilmesi riski söz konusudur. Bu ise barınma krizinin gittikçe derinleşmesi ve emekçi kitlelerin şehrin çeperlerine sürülmesi sonucunu doğurabilecektir. Halbuki 2023 yılı için ekonomik sınıflandırmaya göre genel bütçe giderlerine bakıldığında lojmanlar için kiralama, işletme, bakım ve onarım, kamulaştırma, yapım, vs. giderlerinin toplamı yaklaşık 1 Milyar 500 Milyon TL'dir.

Savunma ve güvenlik birimleri için 2024 yılı bütçesine yaklaşık 971 milyar TL ödenek konulmuştur. Ayrıca bütçeden Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) için yaklaşık 163 Milyar TL kaynak ayrılmıştır. Bunlara ek olarak savunma sanayinin geliştirilmesi için HMB bütçesine 6 Milyar TL ödenek eklenmiştir. Toplamda 1 Trilyon 140 Milyar TL'lik ödenek savunma ve güvenlik hizmetleri için ayrılmıştır. Kısaca 2024 yılı için merkezi yönetim bütçe giderlerinin % 10,2'si savunma ve güvenlik hizmetleri için ayrılmıştır.⁹ Savunma ve güvenlik harcamaları başta olmak üzere tasarruf edilecek veya harcamalarından kısılacak onca alan varken tasarrufa personel servisleri ve lojmanlardan başlanması tasarruftan ziyade kemer sıkma mantığının işlediğine işaret etmektedir. Yüksek enflasyon baskısı altında reel alım güçlerini yitiren emekçilerin bazı sosyal harcamalar ile desteklenmesi gerekirken tam tersine eldeki imkanlarını da yitirecek olması tasarruf genelgesinin sınıfsal karakterine dair ipuçları vermektedir.

Tasarruf Genelgesi'nde resmi taşıtların edinilmesi ve kullanılması başlığında yer alan kısıtlamalar ve istisnalar dikkat çekicidir:

Kamu kurum ve kuruluşlarınca, 3 yıl süreyle her ne şekilde olursa olsun yeni taşıt edinilmeyecektir. Ancak, savunma ve güvenlik hizmetleri için ihtiyaç duyulan taşıtlar ile ambulans ve itfaiye araçları acil ve zorunlu hallerde edinilebilecektir.

Tasarruf genelgesinin ilanından bu yana yaklaşık bir ay geçmesine rağmen taşıt kısıtlamalarına uyulmadığı ulusal medyaya yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır.¹⁰

Kamu taşıtlarının yerli ve elektrikli taşıtlara dönüştürülmesi amacıyla kullanımdaki taşıtların tasfiye edilmesi kaydıyla kamu alım garantisinde kapsamında ilgili mevzuatına göre elektrikli taşıt satın alınabilecektir.

İlgili mevzuatında belirtilen makam ve hizmetler hariç olmak üzere, hibe dahil her ne şekilde olursa olsun yabancı menşeli taşıt kullanılmayacaktır.

Buradan şunu anlamak mümkün: Bir yandan TOGG'a kaynak aktarılсын ancak bu araçlara alt düzeydeki bürokratlar binsin, diğer yandan üst düzey bürokratlar yabancı menşeli lüks araçlarını kullanmaya devam edebilsin. Hatırlanacağı üzere hem genel hem de yerel seçim sürecinde bakan, rektör, vali gibi üst düzey kamu görevlilerinin TOGG kullandıklarına dair çeşitli paylaşımlar dolaşıma sokulmuştu. Ancak seçimden sonra yabancı menşeli lüks araç kullanımına hızla dönülmüştür.

Tasarruf Genelgesi'nin personel giderleri başlığı altında yer alan kamu istihdamına dair kısıtlamalar vurgulanması gereken bir diğer konudur:

Kanundan doğan mecburi yükümlülüklerin yerine getirilmesi hariç olmak üzere bir önceki mali yılda kadro ve pozisyon sayılarında emeklilik, istifa ve ölüm gibi nedenlerle meydana gelen azalma kadar yeni kadro ve pozisyon ihdas ya da kullanım talebinde bulunulabilecektir. Mahalli idareler bakımından bu kapsamdaki uygulamalarda, ilgili mevzuatta yer alan norm kadro ilke ve standartları ile yıllık toplam personel giderleri hakkındaki oranlar esas alınacaktır.

Görüldüğü üzere bu kısıtlamaya dair herhangi bir süre kısıtı konulmamıştır. Tasarruf tedbirleri genelgesi yürürlükte olduğu sürece kamu istihdamının sınırlandıracağı yorumunu yapmak mümkündür. Bu uygulamanın genç işsizliğini körükleyeceği açıktır. Ayrıca kamuda iş bulabileceği umuduyla bir üniversitede okuyan olan gençlere büyük haksızlıktır.

Tasarruf Genelgesi'nin bir diğer önemli başlığı enerji ve su alımlarıdır:

Kamu kurum ve kuruluşları, enerji maliyetlerini azaltmak amacıyla Kamu Binalarında Tasarruf Hedefi ve Uygulama Rehberi'nde yer alan tasarruf önlemlerine uyacaklardır.

Genelge yayımlandıktan 2 hafta sonra bazı kaymakamlıkların ve ilçe milli eğitim müdürlüklerinin kamu kurumlarına gönderdiği yazıda kamu binalarında "ısıtıcı çay makinesi" vb. cihazların kullanılmaması, kurum amirleri tarafından denetimin hassasiyetle yapılması, gerektiğinde disiplin hükümlerine göre işlem yapılması talep edilmişti.¹¹ Tasarruf tedbirleri bahanesiyle memurların / öğretmenlerin içtiği çaya göz dikilmesi aslında bu tedbirlerin lüks harcamaları yapan yöneticilerden ziyade emekçilere uygulanacağını göstermektedir.

Korkut Boratav tasarruf tedbirlerinin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra gazeteye bir röportaj vermişti.¹² Cumhuriyet tarihinin en derin bölüşüm şokunun son on yıllık süreçte yaşandığını vurguladığı röportajında sermayenin vergilendirildiği bir sınıf programıyla bu bölüşüm şokunun telafi edilebileceğine dikkat çekmişti. Aynı röportajda TÜİK'in atıl işgücü oranlarındaki dramatik yükselişe de değinmişti. Atıl işgücü oranının % 17'lerden % 24 düzeyine yükseldiğini ifade etmişti. 2024 Nisan ayı için atıl işgücü oranı % 27,2 olarak açıklandı.¹³ Tasarruf tedbirlerine bakıldığında bütçeden sermayeye kaynak aktarımına dönük herhangi bir tasarruf tedbiri görünmemektedir. Kamuya personel alımının sınırlanacağı ve zorunlu haller haricinde kamu yatırımlarının yapılmayacağı düşünüldüğünde atıl işgücü oranında bir artış meydana gelmesi olasıdır. Bu ise bölüşüm şokunun daha da derinleşeceğine işaret etmektedir.

Yazının son bölümünde ekonomik sınıflandırmaya göre hazırlanan merkezi yönetim bütçe giderleri tablosundan seçilen bazı kalemler üzerinden yapılabilecek tasarruf önerileri yer almaktadır:

- Bireysel başvuru tazminat ödemeleri için bütçeden 2023 yılında 1 Milyar 350 Milyon TL harcama yapılmıştır. Yine adli yardım, rapor ve bilirkişi, vs. giderler için yaklaşık 6 Milyar TL harcama yapılmıştır. Yargının iyice siyasallaştığı bugünlerde siyasal iktidar tasarruflara yargıdan elini çekmekle başlayabilir.
- Bütçe metinlerinde yazıldığı halde bir türlü gözden geçirilmeyen vergi harcamaları için katı kurallar konulabilir. Hatta sermayeye dönük vergi harcamalarından bir defaya mahsus kısmen veya tamamen vazgeçilebilir.

- Kamu zararı oluşturduğu gerekçesiyle KÖİ uygulamaları ile ilgili garanti/kira ödemeleri hakkında inceleme başlatılabilir. Kamunun uğradığı zarar tazmin edilebilir.
- Cari transferler içerisindeki eski adıyla 'görev zararı' yeni adıyla 'görevlendirme gideri' olan ödemeler derhal incelenerek gerekli yaptırımlar uygulanmalıdır.¹⁴ Özellikle kamu bankalarından çeşitli çıkar gruplarına düşük faizli kredi verilmesi, bunun karşılığında bu bankalara bütçeden görevlendirme giderleri adı altında transfer yapılarak maliyetin tüm topluma ödettirilmesi engellenmelidir. Bugüne kadar yapılan transferlerin geri ödemesi takip edilmeli ve ödenmeyen krediler hakkında derhal yasal işlem başlatılmalıdır.
- Bütçeden karşılanan % 5'lik sigorta primi işveren payı kısmen veya tamamen kaldırılabilir.
- 2024 yılı için özel okullara eğitim ve öğretim desteği altında yaklaşık 3 Milyar TL kaynak ayrılmıştır.¹⁵ Tasarrufa eğitimin en büyük sömürü alanı olan ve öğretmenlerinin taban maaş talebini dahi kabul etmeyen özel okullara verilen bu desteğin tamamen kesilmesiyle başlanabilir.¹⁶
- Kamu zararına neden olan uygulamalar ortadan kaldırıldığında devletin borçlanma ihtiyacı azalacak, borçlanma nedeniyle ödemek zorunda kaldığı faiz giderleri de azalacaktır. Bu ise çifte tasarruf anlamına gelmektedir.
- Savunma Sanayi ve Destekleme Fonu'na bütçeden yapılan transferler kısımlıdır.¹⁷ Tasarruf tedbirleri Cumhurbaşkanlığı dahil olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşlarına uygulanmalı, herhangi bir istisna getirilmemelidir.

Özetle, kamu tasarrufundan söz edilecekse işe sermayeye türlü biçimlerde aktarılan devasa kaynaklardan tasarruf edilerek başlanması gerekmektedir.

Sonnotlar

1- Hazine ve Maliye Bakanlığı, 13 Mayıs 2024, https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2024/05/SN-BAKAN_KAMUDA-TASARRUF-VE-VERIMLILIK-PAKETI.pdf Son erişim tarihi: 28.05.2024

2- Bu çalışmanın konusu Resmi Gazete'de ilan edilen tasarruf tedbirleri ile sınırlı ancak basın açıklamasında emek rejimine yönelik yapılacak düzenlemelere dair işaret de verilmiş oldu. 3 yıllık süre zarfında kamuya, emekli olan, istifa eden, vs. kadar personel alınacaktır. Dahası ve en tehlikelisi kamuda esnek ve uzaktan çalışma modellerine geçiş yapılacağına deklare edilmesidir. Bu nedenle KESK bu paketi 'Saldırı Paketi' olarak ilan etmiş, bir dizi eylem ve etkinliği örgütlemeye yönelik girişimlere başlamıştır.

3- Resmi Gazete, 17 Mayıs 2024, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/05/20240517-5.pdf> Son erişim tarihi: 28.05.2024

4- Cumhuriyet, 20 Mayıs 2024, <https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/odenek-artistlari-kamuda-elde-edilecek-100-milyar-tlyi-sildi-supurdu-2208501> Son erişim tarihi: 11.06.2024

5- Diken, 22 Mayıs 2015, <https://www.diken.com.tr/bu-da-maliye-bakani-simsekin-makam-araci-savunmasi-crez-parasi-bile-degil/> Son erişim tarihi: 28.05.2024

6- Cumhuriyet, 13.05.2024, <https://www.cumhuriyet.com.tr/ekonomi/prof-dr-konukman-dusmeyen-enflasyonun-arkasindaki-nedeni-ortaya-2205930> Son erişim tarihi: 10.06.2024

7- Yazım sürecinde görüş alışverişinde bulunduğum Aziz Konukman'a teşekkür ederim.

8- Hazine ve Maliye Bakanlığı Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri

9- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 15 Ocak 2024, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/01/2024-VatandasinButce-Rehberi.pdf> Son erişim tarihi: 10.06.2024

10- Fikir Gazetesi, 7 Haziran 2024, <https://fikirgazetesi.org/2024/06/07/aziz-konukman-ile-tasarruf-genelgesinin-rontgeni/> Son erişim tarihi: 11.06.2024

11- Birgün, 28.05.2024, <https://www.birgun.net/haber/kaymakamlik-ve-ilce-milliegitim-den-okullara-isitici-cay-makinesi-kullanmayin-talimati-533437> Son erişim tarihi: 10.06.2024

12- Artı Gerçek, 3 Haziran 2024, <https://artigercek.com/makale/korkut-boratav-muhalef-kitle-orgut-bulamayinca-lider-ariyor-306696> Son erişim tarihi: 04.06.2024

13- TÜİK, 10 Haziran 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Nisan-2024-53511&dil=1#:~:text=Zamana%20ba%C4%9Fl%C4%B1%20eksik%20istihdam%2C%20potansiyel,17%2C1%20olarak%20tahmin%20edildi.> Son erişim tarihi: 10.06.2024

14- Görevlendirme giderleri adı altında mali kurumlara yapılan transferler 2023 yılı için 37 Milyar TL dolayındadır. Bu transferlerin neredeyse tamamı Ziraat Bankası ve Halk Bankası'na yapılmıştır. Ayrıca bir kamu bankasından mafya grubuna kredi sağlandığına dair MASAK raporu kamuoyuna yansımıştır. Bakınız: Hazine ve Maliye Bakanlığı Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri, Ekonomik Kodlamaya Göre 2023 Merkezi Yönetim Bütçe Giderleri

15- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 15 Ocak 2024, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/01/2024-VatandasınButce-Rehberi.pdf> Son erişim tarihi: 10.06.2024

16- Bu destek öğrenci başına verilmektedir. Her ne kadar öğrencinin aile bütçesini desteklemeye yönelik gibi görünse de destek miktarı özel okulların kasasına girmektedir.

17- Bu fona 2023 yılında bütçeden yaklaşık 90 Milyar TL kaynak aktarılmıştır. 2024 yılı için yaklaşık 163 Milyar TL kaynak ayrılmıştır. Bakınız: 2024 Yılı Bütçesi Vatandaşın Bütçe Rehberi

Mülkiye Dergisi 2025 49 [3] için Çağrı Metni¹

Cumhuriyet Tarihinde Siyasal Rejim Tartışmaları Özel Sayısı

Liberal demokrasilerin kriz içinde olduğu güncel konjonktürde siyasal rejim tartışmaları oldukça ilgi çekmekte. Bu ilgi, krizin derin yaşandığı Türkiye’de daha da artmakta. Bu özel sayının amacı, bugünü görmezden gelmeden, bu tartışmayı Cumhuriyet tarihinin bütününe çekmek ve Türkiye’de yapılagelen siyasal rejim tartışmalarını tarihsel bir perspektif içerisinde sunmak.

Dosyadaki yazıların, Cumhuriyet’in belirli bir dönemdeki siyasal rejimin karakterinin “ne olduğunu” tartışmaktan ziyade, o dönem içerisinde veya daha sonra bu dönemin siyasal rejimi hakkındaki tartışmaların nasıl, hangi kavram ve paradigmlar eşliğinde yapıldığını ele almaları beklenmekte. Bu minvaldeki yazılar, sosyal bilimcilerin yürüttüğü akademik karakterde tartışmaları konu edinebileceği gibi, siyasal öznelerin yürüttükleri politik karakterdeki tartışmaları da ele alabilir.

- Cumhuriyet’e geçmeden önce yapılan siyasal rejim tartışmaları
- Kemalist tek parti döneminde siyasal rejim tartışmaları
- Çok partili hayata geçişte ve Demokrat Parti döneminde siyasal rejim tartışmaları
- 1960 Darbesi konjonktüründe siyasal rejim tartışmaları
- Türkiye’de solun 1960 sonrasında yürüttüğü siyasal rejim tartışmaları
- 1980 Darbesi sonrasında siyasal rejim tartışmaları
- Siyasal İslam’ın yükselişi karşısında yapılan siyasal rejim tartışmaları
- Sivil toplumculuk ve siyasal rejim tartışmaları
- AKP döneminde siyasal rejim tartışmaları
- Siyasal rejim tartışmalarının yapıldığı çeşitli paradigmların eleştirisi

Mülkiye Dergisi Editör Ekibi

Özet Gönderimi İçin Son Tarih : 15 Eylül 2024

Kabul Edilen Özetlerin İlanı : 1 Ekim 2024

Makale Gönderimi İçin Son Tarih: 15 Ocak 2025

Özel Sayı Yayınlanma Tarihi : Haziran 2025

---

¹ Makale özetlerinin DergiPark üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyederigi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (*Committee on Publishing Ethics*) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık	:	Xxxxxxxxxx	(ilk harfi büyük ve koyu)
İkinci Düzey Altbaşlık	:	Xxxxxxxxxx	(ilk harfi büyük ve italik)
Üçüncü Düzey Altbaşlık	:	i) Xxxxxxxxxx	(i, ii, iii, vb. ile başlar)
Dördüncü Düzey Altbaşlık:		- Xxxxxxxxxx	(Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo 1, Tablo 2, Şekil 1, Şekil 2, Ek 1, Ek 2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca “Yazar” ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.) yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin ‘Özellikler’ seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının ‘Dosya’ bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (“ ”), vurgulama için ise tek tırnak (‘ ’) kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10’u ETA’yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (İtalik), tarihi ve varsa sayfa numarası.
Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılar kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarix yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). 1968: *The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdeveliöğlü A ve Kürkçüoğlü Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansımaları. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

xi) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı.

Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xii) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xiii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.